نووسینی کوردی چۆن دەبێ؟

گۆڤاری دیاری کوردستان١٢ی مایسی ١٩٢٥

لە ژمارەی ٥ هەتا ژمارە ١٠

بەدڵ و گیان لێتان ئەپاڕێمەوە ئەی تێگەیشتووانی کوردان، قسەیەک کە لە تەرەف عالمێکی گەورەی ئەوروپادا فەرمووراوە لە بیرمان نەچێ، فەرموویەتی:

(حروفاتێکم بدەنێ مەدەنیەتێکی گەورەتان بدەمێ)، (ئەلیف بائێکم بدەنێ زمانێکی بەرز و ڕێکوپێکتان بدەمێ). ئەم چەند حیکمەتە عەرزی گەورە و بچووکی هەموو کوردان ئەکەم.

زمانی کوردی ئەبێ کوردی بێ لە قاعیدەی کوردی دەرنەچێ و ئاهەنگ و تلفظ کوردی بێ، تێک نەچێ. بۆ ئەوەی کە کوردی ڕێکوپێک بێ وا باش ئەزانم نووسینی کوردی وا بنووسرێتەوە کە لە ژێرەوە نووسراوە.

١- چۆن لە دەم دەربچێ بەم تەرحە بنووسرێ.

٢- کە نووسرا بەتەرحێک بخوێنرێتەوە چۆن گوترا بێ ئەو دەنگە بداتەوە.

٣- ئەو قسانەی کە لە زمانی غەیرە سەنراوە وەکو (عەرەبی، فارسی، تورکی، لاتینی... الخ) بێ جەمعی بخرێتە سەر قاعیدە و ئاهەنگی کوردی.

وەکو	نابێ بنووسرێ	لازمە بنووسرێ
کتێب	کتب	کتێبەکان
ضابط	ضباط	ضابطەکان
ملیك	ملوك	مەلیکەکان
شاهد	شهود	شاهێدەکان
صنف	صنوف	صنفەکان

٤- بۆ ئەوە کە نووسینی کوردی ڕێک و ڕاست بنووسرێ لازمە لە (قسەکان)دا حەرفی دەنگداری بۆ زیاد بکەین. زاتەن چی نووسینێک حەرفی دەنگداری تەواو پیشان بدرێ ئەو قسە ڕاست دەخوێنرێتەوە وە دەنووسرێتەوە وەکو:

نابێ بنووسرێ	ئەبێ بنووسرێ	مەعناکەی بەتورکیو بەعەرەبی
شوق	شەوق	شەوق، ئارەزوو
نو	نەو	نەورۆز، سلطان
کو	کەو	ککلك
شو	شەو	کیجە-لیل
شر	شەڕ	غوغا، جدال، محاربة
سر	سەر	باش، رأس
سر	سیر	کیزلی بر فکر سر
عرب	عەرەب	عرب

٥- لە زمانی کوردی حەرفی (ط) نییە لەگەڵ ئەمە (ث، ذ، ض، ظ) نییە هەتا حەرفی (ص)یش نییە. بەعزێ حەرفی هەیە لەسەر قاعیدەی عەرەبی دەنووسرێ کە ڕاست نییە وەکو (صبحەینێ، سبحەینێ، بریطانیا، بەریتانیا، قوطابی، قوتابی).

حەرفەکانی عەرەبی	بەرامبەرەکەی بە کوردی
ث، ص	س
ض، ظ، ذ	ز
ط	ت

پیاوە زۆر خوێندەوارەکان و ماقوڵەکانمان هەموو وەختێک وەک منداڵێکی تازە خوێندەوار ئەم حەرفە عەرەبییانە کە لە سەرەوە عەرز کراوە لەسەر قاعیدە و ئاهەنگ و شێوەی کوردی ئەیخوێننەوە و ئەینووسنەوە. کەوابوو بۆچی ڕێی سووکی و خۆشی و سەلامەتی نەگرین، خۆمان تووشی زەحمەت بکەین؟؟. قەومی نەجیبی عەرەب بۆ ئەوەی کە ئاهەنگ و شێوەی زمانی خۆیان پێ تێکنەچێ قسەی غەیرەکانیان چۆن قبوڵ فەرمووە. بەم وەسیلە بەچەند میسالێک عەرزکردنی بێ فائدە نازانم.

ئەسلی قسەکە		عەرەب چۆنی قبولْ کردووە
پورت	ب	بورت سعيد
پاشا	–	باشا
روپیە	–	روبیه
پارس شهری	–	بارس شهري
ژان ژق روسو	ژ	جان جاك روسو
ژورنال	–	جورنال
ژیلەت بیجاغی	–	جیلەت بیجاغی
چرکس	چ	شرکس
چادرچی	چ	جادرجي
چای	–	شای
میستر گاردەن	گ	میستر جاردن

قەومی عـەرەب بەم میـسالانە کە لە سەرەوە نووسراوە حەرفی (پ)ی بە(ب) وە حـەرفی (چ) بە(ج) بەعـزەن بە(ش)، حـەرفی (گ) بە(ج) گـۆڕیوەتەوە بۆ ئەوە ئاهەنگ و شێوەی زمانەکەی تێک نەچێ و نووسینەکەی نەگۆڕدرێ.

٦- بۆ نووسینِ لازمە ئاهەنگ، شێوە، لەهجەی زمـانی ئەسڵی ئاگاداری بکرێ، ئەو قسـانەی کە لە زمانی غـەیرە قەرز دەکرێ لازمە بەچەکوشی میللی سەر و گوێی ئەو قسەیە بەتەرحێک ڕێک بخرێ کە ساحێب ماڵ نەیناسێتەوە. بێجگە لەوە ئاهەنگ و خـۆشـیی ئەو زمـانەی وە نووسـینی پێ تێک نەچێ. لەبەر ئەوە ئەڵێم ڕاسـتـە قسەکانی ژێرەوە وا بنووسرێ:

عەرەبی	کوردی
ذات	زات
ذوق	زەوق
كاغذ	قاقەز
دشمن	دوژمن
ضرر	زەرەر
قضاء	قەزا
مستشار	موستەشار
مستثنا	موستەسنا
حضرة موسى	حەزرەتی موسا
حضرة عيسى	حەزرەتی عیسا
حضرة يسن پاشا	حەزرەتی یاسین پاشا

٧- هەرچی ئەدات، حەرفی جەر، موسبەت، مەنفی، ئیسمی ئیشـارات، ئەسمـائی مورەکەبە... هتد بێ لازمە بەتەواوی جوێ بکرێتەوە وەکو:

نابێ بنووسرێ	ئەبێ بنووسرێ	مەعناکەی بە تورکی
پدنگ	بەدەنگ	سسی لیلە
بیدنگ	بێ‌دەنگ	سز
بناو	بەناو	أسمله
بینا	بێ‌ناو	أسمز

مەعناکەی بە تورکی	ئەبێ بنووسرێ	نابێ بنووسرێ
عتل ایله	بە عەتەل	بعتل
معاونت ایله	بە معاوەنەت	بمعاونت
عسکر ایله	بە عەسکەر	بعسکر
	ساحێب قڕان	صاحبقڕان
	چاپ خانە	چاپخانە
	یەك بوون	یکبون
	ڕێك بوون	ڕێکبوون
	چای خانە	چایخانە
	کتێب خانە	کتبخانە
	پاش ماوە	پاشماوە

٨- لازمە (و – ه) و (وو –ه ه) بەم تەرحە جوێ بکرێتەوە وەکو:

ڕون – یاغ | بون – قرقر، رایحە
ڕوون – صاف براق | بوون – اولمق
تور | بالق یاغی
توور | تورپە
مور – مورنگی | جو – أرپە
موور – بیوک تندوراغاچی | جوو – بهوردی
خوی | کندی – گەندسی
خووی | طبیعت

٩- نووسین و حروفاتەکەمان نابێ بۆ تەبەقەی گەورە گەورە بێ. ئەبێ قاعیدەی وا دابمەزرێ هەمووکەس بەخۆشی و سووکی بینووسێتەوە و بیخوێنێتەوە بۆ ئەمە ئوسوڵی هیجا وە حەرفی دەنگدار لازمە ڕیعایەت بکرێ وەکو لە مادەکانا عەرز کراوە، لە کوردەکانا ئەوانەی کە تەحسیلی عالیشیان بینیوە دیسان ئەم حەرفانە لەسەر قاعیدە و ئاهەنگی کورد ئەخوێننەوە کەوا بوو بێینە سەر ڕێی ڕاستە.

١٠- وەکو لە مادەی چوارەم عەرز کرا بوو لازمە ئەم قسانە لە یەکتری جوێ بکرێتەوە.

شەوق – شوق – ئارەزوو
شوق – بر قوچک باش اورمس، صالانتی
نەو – نەورۆز – سوڵتان

بەحروفاتی عەرەبی وە بەقاعیدەی (صرف و نحوی) عەرەبی ئیملایەکی کوردی ڕاست نانووسرێ. سەروەری عالەم، خۆشەویستی هەردوو دونیا فەرموویەتی (فێر بن وە سووکی کەن). زاتێکی گەورەی موبارەکی وا کە بەفەرمانێکی وا بەرز و موژدەیەکی خۆشی تەبلیغی ئومەتی خۆی کا ڕێ و شوێنێکی موبارەک چاک و خۆش بۆ ئێمە پیشان بدا. بۆچی دڵتەنگی و سفلەتی بۆ خۆمان بدەین ڕێی قورس و ناخۆش بگرین بلێ ئەی عالمانی کوردان ئەی میللەت پەروەران، من لە ڕووی ئێوەدا حەدم نییە دەنگ بەرزی بکەم بەڵام وەختێ فێرکردنی خوێندن و نووسینی منداڵەکانتانم هاتە بیر و لێکم دایەوە چاوم پێ کەوت بەچی ناخۆشی و زۆرییەک منداڵەکانتان فێری خوێندن و نووسین ئەبن، وە ئەم خوێندن و نووسینە بەچی ڕەنجێک و زەحمەتێک ئەیهێننە دەست. وەختێکی زۆر بەتێکۆشینێکی شەو و ڕۆژی بەهەزار حاڵ ئنجا لە سەد پانزەیان فێری خوێندن و نووسین ئەبێ. ئەویش چۆن خوێندن و نووسینێک؟! زۆر عەجایب، زۆر غەرایب، نە لە تورکی ئەکا؟! نە لە فارسی، نە لە عەرەبی؟!.

ئەی عالمانی کوردان...! زۆر چاکتان لێ مەعلومە ئوسوڵی خوێندن و نووسینیانی حەرفەکان، ئەلف و بێ، سەرف و نەحو. ئیملا شتێکی زۆر گەورەیە، حەتا مەسئەلەیەکی ژین و مردنە، ئێمە ئەگەر بژین و ئەمانەوێ ببین بەساحێب مەدەنیەتێک، زانینێک، لازمە بەحەرفی ڕاست و تایبەتی و لەسەر بناغەیەکی زۆر قایم و ڕاست بناغەی زانینی کوردیمان دابمەزرێنین وە لەسەر ئەساس و عەنعەنات و شێوە و لەهجەی خۆمان بناغەمان داڕێژین لەبەر ئەوە لازمە لەسەر قەوڵی پێغەمبەر (صلعم) کوردییەکەمان زۆر سووک بکەین کە نەک بەچە کوردێک، موسڵمانێک، هەموو بێگانەیەک وە وەختێکی زۆر کەم زووبەزوو خوێندن و نووسینی کوردی ببێت. بۆ ئەم بابەتە لازمە ئەم مادانە کە لە ژێرەوە عەرزی گەورە و عالمانی کورد کراوە لە بیریان نەچێ، بیخوێننەوە و لێکی بدەنەوە. وە ڕێگایەکی سووک و باشتر بۆ ئێمە و بۆ منداڵانمان زوو بەزوو بدۆزنەوانێ.

چونکە ڕێی ڕزگاریمان لە شکڵ و حروفێکی تایبەتی و لە خوێندن و نووسینێکی زۆر باش و سووکایە. ئەم نووسینەم نەک بۆ خۆپیشاندان نووسیبێ، بۆ ئەوەم نووسی کە پیاوە ماقوڵەکانمان ئاگاداری بچووک و منداڵی خۆیان بکەن. وە سەخڵەتی دڵتەنگی

خۆیان و زەرەر و قازانجی منداڵەکانیان بێتە بیر!! بەم چەند دێڕە توانیبێتم دەردی خۆم و دەرمانی منداڵانم پێ گوترابێ و پێ نیشان درابێ، بەڕاستی خۆم لە حوزوری موبارەکتانا شەرمەزار ئەبینم و گەلێ خۆم بەتالعدار ئەزانم.

خەتا لە ئێمە، گەورەیی لە گەورەکان و شاعیرەکانمان بێ (ومن الله التوفیق). ئەمجا بێینە سەر قسەمان، سەر کاتی دەردی کوردایەتیمان بەڵێ، بەحروفات و ئەشکالی عەرەبی و بەقاعیدەی صرف و نحوی عەرەبی ئیملایەکی کوردی ڕاستمان پێ نانووسرێ. سەبەبەکانی لە ژێرەوە یەکە یەکە عەرز کراوە:

١- ئوسوڵی تەنوین لە زمانی کوردی وەکو لە عەرەبیدا هەیە تەنوین نییە لازمە ئەم تەنوینانە بەیەک نوون (ن) بنووسرێنەوە چونکە تەنوین لە نون بەولاوە هیچی تر نییە وەکو (عقلا، مادە، فعلا، مشار الیە – عقلن، مادەتن، فیعلن، مشارون ایلەیە.)

٢- لە کوردیدا شەددە نییە لە باتی شەددە لازمە ئەو حەرفە یا سووک بکرێ. وە یا یەک جار بخوێنرێ و بنووسرێ وەکو:

حقانیت – حەقانییەت

الوهیت – ئەلوهییەت

صدیق – سەدیق

اول – هەوەل

رزاق – ڕەزاق

٣- لە کوردیدا هەمزە نییە لە باتی هەمزە لازمە لەسەر قسە (ی) بخرێتە سەر وەکو دیاری کوردستان – دیاریی کوردستان

عائشە – عایشە

جبرائیل – جبراییل

میکائیل – میکاییل

٤- لە کوردیدا (ی) و (ە) تأنیث نییە. لە جێگای ئەمانە (ی) بگۆڕینەوە بە(آ) و (ە) خڕ بگۆڕینەوە بە(ە) وەکو:

معنی، مەعنا

دعوی، دەعوا

مولی، مەولا

مدرسە، مەدرەسە

٥- لە زمانی عەرەبیدا بەعزێ قسە هەیە شکڵی لە هەموو جێگایەکا یەکە وەلێ مەعناکانی جوێ جوێیە وەکو:

ملک، ملک، ملک

اعمال، اعمال

جماد، جماد

مدعی، مدعی

اولی، اولی، اولی

عالم، عالم

فەقێیەکی کورد، منداڵێکی کورد، حەتا پیاوێکی زۆر خوێندەوار ئەم قسانە بێ سەروبۆر ناتوانێ سەرانسەر بیخوێنێتەوانێ نەک کورد حەتا عەرەبیش گەلێکیان ئەم تەرحە قسانە ڕاستە و ڕاست ناتوانن چاکی بیخوێننەوە. کەوابوو لازمە ئەم تەرحە قسانە ئەگەر لە نووسینا لە قسە کردنا موحتاجین ئەبێ بیخەینە سەر قاعیدەی کوردی سووکی کەین هەتاکو ڕاست و پوختی بیخوێنینەوە. وەکو: حەزرەتی مەلیکی عێراق، موڵکی ڕۆم، مەلیک جوبرایل، لەیلای خۆم، مودەعی خۆم، مەولای دەعوای خۆم... هتد.

٦- لە حەرفەکانمان نوقتەکانیان کەم بکەین چەند کەم ببێ ئەوەندە باشە. ئەگەر نوقتەکان زۆر بێ سەقەتە، باش نییە چونکە هەم کاری چاپکاران هەم ئینسان تووشی سەغڵەتی و زەلەی ئەکا، بێجگە لەوە گەلێ کەس ئەم نوقتانە یا گەورە یا بچووکی ئەنووسێ یا هیچ نانووسێ لە بیری ئەچێتەوە یا نوقتەکانی لە پەلە پەلیدا لەسەر جێگای خۆی ڕێکوپێک پێ نانووسرێتەوە. ئەو حەلە کێشمەکێشێک حاسڵ دەبێ، چی لەو کەسە ئەینووسێتەوە چی لەو کەسە ئەیخوێنێتەوە وەکو لە باتی بنووسێ (دەریای خزر، دەریای خرر) (نادە، بادەم) (بگۆڕێتەوە، بگۆزێتەوە)... هتد.

لەبەر ئەوە کە زەللە نەکرێ ئیشارات و نوقتە چەند کەم بێ ئەوەندە باش ئەبێ، بۆ زۆر کردن یا دۆزینەوەی حروفاتی کوردی لازم نییە ئیشارات و نوقتە زیاد بکرێ وە یا بۆ حەرف دۆزینەوەی تازە نوقتە و ئیشارات بخرێتە سەر حەرفەکانی عەرەبی چونکە ئەو کاتە (ئەلف و بێ)کەمان نوقتە و ئیشاراتی زۆر ئەبێ و تێک ئەچێ و گران ئەبێ ئیحتیاجاتی حەرفەکان نەک بەئیشارەت و نوقتە زیادکردن ڕێک بخرێ لازمە ئەم

ئیحتیاجانە بەحروفاتی جویٚ جویٚ (مستقلە - سەربەخۆ) پەیداکردن جێبەجیٚ و بەشکلێکی تایبەتی دۆزینەوە دروست بکریٚ.

٧- حەرفەکانی عەرەبی چی لە گەورە و بچووکی چی لە ئەشکالی حەرفیشا لە مابەینیانا عدم مساواتێک - نارێکی و چەوتیەکی و زۆریشیان هەیە. یانی لە مابەینی نووسینی حەرفەکاندا هەندێکیان زۆر بچووک، گەلێکیان زۆر گەورە و ناقولاّیە وەکو: (د، ء، ع، ق، م، ج، چچ، ض، ک، ک) لازمە شکلّی حەرفەکان بەتەرحێک بدۆزرێت و ڕێک بخرێت کە سنعات زوویی (سرعت) جوانێتی و ڕاستی تێدا بیٚ چی بەچاپ چی بەدەست نووسین بیٚ جوان و ڕێک سووک ڕاست بنووسریٚ و ببینریٚ.

٨- لە نووسینا حەرفەکانی عەرەبی شکلێکی عەجیب و غەریبیشی هەیە وەکو شمشالّ، چەمچەمالّ، تصحیح، جمجمە).

جارە جارە بەحەرفی عەرەبی نووسینی وا شکلێکی عاجباتی غرابیاتی لیٚ دێتە مەیدان وەکو ئەو قسانە کە لە سەرەوە نووسراون. ئەم شکلّە عادەتەن لە خانوویەک ئەکا کە بەبوومەلەرزە یا بەبۆمبا ڕووخاو و وێران بوو بیٚ لەوانە کە نووسراون شکلێکی وا ناشیرین، ناقۆلا، نارێکی لیٚ دێتە مەیدان بەم تەرحە مشکلانە نووسین و خوێندن ئینسان تووشی سەغلەتی ئەکا. لازمە ئەم تەرحە قسانە شکلێکی ڕاست و ڕێک و جوانی بۆ دابمەزریٚ.

٩- سەروبۆر، ژێر و زەنە یانی ئوسولّی حەرەکە بۆ خوێندن و نووسینی قاعیدەی صرف و نحو خوێندنی خۆیان گەلێک سەغلەتیان هەیە گەلێک شکات لە خوێندنەوە و نووسینیان ئەکەن وە گەلێک گلەیی لە پیاوە حوکەماکانی قەدیمی خۆیان ئەکەن. ئینجا ساحێب مالّ لە دەستی مالّی خۆی هاوار و فریادی بیٚ، ئێمەی فەقیری تازە خوێندەوار لازمە چی بکەین؟ چی بلّێین؟

١٠- هەندێک حەرف هەیە لە زمانی کوردی هەیە لە زمانی فارسی و عەرەبی نییە لە زمانی کوردی بەرامبەر ئەم حەرفە سووکانە دەنگ و حەرف هەیە وەکو (ت، د، ژ، ز، س، ک، گ، ه، ی) وەکو لە عەرەبیدا هەیە بەرامبەر ئەم حەرفانە لە کوردیدا حەرفی گران نییە وەکو لە ژێرەوە نووسراوە (ط، ث، ض، ظ، ق، ع) ئەگەر بێت و بەرامبەر ئەم حەرفە سووکانە کە لە سەرەوە نووسراون حەرفێک شکلێکی تایبەتی بدۆزێتەوە تۆزێک لەوانە قورستر بخوێنرێتەوە ئیحتیاجی ئەم حەرفە قورسانەمان وەکو (ط، ض، ص،... هتد) پیٚ ئیحتیاج نامێنیٚ.

١١- لە ڕووی ئەو سەبەبانەی لە سەرەوە هەتا ژێر، عەرزی گەورە و خوێندەواران کراوە هەر شکلێک و حەرفێکی عەرەبی موعەما و مەتەلێکە. ئنجا بۆ مەتەلّ دۆزینەوەی منداڵ چەن مەغزی ئەسویٚ و چەن وەختی ون و زەینی ماندوو دەبیٚ لێکی بدەنەوە. هەرچەندە مەتەلّ و موعەما باشە بەلاّم بەکاری منداڵێکی تازە خوێندەوار نایە پێچەوانە زەینیان کوێر وە شەوقیان ئەکوژێتەوە. لەبەر ئەوەیە منداڵەکان هەوەلّ ڕۆژ لە خوێندن و نووسینا یاخی ئەبن سارد ئەبنەوە وە بەکوتەکیش ناچنە حوجرە و مەکتەب، بەجارێک خۆیان وێران و پەرێشان ئەکەن لەبەر ئەوە لازمە لە شکلّ و حروفاتدا نووسین و خوێندندا سووکی خۆشی و زوویی بدۆزینەوە کە ئەمە بوو وەختمان، ئەرکمان بەخۆڕایی ناچیٚ و زۆر بەزوویی ئەگەینە مەرامی خۆمان. لە نووسینا (Steno graphy) ستەنوگرافی یانی زوو نووسین نەک بۆ ئێمە بۆ هەموو میللەتێک شەرتی گەورەیە لە عالەمی تیجارەت لە موعامەلاتی حکومەت لە سنعاتی چاپدا ستەنوگرافی زۆر کارێکی موهیمە. هەرچی زوو بنووسیٚ کاری زوو جێبەجیٚ ئەبیٚ و سەرئەکەویٚ. بۆ ئەمە چی بەدەس چی بەچاپ بنووسریٚ لازمە بەم نەوعە حەرف و شکلێک بدۆزینەوە موافیق و موتابیقی ستەنوگرافی بێت یانی زوو سووک نووسین بێت. لەبەر ئەوە لازمە تەرحە شکلّ و حەرفێک بۆ زمانی کوردی ڕێک بخریٚ و بدۆزرێتەوە منداڵێک یا پیرەمێردێک هاوزبان بیٚ، ئەبیٚ، زوو بەزوو بەسووکی و خۆشی بتوانیٚ فێری خوێندن و نووسین بیٚ. بۆ ئەمەش حەرفەکانی عەرەبی و قاعیدەی سەرف و نەحوی عەرەبی ڕاستە و ڕاست بۆ زمانی کوردی ڕێک ناکەویٚ و دەست نادا. وەکو وتمان بەدەستووری عەرەبی نووسین و خوێندن بۆ ئێمە موعەمایە هەم موعەمایەکی زۆر گەورەیە، هەر شکلێک، هەر حەرفێک مەتەلێکە وەختێکی زۆر مامۆستایەکی باش وە بەحەوسەلە منداڵێکی بەمەغزی ئەویٚ، ئنجا ئەم وەختە زۆرە ئەم منداڵە و مامۆستا باشە لە هەموو جێگایەک چۆن دەست ئەکەویٚ؟ لەبەر ئەمە هیچ نەبیٚ حەرفەکانی عەرەبی بناغەی سەرف و نەحوی عەرەبی بخرێتە سەر قالّبێکی عەقلّی وە مەیلی کوردی لەمە بەدەر چارە نییە. ئەی حەمیەت پەروەر و ولاّت پەروەران، لەسەر فەرمایشی پێغەمبەرمان سەروەرمان کە فەرموویەتی (علموا وسهلوا) بۆچی کاری خۆمان سووک و باش و خۆش نەکەین، لە سووکیدا زەحمەت نییە ڕەحمەت هەیە. بۆ ئەوە بەدلّ و گیان لێتان ئەپاڕێمەوە عادەت و لەهجەی قەواعیدی کورد لەگەلّ ئاهەنگی زبانی کوردی بخوێننەوە، فێرمانی بکەن، سووکی بکەن و بۆمان

جارِ دەن، ئێمە لە ڕێی تاریکی بخەنە سەر ڕێی ڕووناکی و ڕاستی و ڕزگارمان کەن. ئاخۆ ئەم بانگە خۆشییە و ڕاستییەمان چی وەختێک بۆ ئەدەن سستی و بێ موبالاتی بەسی بێ، وەختی ڕاوەستانمان نەماوە، خۆشاردنەوە، خامۆشی بەسی بێ.
والسلام علی من اتبع الهدی.

کفری - ساڵی ١٩٢٥

نامەیەک بۆ شای ئێران

مامۆستا ئیسماعیل حەقی شاوەیس ئەم نامەیەی بەرەوڕووی شاهنشای ئێران محەمەد ڕەزا پەهلەوی کردووەتەوە دەربارەی حوکمدانی ئەو چوار ڕۆڵە کوردەی کوردستانی ئێران وە دەربارەی باری ئێستای کوردەکان. بەدەستی حەزرەتی سەفیری عالییەی دەوڵەتی عالییەی ئێران - بەغداد - عێراق بۆ پێشگاهی شاهنشاهی دەوڵەت کیشوەری ئێران ٢٥/ ٨/ ١٩٦٠.

- ١ -

شاه محەمەد ڕەزا پەهلەوی

ئەعلا حەزرەت: شاهنشاهی میللەت و ئەقوامی نەجیبی ئێران لە پاش تەعزیمات و عیززەتی مەحەببەت. بەمساعەدەی شاهنشاهیتان ئەم هاوارنامەیەم تەقدیمی پێشگاهتان ئەکەم:

لە کوردستانی عێراقدا پیر و جوان و ژن و مناڵ و دەوڵەمەند و هەژار و لادێیی و جووتیار و هەژار و زەمیندار و خوێندەواران و شاگردانی دانشگاهانی کوردانی ئەورووپا. هەموو بەرامبەر ئەم چوار جوانەمەرگە کوردە کە (غەنی بلوریان، ڕەحمەت شەریعەتی، ئیسماعیل قاسملو، عەزیز یوسفی) کە لە نیشتمانپەروەرانی کوردستانی ئێرانن بۆ بەردان و ئازادکردن و نەمردنیان کەس نەماوە کە لە پێشگاهی بەندەتان هاوار و دادی نەکردبێت.

بەندەش کە کوردێکی سادە و بەسیتم بەچاکم زانی موقتەرەحاتم بەتایبەتی ئەفکاری عامەیی کوردستان زۆر بەکورتی عەرز و تەقدیمی مەقامی بەرزتان بکەم چونکە بۆ مەسڵەحەتی شاهنشاهی و بۆ خزمەتی میللەتی نەجیبی ئێران بەواجبم زانی هەرچەندە کوردێکی عێراقیش بم.

١- ئاخۆ.. لەبەرچی ئەم چوار جوانە کوردە. وە لەبەر کار و فەرمانی کێیە؟ تاوانبار بوون؟ وە بەکوشتن و مردن حوکم کراون؟

بەڵێ گوناهیان ئەوە بووە کە بۆ ئێران بێ تەفریقی دین و مەزهەب و

بۆ برایەتی و یەکێتی هەموو ئێرانیان بۆ ئازادی و بڵندی و پێشکەوتن و ئارام و ئاسایش و لە کۆنەپەرستی ڕزگاربوونیان ویستووە وە لە ڕووی شەرەف و ئیستیقلالی ئێران هاواریان کردووە... بۆیە مەحکوم و بەمردن حوکم دراون بەڵێ ئەمانە و کوردەکانی ئێران گشتیان بۆ هاوار و داد نەکەن. لەبەر چی؟ بۆ حوکم و ئیدارەی حاضر ڕەزامەندی نیشان بدەن. بەڵێ کوردستانێکی وێران بێ دەبستان و بێ خەستەخانە و بێ کار و بێ کارخانە و بێ ڕێوشوێن... نەخۆش و برسی وەک مردوویەکی زیندوو ژیانێکی تاڵ و دیل... سەرگەردان و پەرێشان وێران و ناخۆش و نالەباری... بەبێ ئارام و ئاسایش لەناو شەڕ و تاریکی نەزانیندا نقوم بوون. کوردی ئێران بەرامبەر ژیان و ژینێکی تاڵ و ژەهراوی بێ سەروبەر بەرامبەر (ئەنارشیزم) چون ڕەزامەندێک بێت؟ چۆن ملکەچ و بێدەنگ ئەبێ؟ لای هەموو کەس ئاشکرایە بەرامبەر ژیانێکی دیل و بێ ئارامی، مردن گەلێ خۆشترە لەبەر ئەمانە هەڵبەت کوردستانی ئێران هاوار ئەکەن بەرامبەر تاریکی و دیلی وە لە ژیان و حقوقی بێ ئینسانی قەت ڕەزا نابن و ملکەچ ناکەن.

٢- بەڵێ ئەمرۆ ئێران لە وەزعی حازردا بێ گیان و بێ ژیان و لە مەدەنییەت دواکەوتووە، ئاشکرایە عالەم گێتی، هەموو ئادەمیزاد لە پێشکەوتن و لە حەرەکەت و قیام دایە و بۆ ژیانێکی ئازاد و سەربەست و سەرفراز لە جونبش و هەوڵ و تەقەلادایە.

٣- هەڵبەت کوردیش لەم حەرەکەت و هەیەجان و ئینیقلابە عوومیە و لەم جونبش و پێشکەوتنی مەدەنییەت و ئینسانییەتە قەت بێ حەرەکەت و بێ هەست نابێ، لە توانایی هیچ کەسێکدا نییە کورد لە تەرەقی و مەدەنییەت و ئازادی و بڵندی و لە دنیای ئینسانییەت بێ بەش بکات، ئەمرۆ نەبێت سبحەینێ هەر لە نیعمەت و ئینسانییەت و دیموکراتییەت بەشدار ئەبێت وە بەئامانجی خۆی هەر ئەگات، وە لە ژێر ئەم ئاسمانە شینە و خۆری ڕووناکییەدا جێگای شەرەف و بڵندی و مەقامی ئینسانی خۆی هەر وەرئەگرێ وە هەروەها خاوەنی کەشف و ئیجادات و ئیختیراعات ئەبێت ئەنجامی کار بەم ڕەنگە بۆ عالەمی

ئینسانییەت و مەدەنییەت ئەبێتە خزمەتکارێکی نافع و ئەندامێکی زیندوو و بەکەڵک. ئینجا لەبەر ئەوە قەومی کورد لە ئێراندا بێ حقوق و بێ ئازادکردن و ئیعتراف بەمان و نەتەوایەتی کورد نەکردن ناڕەوایە.

٤- مەعلوومە ئەمرۆ قەرنی بیستەم نیوەی ڕۆیشتووە لەگەڵ خۆی گەلێ ئیدۆلۆژی و گەلێ مەرام و مەبەستی کۆن کردووە ئالاتی ماکینەکان و وەسائط و نیظام و قەوانینی ژەنگی هەڵهێناوە هەروەک چۆن قەرنی (بخار) بۆ قەرنی (کهرباء) دەست نادات - دەوری ئەلەکتریکیش موژدە بێت لای هەموو کەس ئەقوامی سۆڤیاتی ئیتحادی ڕووسیا بەفەن و تەکنیکی تازە دیوی تاریکی مانگیشی دۆزییەوە ئەو ڕووە تاریکەی بۆ عالەمی ئینسانییەت دەرخست لەبەر ئەوە دەوری ئەتۆمیزم هەموو ئاهەنگ و نقام و قانوونی عالەمی قەرنی بیستەم بەجارێک ئەگۆڕێت ئیقتصادیات و سیاسات و کولتوور و زانست و هونەر و ڕوحانیات وەکو خۆی وەکو ئەمرۆ هیچ نامێنێ ئەمرۆ تا سبەینێ نقام و قانوون و حکومەت و ئیدارەیی بەشەر بەجارێک ئەگۆڕڕێت لەبەر ئەوە لە ئێستاوە ئەبێت خۆمان ساز و ڕێک و ئامادە بکەین ئەگەر پێشڕەوی نەکەین و بەنقام و قانوونی ئەتۆمیزم خۆمان ئامادە نەکەین وا لە ژێر ماکینەکانی ئیجاداتی تازە و نوێ هیچ بەرگە ناگرین و ئەشێلڕێین و ئەهاڕڕێین و بەجارێک نابووت ئەبین.

٥- ئنجا لەبەر ئەوە پێویستە نیظام و ئیدارەی دەوڵەت و میللەتی ئێران بەپێی وەزع و حاڵ و حادثات و وەقائعی تازە و نوێی نەک بۆ ئەمرۆ بەڵکو بۆ ئیستقبالێکی دوور بگۆڕێت و وە میللەتی نەجیبی ئێران چی پێویستە پێی بەخش بکرێت وە ئیللا سەڵتەنەت و نیظامی شاهنشاهی (عەفووم بفەرموون) بەجارێک مەحوو ئەبێت. وە میللەتی ئێرانیش بەهەموو ئەنواعیەوە دوچاری بەدبەختی و سەرگەردانی ئەبێت کە ئەم تراژیدیە... فاجعەیە خیلافی وجدانی شاهنشاهیتانە وە هیچ گومانی تیا نییە حاڵی وەتەنپەروەرانی ئێران ئەم پەرێشانییە و نابووتییە قەت قبووڵ و پەسەند بکات.

٦- ئەگەر زمامدارانی ئێران لە دەوری دووردا هونەر وەستا بوو، ئەم ڕۆژی ئەمڕۆی لێک بدایەوە ئەم فەلاکەت و پەرێشانییەی تووش نەدەهات وە ژێرکەوتە و دیلی ئیمپریالیزم نەئەبوو ئینجا لەبەر ئەوە بۆ حکومەت و زمامدارانی ئێران دووربینی پێویستە و بۆ حکومەتی دەوڵەتی عیلمیەی ئێران پێویستە نەفرەت لە حقوقی ئەقوام نەکات وە دان بەحقوقی ئینسانییەت بنێت و میللەتی نەجیبی ئێران لە عالەمی دیموکراسی و ئینسانییەت دوور نەخاتەوە. حورییەت و ئازادی و عەدالەت و مساواتی ئیقتصادی و ئیجتماعی و زانستی بۆ هەموو ئەقوامی ئێرانی ئیعلان و پەخش بکرێت. فارس - ئازەربایجان - عەرەب - کورد - لە ژێر سەڵتەنەتی شاهیدا ئیعتراف بەحقوقیان بکرێت... کوشتن و بڕین و زیندانی کردنیان واز لێ بهێنرێن... وە ئیعتراف بەحقوقی ئینسانییەت بکرێت... ئینجا بەم ڕەنگە سەڵتەنەتی شاهی مەحفوض ئەبێت وە میللەتی ئێران لە خائنان و لە منتەفیع و خۆپەرستان ڕزگار ئەبێت.

٧- زۆر شایانی عیبرەتە ئەمڕۆ لە ناو ریجال و دەوڵەتی ئێرانی گەلێ ریجالی صاحیب غیرەت و وەتەنپەروەرانی هەیە لوتف لەوانە بگرێت وە مەیدان بەخائینان و مەنفەعەت پەرستان نەدرێت... بەندەی بچووکتان نەک بۆ ئەم چوار کوردە نازدارە بەڵام بۆ هەموو ئازادیخواهانی ئێران بۆ هەموو زیندانییانی سیاسییانی ئێران بەلا تەفریقی دین و مەذهەب و جنس و طەلەب نیازی عەفوی عام ئیعلانکردنی ئیسترحام ئەکەم، ئەگەر عەفوی عام ئیعلان نەکرێت ئەنجامی کار زۆر خراپ وەقائع و حادثاتی خوێنین ڕوو ئەدات و تەخت و سەڵتەنەتی شاهی و میللەتی نەجیبی ئێران مەصروفی فەلاکەت و بەدبەختی ئەبێت لەبەر ئەوە لوطف بەدووربینیتەوە بەرامبەر سیاسەتی حکومەتی حاضرە بۆ تەعدیل و تەصلیح ئیعادە نەظەر فەرمان بفەرموون.

٨- زۆر شایانی حیرەتە... لەسەر سنووری کوردستانی عێراق - ئێران - لە زمامداران گەلێ پیاو خراپ بەسەر ئازەربایجان - کورد - عەرەب وەک چەتە بەناوی شاهنشاهییەوە حوکمداری بەسەر ڕەعیەتی

ئێران حوکمی ناڕەوا ئەکەن... کە ئەم حاڵە پەرێشانییە لای شاهنشاهییە ناو مەخفیە ئەم کاربەدەستانە بێ قانوون و نیظامی سەربەخۆ حاکمی موطلەق لەسەر حدوود زۆر زاڵمانە حوکم ئەکەن بەناو شاهنشاهییەوە بەسەر میللەتی کورددا لە ئێران ڕاووڕوت ئەکەن وە خۆیان دەوڵەمەند ئەکەن، حەق بەناحەق و خراپ بەچاک دائەنێن ئیتر خۆیان و وجدانیان بۆ نەفعی کێیە وە جاهی خۆیان چی پێویست بێت پیاو و ریجالی وەتەنپەروەریش ناوێرن بەرامبەر پیلانی ئەمانە خۆیان ڕاگرن وە ئەگەر تۆزێک جیددی و فیداکار بن وا بەخیانەت ئیتیهام ئەکرێن، وە لەبەر ناڕەوایی و بێ عەدالەتی ریجالی ئێران خەریکە گەلێ فتنە و ئاشووب بقەومێن.

ئەم ئیضطراباتە نهایەت کیشوەری ئێران حەیات و ئیستیقبال و ئیستیقلالی ئێرانە بەتایبەتی حەیات و سەڵتەنەتی شەخصیەتی مەقامی شاهیشی خستۆتە تاڵووکە و لەرزەوە و ئەگەر ئەم حاڵەتە دەوام بکات نەسەڵتەنەتی شاهی و نە حەیات و ئیقبالی ئێران ئەمێنێت هەموو بەجارێک تێدا ئەچێت و نابووت ئەبێت. نیهایەت سەرکەوتن هەر بۆ کارتەلەکانی نەوت و ئیمپریالیزم ئەبێت وە شەرقی ئەوسەت هەموو بۆ کاپیتالیستەکان زاڵ ئەبێت، جێگای شک و گومان نییە کە وجدانی پاکی شاهیتان بەرامبەر ئەم ڕووداو و بەدبەختییە قایل و ڕازی نییە و نابێت. زۆر مەصلحەتە ئەم نالەبارییە و وەزعی خراپییە کە لە ئێراندا حوکم فرمایە بەجارێک خولانەوە و سووڕێنی بوەستێنرێت و عەدالەت و مساوات و دیموکراتی بۆ هەموو گەل ئیعلان بکرێت. بەم ڕەنگە ئازادی و شادمانی حەیاتی و بەخت و شەرەف و ئیستیقبال بۆ میللەتی ئێران و ئەقوامی ئیعلان بکرێت وە نەورۆزێکی تازە نەورۆزی دووهەم بۆ ئێرانیان ئیعلان بکرێت.

٩- وە لە نەورۆزی تازەی دووهەمەوە شاه محەمەد ڕەزا شاهیدا... سەرلەنوێ نەک بۆ قەرنی (٢٠) بەڵام بەرەو پیری قەرنی (٢١)ی میلادی ئیرادە و نیظام دەورێکی تازە دیوی بۆ خاکی پاکی ئێران و میللەتی نەجیبی ئێران ئیعلان بکرێت. بەم ڕەنگە خزمەتی ئوممەت و

سەلامی عالەمی ئەکرێت، وە ئەگەر بێت و ئەم ئینقلابە گەورەیە...... ئەم نەورۆزی دووهەمە...... بەهۆی ئەمر و دووربینانەی شاهیتان بانگ بکرێت. بەم ئینقلابە ناوی گەورەتان چ ئەمڕۆ چ سبەینێ و چ لە ئیستیقبالێکی دوور ناوی شاهنشاهیتان تا ئەبەد لە تاریخدا بەمیدادێکی زێڕین هەروەک نەوشیروانی عادل بۆ ئێرانییان وە گێتی بەرینە بەعەدالەت دانان پەرستی ناوتان تەزکار ئەکرێت وە تا ڕۆژی قیامەت ناوتان ون نابێت کە ئەوەش لە شاهنشاهیتان دوور نییە.

١٠- ئەعلا حەزرەت: مەعلومە ئیعتراف بەحقوقی ئەقوام و ئینسان کردن هەروەک ئیعتراف بەحقوق و ئیستیقلالی ئێران کردن وەهایە، نەفرەت لە عالەمی ئینسانییەت وە ئینکاری دیموکراسی عالەمی وە پێ لێ نەنان لە حقوق و مافەکانی ئینسانی موجبی فەلاکەت خەسارەتە هەروەک وەکوعەرضی مەقامی شاهیتان کرا کۆنەپەرستی موجبی پەرێشانییە ئێران نابێت لە ناو ئیدۆلۆژییەتی کۆن و تەسک و تاریکدا زیندانی بکرێت وە هەرگیز نابێت بەبیروباوەڕی پڕوپووچ خۆی ئالوودە و وێران بکات چونکە میللەتی ئێران بەئەوهام و خەیالاتی تر بەند و بەست و قانع نابێت.

١١- ئەعلا حەزرەت، بمبەخشن هەروەکو لە سەرەوە عەرضی مەقامی شاهنشاهی کرا. کوردستان بێ خەستەخانە و بێ دبستان و بێ دانشگا و بێ کار و بێ فابریقە لە ناو سەرگەردانی ناتوانێ ئیتر بژیت. نەزانین وە لە هەموو مافێکی ئینسانی کوردستانی ئێران بێ بەش بوونی نەک لە ناو کوردستاندا بەڵکو لە ناو گشت دنیای عالەمی دیموکراسیدا بڵاوبونەوە و دەنگی داوەتەوە و دەرگای ژیان و ژین و کات و دەرگای دیموکراسی لە کوردان داخستن ئیتر باوی نەماوە. بەکوشتن، بدرێن، کوردان لە مافی تەبیعی لە حقوقی ئینسانی خۆی دەست هەڵناگرێت.

١٢- ئیستقبال بۆ هەمووان مەجهول و شاراوەیە، حسابی ئەمڕۆ بۆ سبەینێ ڕاست دەرناچێت. مەنافع و مەصالحی شەخصی و طەبەقی حوکم و نفوذی نەماوە. ئیصرار لەسەر ئەحوال و نیظامی کۆنەکردن بەم ڕەنگە عەفووم بفەرموون ئیدامەی سەڵتەنەت و حکومەت ڕاگرتن

مەرجی خسران و نابوودییە. کە مەقامی شاهنشاهیتان دژی ئەم حاڵەتەیە کە غەیر طەبیعییە و باوەڕمان زۆرە کە گەلێ مەظالم هەرچەندە بەناوی شاهەوە ئەکرێن تۆ لەم مەظالمە ئەکسەریان بێ خەبەریت. ئەحوال و هاوشانی خوێنین لە تۆ ئەشارنەوە، بەڵام عاقیبەتی کار و مەسئولییەتی ماددی و مەعنەوی هەر لەسەر شان و ئەستۆی تۆیە... کوردستان تالان، زیندانکردنی، ئیعدام و نابوودی و حیرمان و مەحروومییەت هەموویان بەناوی تۆی شاهنشاهییەوە ئەکرێن... چونکە شەخصێکی سادە و بەسیطم و کوردێکم سادەم تۆ خەبەرداركردن و هۆشیار کردنەوە بەواجبێکی ئینسانی ئەزانم بمبەخشن چونکە شەرەف و حەیات و ئیقبال و سەعادەتی ئێران هەموویان لەسەر شانی تۆیە لەسەر ئۆباڵی تۆ وەستاوە.

١٣- ئیسترحام ئەکەم لەم ڕووەوە عاقیبەتی سەڵتەنەتگاهی شاهیتان چۆن عثمانیان بوو و چۆن وەرگەڕان و ڕۆژی خوێنینی ڕەشیان چۆن تووش هات و بەجارێک بەماڵ و خێزانی سەڵتەنییەتەوە ئینقراض و نابوود بوون لەبەر چی؟ لەبەر زوڵم و زۆرداری ئیعتراف نەکردن بەحقوقی ئەقوام کە لە ژێر دەستیاندا ئەژیان چۆن ڕووخان و ڕمان و ئەنجامی کار (سلطان عبدالحمید) حەپس کرا و بەسەفالەت مرد عائلە و خانەدانی عثمانییان کچ و کوڕیان چۆن زەلیل و پەرێشان بوون چۆن عاقیبەتی ڕەشی خۆیان و ژیانی تاڵی مردنی خۆیان بەچاویان دی... ئەم فاجیعەیە تراژیدییانە ئەهێنمە بیر و مەقامتان ئەی ئەعلا حەزرەت.

دیسان هەر لەم ڕۆژانەدا لە ساڵی ١٩٥٨دا چون سەڵتەنەتی هاشمی و لە لایەن کاک عەبدولکەریم قاسمی قارەمانی - پێشەوای عێراقی کورد و عەرەب، ئەیهێنمەوە یاد و خەیاڵی شاهیتان لوتفەن (بمبەخشن) چونکە حەیات و مەصلەحەت و ئیقبال و ئیستیقبالی میلۆنەها ئێرانیان لێرەدا مەوضوعی بەحثەکە لەم میثالە خوێنینە ئازادم بفەرموون.

١٤- لە بارەگاهی شاهنشاهیتان ئەپاڕێمەوە هەیئەتێکی مەخصوص بنێرن بفەرموون تاکو بەچاوی خۆیان ئەحواڵی ئیجتماعی و

ئیقتصادی کوردستان لە عێراقدا ببینن و بزانن کە کوردی عێراقی چی حەیات و دەزگایەکیان بۆ دامەزراوە وە تا بەچاوی خۆیان مافەکانی کوردی عێراق ببینن کوردی ئێران هیچ نەبێت بەمافی کوردی عێراق بگات هەروەکو چۆن لە دەستوری عێراقدا لە مادەدی سێهەم دان و ئیعتراف بەحقوقی کورد بکات کە چۆن کوردی عێراق خاوەن دبستان و خەستەخانە و شەمەندەفەر وە لەم نزیکانەدا گەلێ فابریقەش بۆ کوردەکان دائەنرێن و میلۆنەها کوردی عێراق خاوەنی کار و نان ئەبێت.

١٥- دەوڵەتی ئێرانیش هەروەکو جمهوریەتی عێراق بەرامبەر کورد ئەبێ خاوەن لوطف و مەرحەمەت بێت... مەعلومی حەضرەتی شاهنشاهییە ئەمڕۆ ئێران موعەرەزی گەلێ موشکیلاتە وە لەناو دەریای نارەزایی و ئیضطرابدا ئەژیت و ئەبێت ئەم تەنگوچەڵەمانە بەئەمر و حیکمەتی شاهنشاهی حەل و فەصل بکرێن و مەطالیبی وەتەنپەروەرانی ئێران پەسەند و قبوڵ بکرێن و ئازادی و حەیات بۆ هەموو ئەقوامی ئێران بێ تەفریق پەخش بکرێت وە بۆ بەندکراوانی سیاسی عەفوی عام ئیعلان بکرێت، ئوصول و قانون و نیظامی ئیدارەی ئێران سەراسەر بەحوکمی دیموکراسی حەل و فەصل تەنظیم بکرێت تا بەم ڕەنگە ئەمن و ئاسایش و کەرامەتی ئێرانیان مەحفوظ و مەصون بن، بەم سەڵتەنەتی شاهی و حەیات و تاج و بەختی شاهی ئاگادار بکرێن ئیتر چاوەڕوانی مەرحەمەت و عەدالەتی شاهنشاهیم نەک بۆ قەومی کورد بۆ هەموو ئێرانیان و ژیانێکی دیموکراتی بۆ هەموو ئەقوامی ئێرانیان داوا ئەکەم بەم وێنەیە گەلێ تەعظیمات و مەحەبەتم قبول بفەرموون.

قائیمقامی سابق - ئیسماعیل حەقی شاوەیس

چوارباغ - سلێمانی - عێراق

نامەیەک... بۆ ڕۆشنبیر و ئەدیبە لاوەکانمان

ئەی ئەدیبانی ئازیز...!

ئێمە پیرین، مێشک و دڵ و هێزمان، وەک هی ئێوەی گەنج توانای نییە. داخەکەم ئێمە دەمی ڕابوردوومان ژیان و ژینمان، زۆر بەناخۆشی و دڵ ئازاری و ناتۆرییەوە ڕۆیشت و تێپەڕی کرد. ئەو ئەدەب و ڕەوشت و ڕەفتارە ئێمە دیومانە خوێندوومانە، مۆدەی پووچ بووە گەوهەر و هێزی کۆنیان ئیتر باوی نەماوە، داخەکەم ڕەوشت و ڕەفتاری چەند چەرخ لەمەوبەر هیچ کەڵک و نرخێکی بۆ مرۆ، خێرێکی بۆ ئینسان نەماوە، ئەمڕۆ پێویستە، مرۆیانە مێرانە بۆ پێشەوە، بڕۆین، بەرەو پیری تەکنۆلۆژی، سایەنس و زانیاری، ئەدەبێکی ئینسانی بڕۆین... بەئازادی، بەسەرفرازی بەخێرهاتنی چەرخی بیست و یەک بکەین... بەرەوپیری سایەنس و زانستی بڕۆین، چونکە ئێمە لەناو قەرنی ئەلەکترۆن - ئاتۆمدا ئەژین، نابێ خۆمان دواخەین دەست و چاومان، زمانمان ببەستین، گوێمان لە پیشەسازی زانیاری، عیلمیەت واقیعیەتی قەرنی بیست و یەک خەین، چاومان بقووچێنین، گوێمان کەڕ کەین. تەکنۆلۆژیی ئەمڕۆ، لە زانست و زانیاری پیشەسازی دەمی خەرەک و تەشی و دیزە و هیزە و سۆنەی کۆن، هیزرە و کەندوو، گلێنە و لەنگەری، گۆزە و کووپە، لوولینە، بەتایبەتی دەزگا، مەکۆ پێ چاڵ لوولەی جۆلاکان، دەسک و دیبەکی دەستاڕی دەمی کۆن ناچێت،... داخەکەم ئەم دەسکردانەی باب و باپیرانمان ئەمڕۆ هیچ خێرێک و کەڵکێک و بایەخێکی نییە. بازاڕی ئەمانە نەماوە. داخەکەم، ئەکۆنۆمیی، کۆمەلایەتی سیاسەت و ڕەوشت و ڕەفتارمان، سایکۆلۆژیمان، ژیان و ژینمان، بیروباوەڕمان، هەمووی لەم دەزگا و حاجەتانە پێک هاتووە، ئەمڕۆ ئەمانە هیچ بەکەڵکی کورد نایەت. ئەمڕۆ، دەوری ئەلەکترۆن و ئاتۆمە... ئەبێ ئایدیۆلۆژیمان، ئەدەبی کورد لەگەڵ عالەمی جیهاندا، بەپێی سایەنس و ئەلەکترۆن بێت. ماتریالیزمییانە بێت تاکو بتوانین خۆمان بژێنین، گەلمانی پێ ڕاوەستاو کەین، بەم ڕەنگە کورد، لەگەڵ عالەمدا ساز و ڕێکوپێک پێش خەین، خۆمان لە دیلی ڕزگار کەین.

ئەی ڕۆشنبیرانی کورد...!

بەپەرۆشەوە لێتان، ئەپاڕێمەوە، لە ڕووخان و نەمانی ئیمپراتۆر، مەزنی ڕۆما، بیزانس، ئیمپراتۆری پارس، ماد، ئیمپراتۆری ئاشوری، ئارامییان، خەلافەت و سەلتەنەتی عەرەب، عوسمانییان، دەرس و پەندێکی ئینسانی وەرگرین. ئاخۆ ئەمانە بۆچ ڕووخان، نەمان، لەبەر چی ئادەمیزادیان، خۆیان، کۆمەڵیان، تەخت و تاجیان خستە ناو کاولگە و گۆمی گەردەلوولی خوو و ناو و نابوودی؟ لەبەر چی خۆیان، گەلیان ئادەمیزادیان ئازاد و ڕزگار نەکرد؟ ئەبێ هۆی ئەمانە ئەم ڕمان و نەمانە زۆر بەوردی لێک بدەنەوە، ئێمە، کورد زۆر چاک بزانین لە کاروانی مرۆڤایەتی شارستانی، تەکنۆلۆژی، زانستیدا زۆر دواکەوتووین. هیچ لە هۆشیاری شۆڕشەکان قەرنی هەژدە و نۆزدە، بەتایبەتی لە ڕووداوەکانی جەنگی خوێنینی جیهانی یەک و دوو، تێبینییەکی وردمان نەکردووە، لێی تێنەگەیشتووین، بەتایبەتی لە خەبات و ڕاپەڕینەکانی گەلی ڕووسیا، ئەدەبی تۆلەستۆی مەزنی ئینسانی شۆڕشی ئۆکتۆبەری مەزنی ئینسانی وانە و پەند و هۆشیارییەکی مرۆیی ئەوتۆمان وەرنەگرتووە، بۆ ژیانی دوارۆژی کورد هیچ کەڵکێکمان وەرنەگرتووە، داخەکەم عالەمی کورد گەرەکە لە شۆڕشی ئۆکتۆبەری مەزنی جیهانی، لەم فەلسەفەی ئینسانییە ئەدەبێکی ڕاست و ڕەوان، واقعییان لێ وەرگرێت، زۆر بەدووربینی لێی وردبێتەوە، تاکو خۆی لە ئەفسانە و ئەفسوون، سیحرەکانی دەمی ڕابوردووی کۆن و دوور، خۆی لە پڕوپووچ و ئەوهام و خەیالات ڕزگار کات، کوردی پێ ئازاد و سەرفراز کات، لەگەڵ ئەمەش لە زانست و ئەدەبی پێشکەوتووانی عالەمی عەرەبی ئەمڕۆ، فارس، هیندستان،، زانست و پیشەسازییەکانی ئەوروپا ئەنگلو – ئەمریکی ڕیالیستان لە تەکنولۆژی، ئەدەبیاتی ئایدۆلۆژییان، ژیانی ڕاستی – واقیعییان... وانە و وێنەیان لێ وەرگرین. بەم ڕەنگە ئەدەب و زمانی کوردیی پێ جوان و شیرین، دەوڵەمەند کەین... ژیان و ژینی کورد لە پڕوپووچ، ئەفسوون و ئەفسانەکانی کۆن و تازەی جیهانی بۆرژوازی کۆنەپەرستانی دوور و نزیک، عالەمی کوردی پێ ئازاد و ڕزگار

کەین، بەم ڕەنگە ئەدەب و زوبانێکی پێ تازە زیندووی کوردی گەنج و توانا، نەوەی دوارۆژمان پێ ئارایش و ڕۆشن و هۆشیار کەین... بەگیانێکی شۆڕشگێڕانەی ماتریالیزمی واقیعی لەگەڵ عالەمی بەشەر، ئینسانیدا بەهاوکاری، هاوژیان پێکەوە بژین... بێ جیاوازیی دین و ڕەسەن نابێت، هاودەم و یەک ئاهەنگ بڕۆین بۆ عالەمی دەرخەین بەپێی مافی ژیانی ئینسانی حەقی ژیان و پێشکەوتنمان هەیە، کوردیش وەک ئەوان مرۆیە، ئینسانە توانای هونەری ژیانی هەیە، بەشداری شادی، لە ئازاری ئینسانیش تێ ئەگەین... بایی و نرخی مرۆ ئەزانین وەک عالەم ئادەم پەرستین، ئارام و ئاشتیخواز شەیدای شارستانی، ئاوەدانی پەرستین.

بەڕێزینە...!

هیوام ئەوەیە ئەدەبی بەرزی ئەحمەدی خانیی مەزن خاوەنی مەم و زینی نەمر، حاجی قادری کۆیی، جەلی زادە خەتیب محەمەدی گەورەی خوالێخۆشبوو... لەگەڵ شێخ نووری سالح، یونس ڕەئووفی دڵداری گیان بەرز، جگەرخوێن، قەدری جان، جەلادەت بەدرخان خێزانی ڕەوشەن بەدرخان، نووسەران، ئەدیبانی کورد... جگە لەم ئەدیبانەش نەمر مەولانای مەزنمان، هەمیشە، لەبەرچاو بێت... بەخۆشی و شانازییەکەوە یادیان کەینەوە...

بەتایبەتی مەدرەسەی ئینسانی ئەدەبی گۆران، بێکەس ناودارانی دڵسۆزان بژێننەوە، بەرەو شوێنی بیروباوەڕی ئەم بەڕێزانە بڕۆین... خۆمان، ئەبێ کوردمان، گەنج و زیندوو بەهێز و تواناکەین... لەناو ئەم ئەدیبانەشدا خوالێخۆشبوو بێخودی مەحموودی موفتی، شاعیری خۆشەویست و قەشەنگ... کاک زێوەری خەم ڕەوێن و دڵسۆز... پیرەمێرد... شێخ ڕەزای دلێری تاڵەبانی... عەبدولخالق ئەسیری نەمر... قانعی بڵندی بەڕێز، دڵسۆزانی تریشمان لە بیر نەچێت. هەرگیز خۆمان بەکۆنەپەرستی سەیر نەکەین، پێشڕەوی ماتریالیزم بین.

هەڤاڵانی بەڕێز!

ئەدەبی کورد، کۆن و تازەی زۆر بڵندە... ئینسانی و واقعییە... سروشت و تەبیعەت پەرستە... پێش زانینی ئەدیبی مەزنمان زەردەشتی

بلیمەت و توانا و دانا فەرموویەتی (کرداری باش، ڕەفتاری پەندی باش) جگە لەمانەش فەرموویەتی (ئەمرۆ! خاک و تەبیعەت نەزانی، بێت و خێرێکی لێ وەرنەگری، ناتوانی لە عالەمدا بژیت... بێ کەڵک و بەتاڵ، تەنیا ئەڕۆیت... تەماشای خۆرکە... ئەمە هەر بۆ تۆ نییە، بۆ جیهانە بۆ مرۆ و ئینسانە... پیت و فەڕی، خێر و کەڵکی بۆ گیا، پووش و سەوزایی، ئاژەڵ و مار و مێروو... بۆ هەموو زیندووانە... بەخیل و خۆپەرست مەبە... شتێک بۆ تۆ، بۆ مرۆ، بۆ جیهان، کەڵک و خێری نەبێت باوەڕی پێ مەکە، مەیکە، ڕووی تێ مەکە بێ وردبوونەوە، بێ تاقیکردنەوە باوەڕ بەهیچ شتێک مەکە، وردبین بە، دواڕۆژ لێک بدەرەوە...

خودا فەرموویەتی (الله محبه). لای هەمووتان ڕوونە شارستانەتی کورد، بەعەرەبستانی، تورکیا، ئێران، هیندستانەوە بەمیسرەوە بەعالەمی جیهانی، بەبەشەرییەتەوە بەستراوە، ئەدەب و ئەفسانەی کورد لەگەڵ ئەقوامی گەلانی ڕۆژهەڵاتی ناوەندی، بەتایبەتی بەشدار و تێکەڵە، پێویستە ئەدیب و زانایانی کورد ئەم گرێ کوێرانە بدۆزنەوە، هەمووتان ئەزانن دەست و چاومان بەستراوە پێ و دڵمان لە ناو کۆت و زنجیردایە، گوێمان کپ کراوە، زوبانمان لاڵ کراوە،... بەچاکی ڕاستی و تاریکی و ڕووناکی نابینین پێویستە زانایان، ڕۆشنبیرانی کورد، بەتایبەتی ئەدیبانی شۆڕشگێڕی کورد ئەم گیروگرفتانە، ئەم تەنگ و چەڵەمانە لابەرن، دەست و چاومان ئەم ئەرکە لەسەر شانی هەموومانە بەتایبەتی لەسەر ئەستۆی شاعیرانی شۆڕشگێڕ و نەوجەوانی کوردە. شاعیرانی کورد ئەبێ شۆڕشگێڕ و ئازا و نەبەز، ئینسانی بن، هەروەکو گوتمان ئەدەبی تریشمان لە بیر نەچێت. هەرگیز خۆمان بەکۆنەپەرستی سەیر نەکەین. پێشڕەوی ماتریالیزم بین.

دڵسۆزانی بەڕێز!

ببەخشن بەبۆنەی ئەدەبی ئینسانییەوە تۆزێک باسی ترۆریزمی، تراژیدی کۆمیدی سیاسەتی ئینگلیزتان بۆ بکەم ئێوە هەمووتان ئەزانن یەکێتی سۆڤیەت سەگێکیان هەبوو ناوی (لایکا) بوو، بۆ تاقیکردنەوە خستبوویانە ناو مانگی دەسکردەوە کە لە دەرەوەی

ئیقلیمی ئەرزدا تاقی بکاتەوە ئاخۆ ئەژی یا نە؟ کوتوپڕ ئیمپریالیستانی ئینگلیز دەستیان بەدەنگە دەنگ، هاوار هاوار کرد کەوا سۆڤیەت کارێکی نائینسانییان کردووە، زوڵمیان لە سەگ کردووە، خستوویانەتە ناو سپۆتنیکەوە، ئەمە بەناوی بەزەیی هاتنەوەوە بەگیاندارا و بەناوی ڕاگرتنی ژیانی گیاندارانەوە، بەم ناوەوە بەیت و باڵۆرەی ئیمپریالیستییان لە دژی سۆڤیەت، لە دژی سیایەنسی ئینسانی ڕووسی خستبووە کار... عالەمی جیهانیان جووڵاند و شڵەقاند بەڵام بلوفیان سەری نەگرت! باشە، ئێمەی کوردی عالەمیش لەگەڵ کۆمەڵی پاراستنی مان و ژیانی حەیوان و گیاندارانایین سۆڤیەتیش بەئینگلیز زیاتر ئەبێت، ئەوەندەی ئەوان بەزەییان بەگیاندارا دێتەوە... ژیانی گیاندار و ئادەمیزادیان لا نازدار و خۆشەویستە......

خۆشەویستەکانم...!

کورد و عەرەب و کەمایەتییەکان (١٠) ساڵ لەسەریەک خەریکی براکوژی بوون... تالان و وێرانکارییان کرد؟ بۆچی. مۆنۆپۆلیستای ئینگلیز ئەوەندەی بۆ (لاکیا) ویژدانی مرۆییان جوڵا لەسەر خوێنی کورد و تورک و عەرەب و کریستیانەکانی عێراق، دین و ئایینیان نەهاتە جۆش؟ لەبەر چی، بۆ خۆیان بێدەنگ و کڕ کرد. ئەم براکوژییە بەستراتیژییەکی، بەسەرکەوتنێکی ئیمپراتۆریی نەوت دانرا، هەتا ئەهات بەهۆی هاوکارانیان، بەهۆی خۆفرۆشان و بازرگانانی جەنگەوە ڕۆژ بەڕۆژ ئەم ئاگرەیان خۆش ئەکرد. وە مەسئەلەی کورد و عەرەب و کەمایەتییان چار نەکرد.

جگە لەم براکوژییەش، لەو ڕۆژەوە ئینگلیز هاتوونەتە ناو عێراق و کوردستان و عەرەبستانەوە حاکمیەتی نەوتی عێراق، بارزانی نازدار، کوردستانی عێراق سەرتاسەر بۆمباران ئەکرا، لە کاروانی ئینسانی دوور ئەخرایەوە، لە ئارام و ئاشتی، مرۆیی بێبەش ئەکرا. بۆچی ویژدانی ئینسانیی فۆرین ـ ئۆفیس و کۆمپانییەکانی ئیمپریالیستەکانی ئینگلیز ئەوەندەی بەزەیی پیاهاتنێکی لایکا ویژدانیان نەجوولا... لەبەرچی ئەم کوشتارانەیان نەوەستاند کە ئەمانە

هەمووی دەست و خاوەنی نەقشە و پیلانی کۆمپانییەکانی نەوتی ئینگلیز بوو. ئەم براکوژییانەیان زۆر لا خۆش و ئینسانی بوو، چونکە ئەم براکوژییە شاباشێکی هێرشی حاکمییەتی کارتیلەکانی نەوت بوو. بۆیە ئەم کوشتارەیان لا خۆش و ئینسانی بوو...

بەڕێزینە...!

جگە لەم براکوژییە دە سالآنەیە، پیر و جوان، ژن و منالآنمان، هەتا ئێستا لە بیرمانە کە چون سولەیمانی، بارزان، گەلێ شوێنی تری کوردستان ئاگرباران ئەکران بەتایبەتی وەکو برا عەرەبە نیشتمانپەروەرەکان ئەفەرموون (بارزان المظلومە) چۆن ئەکوژران و دەربەدەر ئەکران... دێتە بیرتان ژن و منالآنی ناوچەی بارزان و بادینان، ئەوانەی کە بەدەستی ئینگلیز و حوکوومەتی نۆکەری عێراق کەوتبوونە ناو چنگەوە، چۆن لەناو پەرژینێکی تەنگدا ئەکوژران، ئەوانەی نیوە زیندوون ئەمانەوە، چۆن لە ناو نوێردوو ناندا قسڵ و گەچیان بۆ ئەکردنە ناو ئاردەوە... بەو تەرحە تیرۆریان ئەکردن، ئەیان کوشتن، نەخۆشیان ئەخستن... ئەم تراژیدیانەی ئینگلیز هەرگیز لە بیری کورد و عەرەب و نیشتمان پەرستانی عێراق ناچنەوە جگە لەمانەش لەوەدەمەی حوکوومەتی کوردستانی عێراق و مەلیکیەتی شێخ مەحموودا کوردستان بەگشتی و سولەیمانی بەتایبەتی بەجارێک بۆمباران و وێران کرابوو، کاولگە وێرانەکانی سولەیمانی.

نەبەز شێخ مەحموود گەلێ فۆتۆگرافی ناردنە لای جەنەڕاڵ کونسۆڵی سۆڤیەت کە لە شاری تەورێزی ئێراندا بوو. بەنامەیەک بەدوور و درێژی باسی پیاوخراپیی ئینگلیزی کردبوو. داوای یارمەتی لینینی مەزنی کردبوو... بەم ڕەنگە کوشتار و تالآنی ئینگلیز لە ناو عالەمی جیهاندا دەنگی دابووەوە ئەنجامی کار لەسەر پرۆتستۆی لینینی مەزن. پارلەمانی ئینگلیز هاتە لەرزین... ویژدانیان کەوتە جوولآن! زۆر بەتوندی سیاسەتی ئینگلیز لە لایەنی پارلەمانی ئینگلیزەوە (حامی) کۆنیسەنەر. حاکمی سیاسیی عێراق، لە بەغدا پرۆتستۆ کرا... ئیمپریالیستان. داگیرکەرانی عێراق لە بەغداوە ئەم وەلآمەیان دایەوە لەندەن و لە کوردستانی عێراق شاری سولەیمانی تەنیا دزەکان

و جەردەکان بۆمباران کراون کە سەرۆکیان شێخ مەحموودە! داخەکەم بەم ڕەنگە شۆڕشی کوردستانیان بەدز و جەردە و تالآنکەر و خێڵەکی دابووە قەڵەم... بەڵام کێ جەردەیە؟ کێ تالآنکەرە؟ ئاخۆ قارەمانانی ڕومێسە، ڕومادیە، دیوانییە، یا قارەمانانی حەیدەرخانە یان نەبەزەکانی بارزانی مەزڵوومە و سولەیمانی و بادینانی عێراق دز و جەردەن، پیاوکوژ و تالآنکەرن، یا ئیمپریالیستانی ئینگلیز؟ لەگەڵ ئەمەش مۆنۆپۆلیستانی ئینگلیز و کۆمپانییەکانی نەوتی ئینگلیز هەر وەکی مەکۆ لە ناو عێراق و کوردستان و ئێراندا لە ناو جەزیرەی عەرەبستاندا هاتوچۆیان ئەکرد، پلان و نەخشەی خوێنینیان لە ناو عەرەبستاندا، لە خاکی عێراقدا جێگیر و قایم ئەکرد بۆ پاکتی سەعد ئاباد، بۆ موعاهەدەی بەغداد، خاک و زەوی و ئیقلیمیان ڕێک و تەخت ئەکرد، بۆ کۆلۆنیزەکردنی ڕۆژهەلآتی ناوەندی خاکی تورکیا و ئێران و عێراق بۆ شالآوی حاکمیەتی نەوت بۆ ستراتیژیی حاکمییەتی بەریتانیای مەزن. بەزم و کۆڕیان ئەبەست... پلان و ڕێگەیان خۆش و ئاسان ئەکرد. بەم ڕەنگە لەسەر سیاسەتی خوێن ئاسن لەسەر کەللە و لاشەی شەهیدانی عەرەب و کورد و کەمایەتییەکان، پاکتی سەعد ئاباد و بەغدایان بەست. هەرگیز ئەمانەمان لە بیر نەچوەتەوە. قەت لە بیریشمان ناچێت.

ئەم سیاسەتە تیرۆریستییەی وان دالیزمییە بوو جومهوریەتی عێراقی پێک هێنا. یەکێتی برایەتیی عەرەب و کورد و تورکمان و کلدانی و ئاسووری پێک هێنا. ئەنجامی کار بەهۆی یەکێتیی هێزە نیشتمانپەروەرەکانەوە برایەتیی عێراق و سۆڤیەت جێگیر و قایم کرا...

برادەرینە!

ئەمە نامەی پیرێک بوو بۆ نەوجەوانان، هیوام وایە سەرم نەیەشاندبن... لێم ببوورن...

قەڵەمڕەوی سەرۆکی میللی کورد

ئیبراهیم پاشا

حوکم و هێز و توانایی – لە ناوچەکانی : وان – دیاربەکر – ئوورفە – عەینتاب – حەڵەب – ئەسکەندەروون – تەرابوڵسی شام چۆن بووە؟

لە ساڵی ١٨٦٠-١٩١٢

ناوچەکانی هێز و توانای قەڵەمڕەوی سەرۆکی میللی ئیبراهیم پاشای کورد – لە دەمی کۆتایی قەرنی ١٩ لە ژێرەوە نیشانە کراوە، (وان، مەلازگرد – بەتلیس – سەعرد – دیاربەکر – جەزیرە – ماردین – وێران شار – سەڤەرەک – ئوورفە – مەرعش – عەینتاب – کلیس – ئسلاحیە – عثمانییە – باب – حەڵەب – دورت یول – پاباس – ئەسکەندەروونە – ئەنتاکییە – حەما – حومس – تەرابولسی شام).

سەرۆکی میللی ئیبراهیم پاشای کورد: لەناوچەکانی وان – مووش – مەلازگرت، لەگەڵ ژەنەڕاڵ حسین پاشای کورد لە سەرۆکی حەیدەرانی – کورد بووە یەکێتی بەستووە هێز و توانایی حسین پاشا، هەتا (وەرمێ) (ڕەواسییە) (ماکی) (بایەزید) ڕۆیشتووە، حسین پاشا لەگەڵ عەشیرەتەکانی زیلان – جەلالی، قەفقاسی، لە ناوچەکانی ئاگری – (ئارارات) جێنشین بوون لەگەڵ تورکمانەکانی کوردانی ناوچەکانی ئایگریر – ڕووباری خورا دۆیی ئاراس، لەگەڵ کوردانی قوولپ – کاگزمان – قارص – ئەوەهان – ساری – قامیش – بەهۆی سیاسەتی ئاسایش و ڕەفتاری باشی ڕووسەوە... هاتوچویان بووە. هاوکارییان کردووە، بەم ڕەنگە لەگەڵ ڕووسیایی. (چار نیکولاد) (قەیسەر نیقۆلا) پەیوەندیان بووە، ئاگاداری یەکتری بوون.

لای هەموو کەس ئاشکرایە حسین پاشای کورد، لە دەمی کۆتایی قەرنی ١٩ی خەلافەتی سوڵتان حەمیدی – دووەمدا، ژەنەڕاڵی لەشکر و هێزی (٣٢) ئالایی سوارەی کورد بووە، کە هەر ئالایەک پێلی بلووکی سوارە و هەر بلووکێک (٤) پلاتونی بووە، لە سەفەر بەردا، هەر تاقمێک (٦٠) سوارەی بووە، هەر ئالایێکی سواری (١) بەتاریە تۆپی چیایی بووە. بەڵام هەر بلووکێکی عەشیرەتی، بریتی بووە لە (٢٤٠) سوار. بەم ڕەنگە ئالایێکی سوارەی (١٢٠٠) سوارەی بووە، لەم دەمی نەفیری گشتیدا، بەم تەرحە قەومی کورد: لە ناوچەکانی خۆیدا، دابەش کرا و لە یەکتر پچڕاون، و لە شەخصیەتی، لە حوکم و فەرمانی سەرۆکی مەزنی کورد دوور خراوەتەوە،

تابع بەخیلافەت و – سەڵتەنەتی عثمانییان بوون، کەوتوونەتە ژێر ئەمر و فەرمانی حکوومەت و لەشکری عوسمانی... ئەم (٣٢) ئالایی سوارەی کورد بۆ دوو ئامانج بەکارهێنراوە:

١– بۆ هەڕەشە و ترساندنی گەلی – ئەرمەن.

٢– بۆ مەبەستی پتەوکردنی ملکەچی کورد، بۆ ئەمر و حوکم و فەرمانی خیلافەت و سەڵتەنەتی تورک... کە سوڵتان حەمیدی دووەم خەلیفەی عالەمی ئیسلامی (٣٠٠) میلیون بووە.

جگە لەمەش ئەم لەشکری سوارەی کوردە: بەرانبەر هێرش و هەڵمەتی قازاق چاری ڕووسیا بۆ جەنگ کردن پێکهاتووە. بەتایبەتی بۆ ئامانجێکی تەفرەقە و ئینتیقامی کورد لە ناو کوردستاندا، لە بۆ ئاگر و ئالۆزی عەشیرەتبازی دروست کراوە... تەشکیلاتی قەومی سیاسی کورد: کە لە ژێر سەرۆکایەتی بەدرخانییان – عەبدولقادری شەمزینی هەکاری کە لە ناوچەکانی خەربووت – سیواس – نزگان – مەلاتیدا – بەئاشکرا و پەنهانی تەشکیلاتی سیاسی – وەتەنی کورد هەبووە – نەمێنێت و کز و بێ هێز بکرێت.

(*) سوارەی حەمیدی بەشێوەیەکی ڕەسمی... لە ناوەندی تەشرینی یەکەم، ١٩٨٠ دامەزراوە.

ئیبراهیم پاشای میللی، دوو بارەگای هەبوو:

١– لە وێران شار.

٢– لە شاری حەڵەب.

لەم بارەگانەدا، هەیئاتی دیبلۆماسی، دیوانی مەحاکم، بارەگای لەشکری – بۆ باج و خەراج، بەخێوکردنی لەشکر و سوپا:

ئورگانی – مەحاسەباتیان بووە، جگە لەمانەش لە ژێر دەستی دیبلۆماسیدا تەرجوومان، زبانزانی ڕووسی – فەرەنسی – ئینگلیزی – تورکی – فارسی – عەرەبییان بووە. لێدوانی دیبلۆماسی: ڕاستەوخۆ لەگەڵ خەلیفەی ئیسلامی سوڵتان حەمید بەشیفرە مخابەراتی هەبوو، دوور و نزیک پەیوەندیان لەگەڵ بابی عالی – هەیئەتی وەزیران بووە. یەکسەر لەگەڵ سەرۆکی وەزیرانی عوسمانی مخابەراتی بووە، ئەم وەزیرانە هەموویان دیاریان بۆ چووە، بەتایبەتی بۆ سوڵتان حەمید. هەموو ساڵێک (٥٠) هەزار ئاڵتون بۆ سەرایی هوومایوونی (بیک دینرم) ڕەوانە کراوە جگە لەمەش

زەخیرەی ساڵێکی سەری پادشای - ڕۆن - برنج - هەزاران سەر مەڕومالات - بۆ (بیل دیز) - سەرابی سەڵتەنەتی ڕەوانە کراوە، لەشکری ئیبراهیم پاشا هەمووی بەچەک و ڕم، شمشێری چەک درابوونە دیوانی دیبلۆماسی ئیبراهیم پاشا: لە بیروت و دیمەشقەوە، لە مصرەوە (لە پاریسەوە) گەلێ ڕۆژنامەی فەرەنسی - عەرەبییان - بۆ ڕەوانە کراوە. دوور و نزیک لەگەڵ قونسوڵەکانی ڕووسیا - فەرەنسە - ئینگلتەرە لە شاری وان - بتلیس - دیاربکر پەیوەندیان بووە، نەزەری دیقەتی سیاسی ئەم سێ دەوڵەتەیان بۆ کورد ڕاکێشاوە.

جگە لەمانەش پەیوەندی بەستەگیان لەگەڵ جەمعیاتی - تاشناق - ابن چاک - ئەرمەنیان هەبووە. وە لەگەڵ کۆمەڵەکانی پەنهانی عەرەب، لە سوورییە - لبنان - مصردا علاقە و موناسەباتیان پەیدا کردووە بەم ڕەنگە باوەڕی خۆشەویستیان بەیەکتر بووە، بەتایبەتی عالەمی عەرەبییان بەرەو قەومی کورد ڕاکێشاوە. رجالی بارزەی - بازرگانی عەرەب: لە لوبنان - سوورییە - میصرەوە بۆ بازاڕی کورد پەیوەندیان، کڕین و فرۆشتنیان... پێکەوە کردووە لەگەڵ قەومییەتەکانی جەمعیاتی سری - عەلەنی: جمعیة النهضة العربیة - ١٩٠٦ و الجمعیة السریة في دمشق ١٩٠٨ و الاخاء العربي - العثماني... رجالی وەتەنی - عەرەب لەگەڵ کورددا سیقە و ڕەبتیان بووە. لە ئەورووپا خاکی مصر - لبنان - سوورییەدا، لەگەڵ حەرەکاتی ئیسلامیدا عثمانی - عەرەب - ئەلبانی بالقان... ئەرمەنی زۆر ئاگادار، خەبەرداری یەکتر بوون. لەگەڵ ئەوەش ئیبراهیم پاشا ئیخلاصی و مەحەبەتی... لەگەڵ خیلافەت و سەڵتەنەتی عثمانی ڕاگرتووە. بەڵام بەرانبەر ژۆنتورکان - اتحاد و تەرەقی جمعیتی سارد - بێگانە وەستاوە! سوڵتان حەمیدی دووەم، مقابل ئیخلاصی کوردستان، باج و خەراجی لە کورد نەسەندووە، لە عەسکەری نیزامی... کوردی ئازاد کردووە... عەسکەری لێ وەرنەگرتوون. بەڕاستی حاکمێتی سوڵتانی - تورک، هەر بەناو لە کوردستاندا حوکم فەرمان بووە. کورد خۆی حاکمی خۆی بووە. هەر بەسایەی کورد والی متەصەرفەکان، بەڕێوەبەرانی عوسمانی... بەسایەی کورد ئەژیان حوکم و ئیدارەی خیلافەت و سەڵتەنەتیان بەڕێوە ئەبرد لە ڕاستیدا کورد - ئەرمەن - عەرەب، ئەقوامی - باڵقان - ئەلبانی، لە حوکم و سەڵتەنەتی عوسمانی - تورک - زۆر نارەزا، وەڕز بوون، هەمیشە ئاڵۆزی، ئیختلال، پەشێویان بەرپا ئەکرد لە دژ تورک، گەلانی عوسمانی هەموویان لە دژی وەستا بوون ڕاستەوخۆ ئازادی، ئیستیقلالیان ئەویست. لای هەموو کەسێکی شارەزا ساغ بۆتەوە، هەتا ساڵی ١٨٥٠ ئایالاتی - کوردستان هەمووی لە ژێر دەستی

کورد ئەژیان، خۆیان حاکم بوون، ئەنجامی کار، لە پاش جەنگی قرم ١٨٥٤ - ١٨٥٦، بەجارێک سەڵتەنەتی عوسمانی ئارام و ئاشتی تێکچوو بوو، بەرەو نەخۆشییەکی گران، بەرەو نەمان ئەڕۆیشت، بەهەزاران منداڵ و ژن و پیاو... کۆمەڵ کۆمەڵ مهاجرینی کورد، بەرەو قافقاس ئەڕۆیشتن... برسێتی، هەژاری، ماڵوێرانی، نەخۆشی... گەلی کوردی سەرگەردان و پەرێشان کرد بوو. بەناوی ئیسلاحات، مانو حقوقی ژیانی ئەقوام، گەلانی خرسینانەکانی - تورک، داوای حوکم و موداخەلاتی دەوڵەتانی - ئەورووپایان ئەکرد، بەتایبەتی نەمسا - مەجەر - ئەڵمان - فەرەنسە - ئینگلتەرە - ڕووسیا... ڕۆژ بەڕۆژ فرەتر دەستیان ئەخستە ناو کار و فرمانی عثمانیان. لە ساڵی ١٩٠٢دا لە کۆبوونەوەکانی کۆنفرانسەکانی ئەورووپا - پاریسدا... اقوامی عثمانی: عەرەب - کورد - ئەرمەن - کۆمەڵە سیاسی جمعیاتی کورد زۆر بەتوندی، داوای ئیسلاحات، مافی خۆیان بەداوای ئیستیقلالیان... لە بابی عالی ئەکرد. جەنگی قرم ١٨٥٤ -١٨٥٦ جەنگی ڕووسیا - عثمانی - ١٨٧٧ پاکتی، (ئایاستەقانووس) معاهەدەی بەرلین - ١٨٧٨ - جەنگی یۆنان - گرید ١٨٩٧... بەجارێک سەڵتەنەتی عوسمانی بێ هێز کرد بوو، لە ڕووی تەنزیمات و ئیسلاحاتەوە... ئەقوامی عوسمانی: ئیسلام - کریستیان - کورد - عەرەبی - ئەلبانی - بالقانییان... بەئاشکرا لە دژ سیاسەتی ئیمپراتۆریەتی خیلافەتی تورک ڕاپەڕیبوون، بەتایبەتی شۆڕشی مەزنی - فەرەنسە ١٧٨٩ سیمبوڵی حوریەت - برایەتی مساوات عەدالەت. ڕووخاندنی باستیل Bastilk day.

١٤ی تەموز - ١٧٨٩ کورد - عەرەب، پێکەوە جوڵاند بوو، یەکێتیان بەستبوو، شۆڕشی بۆرژوازیی - فەرەنسە سیاسەتی ئیقطاعی فیودالی جیهانی - بەجارێک شڵەقاو، تەپاند بوو...

بەڕاستی کوردستانی تورکیا - کوردستانی ئێران: لەو دەمەی شاهی ئیسماعیل سەفەویدا، لە جەنگی چالدێران، لە کات و دەمی (سوڵتان سەلیم)ی یەکدا... دەوڵەتی شاهنشاهی ئێران و عثمانی لە دژ یەکتر، بەتوندی وەستابوون، عثمانییان بۆ تالان و کوشتاری، شیعە، جەعفەرییان،... شێخ الاسلامی تورک: فەتوای - دینیان بانگەوازی کرد بوو، بەم ڕەنگە مناسباتی کورد - ئێران - تورک... بەجارێک شڵەقا و تێکچوو بوو. لە پاش سوڵتان (سەلیمی یەکەم) ١٥١٢ - ١٥٢٠ سوڵتان (سولەیمانی قانوونی) هاتە سەر تەخت، جەنگی ئێران. تورک، لە حەقیقەتدا، دینی نەبوون مەسئەلە، تەخت و سەڵتەنەتی حاکمێتی - ڕۆژهەڵاتی ناوەندی بوو...؟!

بێینە سەر باسی سەرۆک ئیبراهیم پاشای کورد، لە شۆڕشەکانی شێخ عوبەیدوڵای

شەمزینی هەکاری... بەشداری کرد بوو سەرۆک شەمزینی لە ساڵی ١٨٨٠ تەورێزی گرت. کوڕەکەی شێخ قادری - شەمزینی حاکمی - تەبرێز بوو، لەسەر ناوچەکانی ئورمی - (رضائیە) حاکم زاڵبوون. وان، بتلیس - ئەرزروم - بایەزید - ماکو... هەتا (دیاربکر)... کەوتبووە ژێر حوکم و فەرمانی عوبەیدوڵای شەمزینی... و لەگەڵ ڕووسیا هاودەنگ، هاوبیر بوو، ئەنجامی کار، هێز و حوکم و سەرکەوتەنی - شەمزینی: ڕووسیا - ئینگلتەرە - فەرەنسە - شپرزە کرد بوو ئیبراهیم پاشای میللی، بەپەنهانی یارمەتی سەرۆک عوبەیدوڵای دابوو. لە پاش ئەم سەرکەوتنە ئەم جەنگ و هەرایە، لەبەر پروتستو - مداخەلاتی ئینگلتەرە - ڕووسیا - فەرەنسە. شەمزینی مەجبوور مان بگەڕێتە دواوە. لە پاش ئەم هەرایەش: لە ساڵی ١٨٩٦دا، کۆمیتەکانی ئەرمەنی ابن چاد - تاشناق... پێکەوە کتوپڕ، لە ئەستانبووڵ هەڵمەتیان بردەسەر - بانقی - عثمانی. لە گەڕەکی بگ ئۆغلی - ئوپەرادا... بانقیان گرت، حاکمی گەڕەکی (بگ ئۆغلی) بوون لە پاش شەڕێکی خوێنین... کۆمیتەچییەکان گیران، کوژران جەنگاوەرانی ئەرمەنی: ئەم ڕاپەڕینانەیان: بۆ مداخەلاتی کێ بۆ ئامانجی مداخەلاتێکی - دووەلی بوو بۆ ئەم مەبەستە کۆمیتەچییەکان حاکمی گەڕەکی - بگ اوغلی داوپەرام بوون. لە پاش شەڕێکی خوێنین کۆمیتەچییەکان (٢٠) کەسیان لە ژێر زەماناتی سەفیرانی دەوڵەتانی ئەوروپا لە ئەستانبووڵ بەپاپۆڕەکانی ئینگلیز ڕەوانەی ئەوروپا کران...؟!

جەنگاوەرانی ئەرمەنی: ئەم ڕاپەڕینانەیان - بۆ مداخەلاتێکی دەوڵەتانی ئەوروپا بۆ ئیسلاحاتێکی - گەلی ئەرمەن بەپێی معاهەدەی - بەرلین بۆ حەل و فەسڵی قەزیەی ئەرمەنستان کرد بوو یان لە ڕووسیا - بەریتانیا - فرانسە - زیاتر ئیمپراتۆری مەزنی بەریتانیا پشتگیری کرد بوو، کۆمەڵانی ئەحراری - لیبراڵانی ئینگلیز پشتگیری ئەرمەنی کرد چونکە بەریتانیای مەزن بەپێی معاهەدەی - بەرلین، ئەیویست بەناوی ئیسلاحاتەوە لەسەر سنوورەکانی دەوڵەتی عوسمانی ڕووس ئەرمەنستانێک دروست کات... تاکو شەقام و ڕێگای - هیندوستان خلیجی عەرەبی... لە ترس و هەڕەشە و هەڵمەتی ڕووسیا بپارێزرێن و ئەم شەقامە، لەسەر خاکی کوردستان... کە جێگا و مەڵبەندێکی ستراتیژی، کلیلێکی ئاسیایە ئەیخاتە ژێر دەست و حوکمی هێزی دەریایی ئینگلیز... بەم ڕەنگە نەهێڵن، لە شەقامەکانی کوردستانەوە... ڕووسیان بێنە ناو جەرگەی ئیمپراتۆری عوسمانی... هەمیشە خەریکی بەزم و هەرا و جەنگ بوو. لەم ناوچانەدا... هەمیشە بەناوی ئیسلاحات، ئارام و ئاشتی، بابی عالی، ئیمپراتۆری عوسمانی هەراسان و شپرزە کرد بوو، جارێ لە دژی ڕووسیا، گەلێ جار لە دژی فرانسە

- ئیتالیا - ئەلمانیا ئەجەنگا، نەیئەهێشت بابی عالی - حکومەتی عوسمانی ڕۆژێکی خۆش و ئارام و خۆشی ببینێت، بەناوی ئیسلاحات، ئارام و ئاشتی ئینسانییەتەوە... کورد - ئەرمەنی - تورکی - ئەکرد بەگژ یەکدا... بەم ڕەنگە گەلێ گیروگرفتی، پڕ مشکلاتی، بۆ خەلافەت و سەڵتەنەتی - تورک دروست ئەکرد. لەم جێگا گرنگەدا، ئینگلتەرە ئانارشیزمی بڵاو ئەکرد. Amoe chime فاناتیزمی Fanatizme پڕش و بڵاو ئەکرد. تۆوی ئاڵۆزی لە هەموو لایەک لە ناو گەلاندا ئەچاند. لە گەلێ جێگەی گرنگدا ئاگری فیتنەی هەڵئەگیرساند، بۆ مداخەلاتێکی - دووەلی بەکاری هێنا بوو، بەڵام ئامانجیان سەرنەکەوت، کەم و زۆر ئەوروپای شڵەقاند... بەداخەوە ئەرمەنییەکان، بەخۆڕایی کوژران، لە خاکی عثمانیدا لە هەموو لایەک تاڵان و کوشتاری - ئەرمەنی دەست پێ کرا... حکومەتی عثمانی، ئەم کوشتارەی هان دا، لە ناوچەکانی (کێلی کیائادەنە) - کوشتاری ئەرمەنی بەتوندی دەست پێ کرا...! لە ئەستەنبووڵەوە هەتا ئەنادول... ئاگری فیتنە بڵێسەی کرد... تاڵان، ئاگری کوشتار خۆش کرا!

ئەسکەندەروونە - عەینتاب - مەرعەش - ئوورفە - سیوەرەک - ماردین... کوردانی ئەم ناوچانە: مهاجرینی ئەرمەنی، ژن و منداڵیان پیر و جوانیان: نەدا بەدەستەوە... لە دژ لەشکرانی دوردبەجی... شێخی ئوردویی، لەشکرانی عثمانی وەستان، تۆزێک نەما بوو، جەنگی کورد - تورک دەست پێ بکات، لەسەر ئەمە لەشکرێکی زۆری عوسمانی، لەگەڵ لەشکری ئیبراهیم پاشای میللی - کورد بکەوێتە جەنگ و هەرا، بەڵام لەشکری تورک شکا، مانەوەرەی ئیبراهیم پاشا سەرکەوت. لەسەر ئەمە سوڵتان حەمیدی - دووەم، مداخەلەی کرد، فەرمانی بە(بابی عالی)دا هێزەکانی لەشکرانی چوارەمین - پێنجەمین ئوردوویی عوسمانی گەڕایەوە پاشی، جەنگ و کوشتار بەجارێک وەستا! چونکە ئیبراهیم پاشای کورد: مهاجرانی - ئەرمەنی، نەدا بەدەستی تورک بەناچاری لەشکرانی تورک بۆ ئەرزنجان دیاربەکر - حەلەب گەڕایەوە دواوە... بەم ڕەنگە ئاسایش، ئارام و ئاشتی، لە ناو ئەنادۆڵی کوردستان جێگیر کرا، بەڵام بەداخەوە، بابی عالی - لەشکرانی عثمانی بەکین و ڕقێکەوە لە دژ ئیبراهیم پاشای کورد، گەڕابۆوە دواوە...؟! بەم ڕەنگە تورک: بۆ هەل و فرسەتێک ئەگەڕا کورد... بەتایبەتی لە ئیبراهیم پاشا دەورە بدات، تۆڵەبسێنن.

لە دوایی ئەم حەرەکاتی لەشکری عەسکەرییە لە ساڵی ١٩٠٨دا اتحاد و تەرەقی تورکان، مەشروطیەتیان بانگەواز کرد، هێز و توانایی سوڵتان حەمیدیان کز کرد، ئیستبدادی دیکتاتۆری خیلافەتیان نەهێشت، بۆ ئەقوامی عثمانی: حریەت -

عەدالەت – برایەتی... مساوات... هەروەکو انقلابی Bawrgeairie فەڕەنسە – ١٧٨٩ – ب جیاوازی دین و ڕەسەن و زبان... بۆ گشت گەلانی – عثمانی حقوق بەخش کرا، خۆشی شادومانی، بەناو هەموو کیشوەری عوسمانیدا بانگەوازی کرا، بەڵام زۆری پێ نەچوو، لە دوای چەند مانگێک، حەرەکەتی، دیکتاتۆری حەمیدی دەست پێ کرا... جەنگ و کوشتارێکی خوێنین دەست پێ کرا. ئەنجامی کار، لە ڕۆم ئیلی – سەلانیک – ماکدونیا... لەشکری عثمان برەنجێنیێ – ئیکنجی ئوردو لە ژێر کوماندەی ژەنەڕاڵ مەحموود شەوکەت پاشا، هێرشێکی توندی کردە سەر پایتەخت – ئەستانبوڵ لە دوای جەنگێکی خوێنین. سوڵتان حەمیدیان لە تەخت هێنایە خوارێ. لەشکرانی حەمیدی ڕەجعی و کۆنەپەرستی تەوقیف و دیل و تەرد و تەبعید کرا... رجالی سیاسی عەسکەری ئیستیبدادی حەمیدی گیران، ئیعدام کران سوڵتان حەمیدی دووەم لە ئیستانبووڵەوە بەشەمەندەرفەر بۆ شاری (سالونیک) ئالانینی کۆشکی ڕەوانە کرا. لەم کۆشکەدا، هەتا جەنگی بالقان ١٩١٣ لە زیندان مایەوە. مەعلوومە سوڵتان مەحموود ڕەشادی خامس هاتە سەر تەخت ١٩٠٨ لە پاش چەند مانگێک حکوومەتی جەمعیەتی اتحاد و تەرەقی، ژوون تورکان بەکینوڕقێکەوە... بەدوژمنایەتیەکی کۆنەوە... هێز و لەشکرێکی زۆری ناردە سەر ئیبراهیم پاشا، بەهەڵمەت و هێرشێکی توند. قواتی عەسکەری ئۆردویی عثمان: لە ئەرزنجان دیاربەکر. حەڵەبەوە. بەچەک و تۆپخانەیەکی زۆر، جەنگ دەستپێکرا... لەم جەنگی هەرایەش، هەم دیسان لەشکری ئیبراهیم پاشا سەرکەوت.

لەبەر وەزعی پەشێوی بالقان و ناوخۆیی دەوڵەتی عثمان ژون تورکان: بەسیاسەتێکی مصلحانە، بەشەقامێکی ئارام و ئاشتی... برایەتی، بەناوی (دینەوە)، قورئان – ئیسلامیزم... ئەم چەک و سیلاحە دینییانەیان بەکارهێنا هەمان وەعد و پەیمان درا بەئیبراهیم پاشای میللی. جەنگ بەجارێک وەستا، ئیبراهیم پاشا لەبەر شەرافەتی قورئان عەهد و پەیمانی تورک، ئەمیش جەنگ و هەرایی وەستاند... و بەئیعزاز و ئیکرامێکەوە، ئیبراهیم پاشایان بردە (دیمەشق)... لەوێ بەحورمەتێکی زۆر پێشوازی کرا خزمەتێکی باشی کرا، لە دوای چەند مانگێک کتوپڕ تورک هەمان عەهد و پەیمانیان!! شکاند بابی عالی، لەسەر ئەمر و فەرمانی – ژون تورکەکان اتحادچییەکان. هێرش و هەڵمەتیان کردە سەر لەشکری ئیبراهیم پاشا، لە هەموو لایەک جەنگ و هەرا دەست پێ کرا، خوێنێکی زۆر ڕژا، لەشکری پاشا ئەم جارە شکا، تاڵان و ڕاو و ڕووت، کوشتار دەست پێ کرا... لەشکری عثمانی کوژراوێکی زۆریان دا... بەڵام ئەم جارە

سەرکەوتن ڕووی کردە سەر ژون تورکەکان...؟! ئەنجامی کار لە دیمەشق، ئیبراهیم پاشا، بەژەهر دەرمانخواردوو کرا و کوشتیان بەم ڕەنگە مەسئەلەیەکی مەزنی کورد، دامرکا، ژون تورکان بەم سەرکەوتنە شان و شەرەفێکی مەزنیان... بۆ ڕژێمی مەشروطیات پێک هێنا – هێزی خۆیان توند قایم کرد. بەڵام تاوانەکانی ئیبراهیم پاشای میللی، ئەمەیە، کە لە ژێرەوە نووسراوە:

١- لە دژ خیلافەت و سەڵتەنەتی عوسمانی خیانەت کردن، یاخی بوون.

٢- مەسئەلەی ئازادی، سەربەخۆیی کوردستان داوا کردن... زەرەر و خەسارەیەکی زۆری بەدەوڵەتی عوسمانی گەیاندن.

٣- حیمایەی ئەرمەنی و پەنادانی مهاجرینی – ئەرمەن – کە خیانەتیان لە دژ سوڵتان و خیلافەت کردووە...؟!

٤- لەگەڵ دەوڵەتانی ڕووسیا – فەرەنسە – ئینگلترە – بەدەستی قونسوڵەکان ئیتصالات و موخابەرات کردن...؟!

٥- لایەنگری دیکتاتۆری... سوڵتان حەمیدی دووەم لە دژ ژون تورکان وەستان...

دەمڕاستان و مونافیسانی تورک ئەڵێن ئەگێڕنەوە: کە ئەمر و فەرمانی جەمعیەتی ئیتحاد و تەرەقی، ژون تورکان ئەم جەنگ و هەرا خوێنینەیان خیلافی عەهد و پەیمان... لەشکرێکی زۆری عوسمانی لە هەموو لایەکی ئەنادۆڵەوە کراوەتە سەر ئیبراهیم پاشای میللی کورد... کە پاشا نەیویستووە جەنگ و هەرا بەرپا بێت، سوێندی شەرەفی خۆی ڕاگرن یەک لەسەر یەک ئەمری، بۆ لەشکری کورد نارد بوو، کە جەنگ نەکرێت خوێنی هەژاران و بێ تاوان نەڕژێت بەتایبەتی باس و مەسەلەی کورد و ئەرمەن سەرلەنوێ بەشەڕ زیندوو نەکرێتەوە لەگەڵ ئەم هەموو نیازە، بەخت و سوێند ڕاگرتنەی پاشا... ئیتحادچییان شەڕ و هەرایان هەڵگیرساند، گەلێ کوشتار و خوێنیان. بێ هیوا بێ سەبەب ڕژاند گەلێ ماڵوێرانی و سەرگەردانیان پێکهێنا... دەمڕاستانی تورک ئەگێڕنەوە لەم جەنگەدا (١٠٠) هەزار لیرەی زەردی ئاڵتوونی عثمانی، کەوتۆتە دەست قوماندان و زابتانی لەشکری عثمانی لەمە تەنیا (٤٠) هەزار زێڕ ئاشکرا کراوە جگە لە تاڵان، بەهەزاران حوشتر، ئەسپ و مایینی ڕەسەن، مەڕومالاتێکی یەکجار زۆریش لەگەڵ مجەوهەراتێکی زۆری خێزانی پاشا تاڵان کراوە، ڕاو و ڕووتێکی زۆر کراوە... غەنائم و خەسارەتێکی باش گەل و دێهاتی ڕەنجبەرانی جووتیارانی لادێکان و بازرگانەکانی شار نزیکی یەک ملیۆن زیاتر... تاڵان کەوتۆتە دەست لەشکرانی سوپاهی، عوسمانی و

قوماندانەکان... لەناو خۆیاندا دابەشیان کردووە... گەلێ تاڵان بەدزیوە فرۆشراوە...؟! بێگومان ئەم جەنگ و هەرایە: بیروباوەڕی ئامانجەکانی کورد و تورک. ئەرمەنی بۆ عالەمی جهان دەرئەخات... کە ئامانجیان لە ژێر حوکم و دیداری سەڵتەنەتی عثمانی لە ژێر سیمبولی sym la lagy ژۆن تورکەکان ئینقلابچیان – تورانیزمان... عەدالەت، ئارام و ئاشتی بەهاوکاری، لەگەڵ ئەقوامی عثمانیدا، بێ جیاوازی دین و ڕەسەن... و زمان بەلاوە، ئامانجێکی تریان نەبووە.

هەرچەندە بەگیانێکی ئیستقلالی... کوردستان هەندێ جار ڕاپەڕین و، گەلێ جار، لە ژێر تەوەرێکی پێشکەوتن، لە ژیانێکی دیلی، نەزانین، ڕزگاری بەولاوە کورد نەجووڵاوە، هەمیشە ئارام و ئاشتیان، ژیانێکی مرۆڤایەتی ئینسانی... لکم دینکم و لي دين... بەولاوە ئامانجێکی .Amarchsme - fama dtigme ئانارشیزم فانانیزمیان نەبووە. بەڵام داخەکەم قەومی کورد: هەتا ئێستا نەگەیشتە مەرام و ئامانجێکی خۆی، لای هەموو کەس ڕوونە، بیروباوەڕێکی کورد: ئارام و، ئاشتی، ئازادی، قەومی برایەتی ئینسانی، دروشم و نیشانەی کورد: "ڕۆژ، ئاگر، ئاو، خاک، با، سروشت بوو" زاڵم و زۆرداری ئەهریمەن شەیتانیان نەپەرستووە، دین و ئایینیان، (٧٠٠ ساڵ پێش زایین) ئەگەڕێتەوە سەر مرۆڤ. ئینسان پەرستی. زەردوشتی و بەرانبەری عالەمی – جهان خراپە نەکردنە.

کانووسەرچێشمەکانی: سەرچاوەکانی ئەم باسە:

١– ئەوردویی عثمانی تشکیلاتی عەسکەری ١٩٠٧ – ١٩٠٨ پەنهانی حرب جریدەیی ساڵی: ١٩٠٧ – ١٩٠٨

٢– لە ڕۆژنامەکانی عثمانی ساڵی: ١٩٠٧ – ١٩١١ اقدام، صباح، ترجمانی خفیفت لە مەکتەبی حربی شاهانە، کۆنفرانسێکی عەسکەری: ١٩٠٥ و گەلێ تێبینی لێکۆڵینەوەی کوردۆلۆژی. دبلۆماسی وە گەلێ نووسین ئارتی کل، لە بارەی ئەرشیف کوردی زانایان نووسراوە لەگەڵ هەندێ دکۆمانت – بەڵگەیان ڕاپەڕینەکانی ئازادیخوازی شەمزینان هەکاری: ١٨٧٦–١٨٨١

بۆ سەرۆکی کۆڕی زانیاری – کورد:
پرۆفیسۆر ئیحسان شێرزاد

وەڵامی بەڕێزی نامەی بەنرختان: ژمارە (٢٦) – ٤٧١ ڕۆژ (١٥ مایس ١٩٧٣) زۆر بەشادی و شانازییەکەوە... گۆڤاری بەرزی زانست و زانیاری ئەکادیمی کوردم بەدەست گەیشتن – بەسەربەرزییەوە، لەگەڵ سوپاسی بێ پایان... بیروباوەڕم، لە ژێرەوە پێشکەش بەڕێزتان ئەکەم.

ئەم گۆڤارە... وەکو مەدرەسەیەکی فەنی و هونەر و زانست و زانیارییەکی ئینسانی – عالەمی هاتە بەرچاوم، وەک مەشخەڵێکی پڕ نووری ڕزگاری... لەناو کوردستانێکی تاریک و نەزانیدا، تۆڕێکی بەنرخ و هونەر و هۆشیاری، ئازادێکی مرۆیی چاند، بانگی زانستی – ئینسانی تێدا بڵاو کرد، بەدیاریکەی بەنرختان، هەلێکی زێڕینتان، بەبەندە بەخشی و کەرەم کرد، کە بیروباوەڕیم پێشکەش سەرۆکی ئەکادیمی ئەکەم – لەگەڵ خۆشی و بەرزی سەرکەوتنتان... بۆ تۆ زۆر بەڕێز سەرۆکی – ئەکادیمی کورد – هاوەڵاتنان – لەگەڵ سوپاسێکی زۆر ئەم خاڵانەی ژێرەوە کە هاتۆتە بیرم، ئاڕاستەی پێشگەهتان ئەکەم... لە کەموکووڕیم ببوورن... قوربان ئاخیرەتی کورد: لە چەرخی ئەمڕۆدا، دین – ئەکونومی، خدماتی اجتماعی، قضایاتی عامە. علاقاتی دوەلی، بەستە رابطەمان لەگەڵ عالەمدا چییە؟ تطوری اجتماعی ئەکونومی – زانستیمان لە چی پلەیەکدایە...؟ دەزگاکانمان پەیوەندی لەگەڵ عالەمی ئینسانی – دوەلیدا... چۆنە، چییە؟ و ئەبێ چۆن بێت...!؟ بەرامبەر شۆڕشی جیهان ڕاپەڕینی کورد چۆنە؟ ئەبێ چۆن، کورد خۆی لەگەڵ شۆڕشی عالەمدا ڕێک بخات، هاوئاهەنگ بڕوات؟ پێویستە ئەڵقەکان و زنجیرەکانی دەستووری کۆنی – ئیستیبدادی نەمێنێت حقوقی قەدیمی بەجارێک لاچێت، رتبە و پایەکانی دەستە و چینەکانی – ممتازە – مصالح اقطاعی ئەبێ لابەرێت، هەموو وەک یەک ماف و ژیانمان یەک بێت ئاخر کورد، ژیان و ئەدەبی چۆنە؟ پەیوەندی – بەستێ لەگەڵ ئەدەبی جیهان، و زبانی ئادەمیزادا، لە چ پلەیەکدایە ems – ئیستلاحاتی عیلمی –

فەنی هونەری، هەمووی لاتین لەسەر یەک hatemism - gsre لەسەر دەستووری علمی - جهان هاوئاهەنگ بڕوات. پیت و نووسینمان - ئەلف و بێمان، ئەبێ لاتینی بێت - تاکو بتوانین قەڵاچۆی نەزانین و نەخوێندەواری بکەین، کەم و زۆر نزیک بەعالەمی ئینسانی بێت وەک ئینسانێک بژین، هونەر و هەویە و جنسیەت، تەشخیص و کەرامەتمان ڕاگرین. مێژوومان، ئەدەبمان، زانست و زانیاریمان، لە ئەفسانە و پڕوپووچ ئەبێ دوور بکەوێتەوە، حەقیقی - واقعی پەرست بێت، ئاخۆ لە پێش زایینیدا، مێژووی زەردەشتیمان چۆن بووە...؟ ئەمڕۆ بەناوی ئیسلامیەوە، چیمان بۆ ماوەتەوە...!؟ چ گۆڕینێک بەسەر زەویدا هاتووە... ئاشکرایە، یەزیدیزم، خواپەرستییە، دینێکی کوردە، ئەبێ زۆر بەوردی لێی بکۆڵینەوە، ئاخۆ لە دەموکاتێکی زۆر کۆندا: خەدەماتی ئینسانی کورد، کار و فرمانی شارستانییەت بۆ جیهان لە چ پلە و ڕادەیەکدایە و بووە... چاک و خراپ بۆ ئادەمیزاد، کورد چی کردووە، ئاخر لە پێش کریستیانی ئیسلامی: کورد، چۆن بووە؟ بەتایبەتی لە دەوری جمهوری - ئەفلاتون حوکمی دیموکراسی - ئەرستۆکراتی - حوکمی - ئەولی کارکی... حوکم و زۆرداری دیکتاتۆری - ئیستبدادییەوە، کورد چۆن ژیاوە، و لەبەرچی لە ژێر حوکم و فەرمانی aligoqely حوکمێکی کەمایەتی ئیستبدادیدا، کورد چۆن ژیاوە، خۆی ڕاگرتووە. ئەبێ زۆر بەوردی ئەکادیمی کورد ئەم شتە گرنگانە لێی بکۆڵینەوە... ئاخۆ لە عالەمی ڕۆمانی - بێ زانست - شارستانێتی کورد چۆن بووە چۆن ژیاوە...؟ لە چەرخەکانی بودا - زەردەشت - مووسا و عیسا... پێغەمبەر محەمەد (ص) پێش و پاش زاییندا، کورد چۆن ژیاوە...؟! لەگەڵ جیهان دین و ئایینیان چۆن بووە...!؟

بەتایبەتی لە چەرخی دەیەی - ناوەڕاستدا کورد، چۆن ژیاوە؟ عالەمی بێزەنتی - عالەمی عەرەب: لەگەڵ کوردا ژیان و بەستەگی چۆن بووە؟ شعوری قەومی کورد، چۆن بووە، گۆڕینێکی بەسەردا هاتووە...!؟ لە دەمەی پەیدابوونی کلیسا و سەڵتەنەتی پاپای ڕۆما... کورد، چۆن ژیاوە؟ میسر نەزانی ناو کوردستان لەگەڵ قەومی کوردا، ڕەوشت و

ڕەفتاریان سیاسەتیان چۆن بووە...!؟ لە سەردەمی جەنگی سەلیبی هیلالیدا کورد بەتایبەتی لە دەوری سەلاحەدین حکومەتی - ئەماراتی کوردستان بیروباوەڕی، ئایدیۆلۆژیای، خەباتی چی بووە...!؟ زۆر بەچاکی ئەبێ ئەمانە بۆ عالەم و بۆ کورد ڕوون بکرێتەوە. جگە لەمانەش چۆن دێ - شار، لە ناو کوردا پەیدا بووە، ژیانی قبیلەی - عەشیرەتی، ژیانی کۆمەڵی، گەل... چۆن لە ناو کوردا پێکهاتووە، دروست بووە... و چۆن قانوونی و دەستووری ئاغایەتی دەرەبەگی - Feadalisam داهاتووە و لە دەمەی سەڵتەنەتی خیلافەتی عثمانیدا clostern fhlete کورد چۆن خۆی ڕاگرتووە بەرانبەر گەلانی کەمایەتی یان وەک ئەرمەنی - ئاسوری - کلدانی - گریک - کورد چۆن ژیاوە، بەتایبەتی عالەمی کورد لەناو ئەکادیمی ژیانی فکری عالەمیدا، فەلسەفەی - لاهووتی جیهانی، چۆن تێگەیشتووە؟ و لە شۆڕش و ڕاپەڕینەکانی چەرخی ١٣-١٢دا بەرامبەر گەلێ تەحەرور ڕەنگ، لە دژ ئەم تەناقضانە کورد، چۆن وەستاوە؟ ئاخۆ واقع و ژیانی کورد، کاتێک تورک لە دەوروپشتی دانووب - دیانە - مەجەردا لە ناو خاکی بالقاندا چۆن ژیاوە...!؟ لە چەرخی ١٤دا، مەدرەسەکانی قانونێکی پروتستاندی مامۆستاکانیان، لە ڕۆژهەڵاتی ناوەندیدا، بەچی ڕەنگ و نیگارێک مشعەلی نەهضەی - علمیان هەڵگرتووە ئاخۆ کورد لە بارەی ئایدۆلۆژیای قەومییەت دەوڵەت چی تێگەیشتووە؟ ئەبێ کورد باوەڕی بەوە هەبێت، بەرەو دەستووری قانونی قەدیم گەڕانەوەمان، لە توانایی کەسدا نییە. کورد ئەبێ باوەڕی بەتطور - تغیر - تجدد بێت. ئیمپریالیزمی چەرخەکانی ١٧،١٨ باوی نەماوە، ئاخۆ لەو دەمەدا، قیمەت و نرخی ئینسان لای کورد چۆن بووە؟! ڕەوشت و ڕەفتاری کورد بەرامبەر Humarm مالیادیلیزم چۆن ڕاپەڕیوە؟ بەچی دەستوورێک خۆی ڕاگیر کردووە، و تەن و لانەوەیانەی خۆی چۆن پاراستووە... ئەکادیمی کورد. ئەبێ زۆر بەوردی ئەمانەمان بۆ ڕوون بکاتەوە... لە دەمەی هێز و گوڕی، سوفیزم مەفهوم دینی، کورد چۆن تێگەیشتووە؟ بەناوی دینەوە، حکومەت ئەماراتی کورد، لەبەر چی بۆچ چوون ڕووخان...؟! شۆڕشەکانی دینی

لە ڕاپەڕین و ئاڵۆزەکانی مەزهەبی کاتولیکی پروتستاندیدا... کورد چی تێگەیشتووە؟! ترس و خەتەری ئیران عثمانی تاتار لەسەر کورد چی بووە؟ بەتایبەتی لۆسەری دانا و زانا - ١٥١٩م دا ڕەئی عامی ئەوروپا - سەڵتەنەتی پاپای چۆن بزواند...!؟ کالڤیرنیزم - سوڵتانەکان ئیمپراتۆران، ئومەرا - حوکەما - عولەمایی دیموکراسی لە کات و دەمەکانی ١٦-١٨دا، دیموکراسی - سوسیالیزم - دەوڵەت - وەتەن و قەومییەت... ئایدۆلۆژیان چۆن بووە؟ چۆن ڕاپەڕیون...!؟ برایەتی - دیموکراسی - ژیانی گشتی بەرامبەر دەرد و ئازار، زوڵم و زۆرداری، نۆکەران، هەژاران - جوتیاران چۆن بووە؟ ئاخۆ لە چەرخەکانی ١٦-١٨ لە گڕ و هێزی سیاسەتی کۆلۆنیالیزمیدا - ئیستیفادەی قەومە ڕەشەکانی ئەفەریقا - ئەمەریکا - سیاسەتی کۆڵۆنیالی چۆن بووە...!؟ ئاخۆ کورد، لەو کات و چەرخەدا، بەرانبەر زبانی فرانسزی - ئینگلیزی، ڕووسی - ئەڵمانی... لە ئەدەب و زانستیان چی کەڵک و هێزێکی وەرگرتووە؟ ئاخۆ لەو دەمەدا، مهاجران - دەربەدەرانی کورد: لە ئەوروپا - ئەفریقا - ڕووسیادا... بەچی ئایدۆلۆژیایەک گەڕاونەتەوە کوردستان؟ ئەمڕۆ جەنگی - ئایدۆلۆژی، عالەمی ئینسانی، جەنگی ئازادی باوە، حەکم و سەڵتەنەتی مەرکەزی... بەجارێک ئیفلاسی کردووە حوکم و نرخی نەماوە جەنگی دین چەرخی ١٦-١٧ باویان نەماوە مەفاهیمی - قەومی، دینیش حوکمیان زۆر کەم بووە، ئەمڕۆ تەکیە و خانەقا کەس ڕوویان تێ ناکا! حاجی قادری کۆیی - لەدەمەی خۆی پڕوپووچی تەکیە و دەروێشانی، شێخەکانی تەشهیر و بانگی نابووتی و ئیفلاسیانی بەگوێ و مێشکی کوردا بانگ داوە، پێویستە کوردستان لە دەرد و ئازاری - ئیجتماعی - ئەکونومی... عالەمی کورد ڕزگار و ئازاد ئەکات. لای هەموو کەس ڕوونە جوتیاران - کرێکاران - بۆ پیشەسازی هێزێکی مەزنە... ئەشراف و ئاغا بنەماڵەکانی جاران هێز و حوکمیان نەماوە... بەرەو نەمان ئەچێ. لە چەرخەکانی دوایی ١٩-٢٠ بەم لاوە ڕاپەڕین و شۆڕشەکانی: سیاسی اقطاعی - کەنیشتە و مزگەوت... هەر لەسەر ئایدۆلۆژیای سوسیالیزم و دیموکراتی ڕۆیشتووە

- پرنسیپەکانی ناسیونالیزم لەسەر ئومەمی - ئەنتەرناسیوناڵ - خۆی ڕاگیر کردووە، ئیتر هیچ کەسێک، هیچ گەلێک حروبی دینی - جەنگی ئەهلی برایەتی: وەحشەت دڕەندەییان کەس ناپەرستێت. جهان - عالەم - بەتایبەتی کوردستان... لە هەموو کار و فرمانێک پتر پێویستی بەئارام و ئاشتی هەیە، هەموو مەسائل و قضایای جیهان بەپرنسیپەکانی سۆسیالیستی - دیموکراسییەوە بەستراون، ڕاوەستاون لە هەموو گۆشەیەکی - جیهاندا - قانوونی دەستوری جمهوری دیموکراسی سۆسیالیزمی سەرکەوتووە لە هەموو ڕوویەکەوە و لە ناو جیهاندا، ڕەگ و ڕیشەی داکوتاوە... نەوت... کان و مەعادن، سامانەکانی سەر و ژێر خاکی زەمین: خێر و کەڵکی ئەبێ بۆ گەل و ئینسان تەرخان بکرێت نەک بۆ کوشتن و تاڵان و وێرانکردن... نەک بۆ تراژیدی - کۆمیدی جەنگی ناوخۆ بەکاربێنرێت.

ئەڵمانیا (٣٠٠) حکومەتی هەبوو، قانون و دەستوریان لەشکریان، ڕەوشت و ڕەفتاریان، ئایدلۆژیان زۆر لە یەکتر دوور بوون... گەلێکیان بۆ ئیمپراتۆریەکانی فەڕەنسە و ئەوروپا ئەبوونە جاش...!؟ ئەنجامی کار شۆڕشیان کرد، یەکێتی جەرمەن پێکهات.

کوردستان، ئەبێ لە مێژووی - ئەڵمانی کۆن... لە دابەشکردنی پۆڵۆنیا!! دەرسێکی عیبرەت وەرگرێت. مەعادن و سامانی کوردستان نابێ لە لایەنی ئیمپریالیستانەوە تاڵان بکرێت... کورد نابێ لە حقوقی ئینسان بێ بەش بکرێت بکوژرێت - برسێتی، نەخۆشی ڕۆژە ڕەشەکانی خوێنین جەنگی کوردستان - ئیران - و عثمانی مهاجرینی، دەربەدەری، تاڵان و سەرگەردانی کورد... ئیتر نابێ دووپات بکرێتەوە...!؟ ئارام و ئاشتی، تطور و تجدد، ئازادی و دیموکراسی... سۆسیالیزمی... ئەبێ ئایدۆلۆژیای کورد بێت... بەبێ جیاوازی، فئودالیزمی، گۆشەگیری - انعزال؟! وازبێنێت. کۆتایی بەژیانێکی ئەوهام و خەیالات... ئەفسانە وازی لێ بێنێت...لە شۆڕشەکانی فەڕەنسە... ئۆکتۆبەری ئینسانی ڕووسیا بەجارێک دەرسێکی عیبرەتی لێ وەرگرێت - دیموکراسی - سۆسیالیزم: دین و ئاینی بێت بۆ ژیان و ژینی باوەڕی بە talerance - هەبێت ئیدارەی

مەرکەزی بەئۆتۆنۆمی بگۆڕێت، بۆ عالەم پێویستە جهان واز لە ژیانی ئەریستوکراتی ئیمپریالیزمی - ئەنگلو ئەمەریکی واز بێنێت باوەڕی بەو کامپانە نەکات. کورد باوەڕی بەوێرانی - تەخریبات و تالانگەری... کوشتارەکانی دوو جەنگی جهانی عالەمی... کە gentel en enf England کردوویەتی بەجارێک واز لەو باوەڕ و دین و ئاینە دەستی خۆی بکێشێت، وازی لێ بێنێت. لەگەڵ گەلانی عەرەب - تورک - ئیران - ڕۆژهەڵاتی ناوەندی، حەرەکات و ڕاپەڕینەکانی - عالەمی - ئازادی - تحرری جهانی - ئەوروپا - ئاسیا - ئەفەریقادا یەک بگرێت... لەگەڵ شۆڕشەکانی ئازادی جهان - خۆی ڕێکوپێک خات، هاوئاهەنگ و هاودەنگ بڕوات...

کورد نابێ باوەڕی بەهیچ ئیمتیازاتێکی لا ئینسانی - بورژوازی هەبێت - الحمد لله رب العالمین - ئاینی کورد باوەڕی بەالله محبە... هەبێت - تراژیدی - کۆمیدی خوێن ڕێژەکانی ئیمپریالیزم بەتایبەتی کوشتار و تالانەکانی، وێرانی هەردوو جەنگی - جیهانی نابێ قەد لەبیری بچێت... کە میلیۆنان بەشەری تێدا کوژراوە، هەزاران شار و دێهاتی تێدا سووتاوە زەرەر و خەسارەیەکی مەزنە لە ئادەمیزاد کەوتووە هەتا ئێستا ئەم برینانە هیچ سارێژ نەکراوە...!؟ کوردستان: ئەمڕۆ داخەکەم - وەک تۆپی فوتبۆڵێنی لێ هاتووە...!؟! ئیمپریالیزمان، کۆنەپەرستان بەتایبەتی ڕەئاکسیونرانست Re-oetionist ڕۆژهەڵاتی ناوەندی - ئەکۆنۆمی - سیاسی - اجتماعی... یاریکە خوێنینیان لەگەڵ کوردا هەیە یان لە مابەینی گەلان و حکومەتانی اقطاعی کۆنەپەرستانی - ڕۆژهەڵاتی ناوەندی... بەتایبەتی ئیران - تورک - هاوکارانیان ئەنگلۆ ئەمەریکی ئیمپریالیستی سیونی پەرەستان...!؟ لە ماف و حقوقی ئینسانی... کوردی مەزلومیان بێ بەش کردووە... هەر ئاوارەیی، سەرگەردانی بۆ کورد ماوەتەوە...!؟ بەدەستی کوردەوە ارتباطێکی مەعنەوی گیان و ژیانێکی قەومی چینایەتی نەبێت...

کورد هیچ سلاحێکی تری بۆ نەماوەتەوە... کوردستان... بەگەلێ دەستە و چینی دابەش کراو، هەروەکو ڕوحانیان - شێخان - دەروێشان -

تەکیە و خانەقا - ئاغاکان - بورژوازی - شارەکان فەئودالیزمان... نەزان و خۆپەرستان... هەلپەرستان ئەرستوکراسیەکان نامرۆیی، نامرۆیی نائینسانیان... لە هەمووی زیاتر، دەستە و چینەکان... برسی و و لاتەکان... دەربەدەرانی لادێکان ئەمڕۆ پەرێشان و سەرگەردان ئەژین... بەرەو شۆڕشێکی گشتی ئەڕۆین، بۆ ڕزگاری ئازادی خۆیان خەبات و هاوار ئەکەن... ئەمڕۆ لە ناو هەموو کوردستانەکانی... ڕۆژهەڵاتی ناوەندیدا دەستە و چینەکانی فەئودالان، زاڵمان زۆرداران حوکمداری ئەکەن، کوردان: لە چەرخەکانی ١٩ - ١٨ بەوە دەستیان کردووە بەمهاجرەت کردن بەرەو ئەوروپا - ئەفەریقا - ڕووسیا چۆن لەبەر ترس و هەرا خەسارەتی جەنگ و برسێتی، نەخۆشی، بێکاری... بەتایبەتی زوڵم و زۆرداری ئیران - عثمانیان... و حکم و ئیستبدادی ئاغاکانی دەرەبەگانی کورد... بۆ ژیان و نان دەستکەوتن، مەجبور کراون لەگەڵ ئەرمەنیدا، دەربەدەری کوردستان کراون، بەتایبەتی هێز و برسێتی جەنگی قرم... چوونە ناو خاکی ڕووسیا - فەرەنسە - ئەفەریقا...؟ لەوێ گەلێ ساڵ ماون و ژیاون، ژیان و ژینی ڕۆژئاواییان، ئایدۆلۆژیای... ڕاپەڕینەکانی جوتیارانی - ڕووسیا - ئەوروپا - فەرەنسە - جەرمەن... دین، مەزهەبی قەومی - ڕاپەڕین و گەلێ شتی تر شارەزاییان پەیدا کردووە، لەگەڵ پارتی سیاسییان، جووتیاران و کرێکاران هاوکاریان کردووە، جگە لەمانە کورد: لە مەکتەبەکاندا لەگەڵ ئیران - تورکدا، وەتەن پەرستانی کورد - مهاجرانی سیاسی کورد، لەگەڵ پارتە سیاسییەکاندا، ئازادیخوازانی ئینگلیز - فەرەنسە - جەرمەن - ڕووسیا تێکەڵی یەکتر بوون، گەلێ شتیان لێوە فێر بوون بەم ڕەنگە ئایدۆلۆژیایی شۆڕشی ئەوروپا بەتایبەتی ڕووسیا - هاتۆتە ناو کوردستانەوە، لە قەرنی ٢٠ - ١٩وە وەتەن پەرستانی - ڕۆشنبیرانی کوردستان: لە ناو خاکی ڕووسیا - فەرەنسە - سویسرە - ئینگلتەرە - ئەفەریقادا... شارەزایی بوون. بەم ڕەنگە کوردستانیان پێ ئارایش، هۆشیار کردەوە، شۆڕشەکانی چەرخی ٢٠ - ١٩یان پێک هێنا.

بەتایبەتی دابەشکردنی - پۆڵۆنیا - کوشتارەکانی چەرخی لوتر

پرۆتستانیزم - کاثۆلیکی ئیرلاندی تریشەوە، جەنگ و هەراکانی شۆڕشەکانی - گەلانی بالقان!؟ بەجارێک کوردستان لە دژ زوڵم و زۆری دیکتاتۆری عثمانییان پاڵێکی توند و بەهێزی پێوە ناوە و دژ سیاسەتی ئیستیقلالی جهانگیری، زوڵم و زۆرداری ئیران - عثمانیان... زۆر بەکین و تۆڵەیەکەوە کوردی بۆ شۆڕشکردن هان داوە. یەک لەسەر یەک بۆ شۆڕش و ئازادی کوردستان پاڵی پێوەناوە... بۆ ئازادی و سەربەخۆیی کوردستان ڕاپەڕیوە لە هیچ شتێک نەترساوە، چاوی نەشکاوە - گەلی کورد بەخوێنی خۆی هەتا ئەمڕۆ ڕاگیر کراوە... کوردستان لە چەرخی ١٨وە بەبێ باوەڕی نەناسینی حقوقی ئینسان... کورد گەلێ جار لە دژ تورکیا ڕاپەڕیوە یاخی بووە... لە دژی سەڵتەنەتی خیلافەتی عثمانیان... بۆ ڕزگاری کوردستان خەباتێکی خوێنینی بەرپا کردووە... و بەدرێژایی چەرخەکان کورد... قەت ملکەچیی عثمانیان ئیرانیان نەکردووە، لەناو دەست و دڵ... چیا بەرزە بەفرینەکانی کوردستان بەئازادی ژیاوە خۆی پاراستووە... لەناو گەلانی ڕۆژهەڵاتی - ناوەندی جنسییەت و قەومییەتی خۆی هەتا ئەمڕۆ ڕاگیر کردووە... دێهات و شارەکانی خۆی بەجێ نەهێشتووە، لەگەڵ هەژاری، گۆشەگیری گەمارۆیشدا... خۆی بەدەستەوە نەداوە، هێز و توانای خۆی مێژوو ئەدەب، ژیان و ژیانی ئەکۆنۆمی خۆی ڕاگیر کردووە بەرانبەر هەموو گێژەلووکەیەک ڕاوەستاوە... خۆی تەسلیم نەکردووە، سەری دانەنواندووە، لەشکر و دوژمنانی خۆی بەجارێک لە ناو چیا، دەشت و دێهاتدا، سەر و ژێر پەرێشان کردووە، بەگیانێکی میللی خۆی ڕاگیر کردووە... هەموو گێژەلووکەیەکی ڕاوناوە لای هەموو کەس ڕوونە، کورد لە چەرخی بەردا بەبەرد... لە چەرخی تیروکەواندا، بە ڕم و شیر قەڵغان... ئەنجامی کار لە دەمەکانی تاپڕ و بڕناودا: هەتا ئەمڕۆ کوردستانی جێنشینی باوباپیرانی... قەت بەدەستەوە نەداوە و، هەتا ئەمڕۆ شەخصیەتی مێژووی... ژیانی جوگرافی خۆی، ژیانی ئەکۆنۆمی خۆی ڕاگرتووە، کورد، ئەمڕۆ ئینتاجێکی زۆری هەیە، بۆ تەفاهم و پێکهاتن، یەکێتی برایەتییەکی ئینسانی... لە مابەینی حاکمان، حکومەتانی ڕۆژهەڵاتی - ناوەندی... مەلیک و سەرۆکانی

- جمهورییاندا... جگە لەمانەش کورد... ئەبێ لەگەڵ هەموو دەستەیەکی بەرز و... چینەکانی ناوەندی - نزمی - لەگەڵ دەستەکانی پرۆلیتاری جیهاندا... پێویستە هاوکاری بکات هاوئاهەنگ لەگەڵیاندا بڕوات، پێکەوە بەگیانێکی ئینسانی - مساواتێکی اجتماعی - ئەکونومی... کار و فرمان بکات، بەم ڕەنگە ئایدۆلۆژیای چەرخە ٢٠ - ٢١ پەسەند کات. باوەڕی بەچەرخی ئەلکترۆن، ئەتۆم هەبێت ...Industry of petrol باوەڕی پێ هەبێت، ئەلکترۆن، میکانیک پەرست بێت، ئەگینا ناتوانێ بژیت Chemi cale چونکە کات و چەرخی ئەمڕۆ لە چەرخەکانی، غەزاکانی: مەغۆل - ئیران - ڕۆما - بێزانس، ناچێت...!؟ تەکنۆلۆژیای ئەمڕۆ: قانونی - طبیعت - سروشت بەجارێک دیل کردووە... ئاسمانی - هەموو کون و قوژبنێکی سەر و ژێر کردووە پشکنیوە... هەرچەند لە سەرەتای کاردایە... ئێستا تەکنۆلۆژی سۆڤیەت - ئەفەریقا نەگەیشتۆتە ئامانجی خۆی لەگەڵ ئەمەش دەریاکانی جهان، زەمینەکانی خاک و نەختی ئەوروپا - ئەفەریقا - ئاسیا - ئەمەریکا - ئوستralیا - هەردوو ئەرکێکی - سەرووخوارووش بەجارێک دیل و مەحکووم کردووە. حاکمی طبیعت بووە، ئەلەکترۆن - ئەتۆم - تەکنۆلۆژی بەسەر خڕۆکەی زەمیندا فەرمانڕەوا کردووە، لە جیهاندا لە ناو دەریاکاندا، لەناو ئاسمان و زەمیندا هیچ شتێک نەماوە بۆی نەچێت، نەیپشکنێ؟ هەموو کارێکی - طبیعت ئەسیری علم و فەن بووە، لە ژێر میکرسکۆبی هونەردا. هیچ شتێک نەماوە خۆی ڕابگرێت - دیلی تەکنۆلۆژی - ئەتۆمی - نەبووبێت - هەرچەندە سەرەتای کاریشە، هەموو کار و فرمانێک لە دەستی ئینسانی علمی - فەنی ئەمڕۆدا... ئەسیر و مەحکوم بووە... تەقالید و عرفی کۆن... بیروباوەڕی کۆن... ئەفسانەکانی ڕابردوو... ئایدۆلۆژیای مثالی... هیچ باو و نرخێکی نەماوە، مۆدەیان پووچ کراوە، ئەی پرۆفیسۆری بەڕێز، ئیحسان شێرزادی نازدار... کورد پێویستە ئەسبابی Metaphysical هۆیەکانی نەمانی ئیمپراتۆرەکانی سۆمەری - ئاسوری - میدی - بێتزانس و ڕۆما... فیرعەونیان - ئیمپراتۆرەکانی عەرەب، عثمانی، شاهین

شاهەکانی ئێران – ئیمپراتۆرەکانی فەرەنسە – اسپانیا – بەریتانیای مەزن – جەرمەن ئوستورالیا لە ڕوویەکی علمی واقعیدا، دەرس و عیبرەتێک و پەندێکی ئینسانی لێ وەربگرێت، ئاخۆ ئەمانە بۆچ نەمان. تەختوتاراجیان، فەنزانیان... بۆچ نابوود کران...!؟ ئەبێ زۆر بەچاکی بەوردی کورد لێی بکۆڵێتەوە... لەمانە پتر: گرەنگترە، اسپان و هۆیەکانی جەنگی یەک و دووی جهان، ڕاپەڕین و شۆڕشەکانی چەرخەکانی ١٧ – ٢٠ ئەبێ پەند و دەرس عیبرەتێکی ئینسانی لێوەربگرێت، کورد، نابێ خۆی ملکەچی ئەفسانەکان بکات بەفکری مثالی خۆی دوا نەخات......!؟ Metaphysical کورد نابێ خۆی لەناو عالەمێکی بۆش و بەتاڵدا زیندان بکات a younen Vacumm داخلی و خارجی خۆی نەخاتەوە پەستێ و پەستێنێک زەغتێکی ئەکۆنۆمی – اجتماعی – سیاسی علمی و لە گۆشەگیری انعزالی ئەبێ خۆی دوور بخات. ظروف احوال، عوامل و مؤثراتی قەرنی ئەمڕۆمانی... چەرخی ٢١ بەجازبەکانی، عەوامل مێژوو توانایی، قضایا و مەسائلی... ئەم چەرخە عەجایبیە و غرایب و فراوانە، وەک عفریت ڕێکەوین نەبەزین و ئەلکترۆن ئەتۆمێکی کوشندە ئەبێ کورد ئاگای لە خۆی بێت ژێر نەکەوێت، گەوهەر و کاکڵە و، ئەرکەکانی ئەم چەرخە – ٢١...ی لەبەرچاو بێت، باوەڕی بەمعجزەکانی – ئامانجەکانی ئەتۆم هەبێت، بتوانێت خۆی ڕاگیر کات، جینس و شەخصیەتی بپارێزێت.

ئەمڕۆ Tevni lelet uru لەباتی ئەمە: تراژیدی کۆمیدی هەڕەشەکانی ئیمپریالیستی لە جهاندا حوکم فەرمانە، ئەوەمان لە بیر نەچێت ئەنگلۆ ئەمریکی هێرۆشیما – ناگازاکییان چۆن سەروژێر و کاول و نابوود کرد چۆن هەڕەشەیان لە ئادەمیزادی – بەشەرییەت کرد... ئەم تراژیدی – کۆمیدییانە!! ئەبێ هەر لەبەرچاو بمێنن... کورد پێویستە خۆی لە کاپی ناسیونالی – ئیمپریالیستان ڕزگار کات – کەم و زۆر لە بزووتنەوە و ڕاپەڕینەکانی قەومی ارهابی چەرخی – ١٩ – خۆی دوور بخاتەوە و بەنەخۆشییەکی – کوردیزم؛ خۆی نەکوژێت، ئینسانی، عالەمی کوردێکی ئومەمی بێت. کورد: کە ڕەنگە لە

چەرخەکانی دەمی کۆن اتوقراسی ڕووسیا، لەگەڵ طبیعتی ملاک... و عبودیت فەلاح ملکەچی بەندەگی سوخرەکێشانی دیلانی هەژاران جهان، دەرد و ئازاریان، چەرخ و دەمەکانی ئاژاوە – ئاڵوگۆڕەکانی ڕووسیا، ئەبێ دەستورێکی زۆر و پەندێکی لێ وەربگریت... وە لە دژ هەموو کۆنەپەرستانی – فەئوداڵان – شۆڕشێکی ئیجتماعی – علمی – ئەکۆنۆمی بانگ بدات، بۆ خەباتێکی ئازادی دەروونی بڕوات، ئاوا بوو ئەخلاق ژیانێکی ئومەمی پەرستی بکات – بەتایبەتی لە دابەشکردنی پۆڵۆنیا، قەرنی ١٨ی لەبەرچاو بیت کە چۆن بەخوێن و ئاسن دامرکان......؟! لەبەرچی مارکسیزم – ئەنگلسیزم – لینینیزم داهات... لەبەرچی شۆڕشی ئۆکتۆبەری... مەزن... بانگەوازی کرا...!؟ شۆڕشی ئۆکتۆبەری مەزن: لە جەنگی جهانی یەک و دووا، بۆچی لەناو جهاندا دەنگی دایەوە، لەبەرچی فاشیزم نازیزم ڕووخا...!؟ ئەمڕۆ بۆچی پرۆلیتاریا نەک ڕووسیا، عالەمی جهان، بەشەری داگیر کردووە، ئادەمیزادی هۆشیار کردەوە، سۆڤیەتی ڕووسیا بێ جیاوازی لەگەڵ هەموو کامپەکانی ڕۆژئاوادا، ئەفەریقا، ئینگلتەرە... فەرەنسە لەگەڵ عالەمی عەرەبیشدا هاوکاری ئەکات... ئەکۆنۆمی. فیلوزوفی – کەمپەری سیاسی، ستراتیژی پاکت و پەیمان دروست دەکات. بەم ڕەنگە خزمەتی ئادەمیزاد و ئارام و ئاشتی ئەکات. سۆڤیەت لەبەر چی کامپی شەرقی – غەربی شەڵەقاندووە؟ ئەبێ لەمانە زۆر بەوردی لێی بکۆڵینەوە. کورد پێویستە کەڵکێکی ئینسانی – واقعی لێ وەرگرێت – شەخصیەت و قەومییەتی ئومەمی خۆی بپارێزێت تاکو بەرەو فەنا و نابوودی نەڕوات...!؟ عالەمێکی نافع و ئینسانی، بۆ ئارام و ئاشتی جهان، خادم و خێرخواهێکی حەقیقی – واقیعی پەرستیش، سەرۆکی نازدارمان، ئەگەر بەم خاڵانەی – Point – سەرەوە توانیبێتم، دەرد و ئازاری کورد، دەرخەم بیروباوەڕی خۆم بەرامبەر تۆ، سەرۆکی ئەکادیمی کوردی بەتایبەتی نرخ و بایی گۆڤاری عیلمی – واقعی – مجمعی علمی ئاشکرا دەکرێت وەڵامی ئێوەی زۆر بەرێز و هاوکارانی ئەکادیمی ڕەواج و پەسەندیەکی هەبێت. بەڕاستی خۆم زۆر بەبەختیار و سەرفراز ئەزانم بەدڵسۆزییەکەوە، ئەی

سەرۆکی نازداری بەڕێز تۆ و هاوکارانتان دکتۆر کەمال مەزهەر، دکتۆر ئەحمەد عوسمان ئەبوبکر، کاک مەسعوود محەمەد، ئیخلاس و سوپاسگوزاریم بەدڵپاکییەوە پێشکەشتان ئەکەم. ئەگەر لای بەڕێزتان بەباشی بزانرێت، رجا و نیازم ئەوەیە بیروباوەڕی دکتۆر کەمال فوئادی کولیەی ئادابی کوردی سلێمانی و دکتۆر ئیحسان فوئادی کولیەی ئادابی بەغدا دراسەی کوردی لەگەڵ دکتۆر حسێن بارزانی بەرانبەر گۆڤاری بەنرخی ئەکادیمی کورد بۆ بەندە بەیادگاری ڕەوانە کرا بوو بێ ئەندازەیی بێ ژمارە سوپاسم پێشکەش ئەکەم پێشکەوتنی کورد بەدەست ئەکادیمی کوردەوەیە.

دڵسۆزتان/ ئیسماعیل حەقی شاوەیس

کار و فرمانێکی بەرداری جامیعەی - بەغدا

لە کولیەی علوم و ئاداب بەشی کوردی مامۆستای مەزنمان، جگەرخوێن، بەناوی ئاوا دەستورا زمانی کوردی، گرامیرکی بەگیتی فیلولوژی زمان شناسی بەهاریکاری جامیعەی بەغدا هاتیە چاپکردن زۆر سوپاسی بەڕێوەبەرانی جامیعە دەکەین. چونکە: ئەمە کار و کردەوەیەکی عیلمی ئەدەبییە، بۆ عالەمی عەرەب و کورد کراوە، کە هەردوو گەل بەیەکتر کۆ و نزیک دەکات بەیەکتری ئەناسێنی بەرە بەرە زمانی یەکتر فێر ئەبن و لە یەکتر تێ ئەگەن، لەبەر ئەوە چەند سوپاسی جامیعەی – بەغدا بکەین ئەوەندە کەمە: چونکە ئەم جۆرە کار و فرمانە بۆ ئایندە فرە بەرداره.

مامۆستای بەڕێز بۆمانی ڕوون کردەوە کە زمانی کوردی دوو شێوەی مەزنی هەیە: کوردی – کرمانجی کە هەردووکیان ئەدەبی کۆن و تازەیان زۆر دەوڵەمەندە و لە ناو کوردەواریدا بەناوبانگن. وە دوو دیالێکتی تریش هەن (کرماشاهی) یانی فەیلی لە ئێرانەوە، زازا – کە لە ناوچەی دێر و قوچگێری – تورکیا قسەی پێ ئەکرێ. هەردووکیان دیوان و ئەدەبێکی دەوڵەمەندیان هەیە، هیچ گومانی تێدا نییە بوونی شێوە لەهجەکان، دەوڵەمەنی فراوانی گۆڕین و پێشکەوتنی توانا و زیندوویی زمان دەرئەخات.

هەروەکو زانراوە ئەم شێوانە سنووریان نزیک یەکن، وە هەموویان بەیەکەوە نوساون و یا کەم و زۆر بەیەکەوە لکاون. ئەم شێوە قسە پێکرانە، حاڵەتی وەزعی سیاسییان ئەبێت بەستە و پەیوەندی ئەتونومی – کۆمەڵایەتی ژیان و ژیانیان، بوون و هەستی لەش و گیانیان تێکەڵ بەیەکن وە پێکەوە نووساون. هەموویان لە یەکتر جوێ نابنەوە. ڕەوشت و ڕەفتار و گوزەرانیان چوون یەکە کە ئەم دیالێکتانە هەموویان سنووری جوگرافی، سنووری گژوگیا و دار و دەوەنیان، سنووری ئاژەڵ و حەیواناتیان ڕەوشت و ڕەفتاری ژیان و ژینی گشتیان یەکە و لە یەکتر ئەچێت. هەروەها دەستوور و زمانی کوردی بۆمانی ڕوون کردۆتەوە کە ئەم شێوانە لەگەڵ یەکتردا لە کۆشش و خەباتدان، لەمانە کامیان حاڵەتی ئەکونومی – کولتوور زانیارییان گیانی ئەدەبی – کۆمەڵایەتییان، بەرز و بڵند و پتر بێت ئەو دیالێکتە ئەنجامی کار بەسەر شێوەکانی تردا سەر ئەکەوێت و زاڵ ئەبێت، خۆ بەخۆ شێوەکانی تری پێ چاکتر ئەکەیت و بۆ گشت کورد چی بۆ ئاخاوتن دەست پێکردن، چی بۆ نووسین و ئەدەب ئەبێتە زمانێکی گشتی بۆ هەموو.

لەگەڵ ئەمەش (دەستورا زمانی کوردی) بۆمانی ئاشکرا کردووە کە هەموو شێوەکانی زمانی کوردی، کەم و زۆر هەریەکە بنکەی وشەکان، سینەتەکانی مانا، اسلوب و تەعبیرەکانی، وتن و لێ دەرهاتن، ئالات و ئەدات و ڕستە و کردن هەموویان وەکو یەکن جگە لەمانە شێوەکانی کوردی بۆمانی دەرئەخات کردن و داگیرکردن، ڕامبوون وە ملکەچی، تێکەڵی و کۆچەری، جیاوازی زانست و زانیاری هەموو جۆر هیچ کاتێک هێز و ڕەوانی خۆی، نەیتوانیوە بیخاتە سەر دەستوورا - کوردی - و زمانی کوردی، هەر لەو دەمەی کۆنەوە تا ئەمڕۆ بەرانبەر هەموو سێلاو و هەڵمەتێکی پۆلەتێکی - ئەکونومی - کوولتووری ئارامی - گریک - ڕۆمان لاتینی خۆی گیر کردووە. هەرچەند کتێب نەهاتۆتە چاپکردن، بەدەستنووس و زانیاری گشتی گەلی: بە ستران، چیرۆک و داستان فۆلکلۆری - دی واتای کوردی زیندوو هێز و توانای زمانی کوردی بەرانبەر هرووژم و هەڵمەتێک... خۆی ڕاگیر کردووە لەڕولاواز نەبووە و نەخۆش نەکەوتووە.

ئاشکرایە کە زمانی کوردی: خزمی زمانی فارسی و زمانەکانی ئاسیایی ترە... زمانی کوردی کە زۆر دوور و بێگانەیە بەزمانی - تورکی. هیچ کاری شێوە دەنگ و ئاهەنگ، بنکە و گرامیری خۆی نەداوە بەدەست. وە بەم ڕەنگە زمانی کوردی قەت دیلی بێگانە نەبووە، ژێر نەکەوتووە، هەر بەپێشەوە چووە، تازەکی زیندەگی گرامیر و دەستوری خۆی بەگەشاوەیەکی فراوانەوە، خۆی ڕاگیر کردووە، بەم ڕەنگە زمانەکانی بێگانە، هیچیان نەیانتوانیوە زمانی کوردی بێ هێز و نەخۆش بکەن، بەڵێ هێز و توانای ئەکۆنۆمی - پولەتێکی زمانی بێگانە، لەگەڵ زمان و شێوەکانی کوردیدا پێکەوە ژیاون بەسەر زمانی کوردی هەندێ زاڵ و فەرمانڕەوا بوون، بەڵام هیچ کاتێ زمانی کوردی پێ ژێر نەخستووە وە لەوزەیاندا نەبووە دیل و بێ توانای بکەن. بێگانان نەیانتوانیوە زمانی کوردی لە بیر و مێشک و دڵی کوردا دەربێنن - بەم ڕەنگە زمانی کوردی هەر لەو دەمەی گریک - ڕۆما - ئاشور - کیلدانەوە... هەروا بەفیز و توانا و گەشاوەیی ماوەتەوە و هەروەک زمانەکانی زیندوو خۆی ڕاگیر کردووە و پێشکەوتووە.

هەروەکو مامۆستا جگەرخوێن، لە دەستورا زمانی - کوردی بۆمانی دەرخستووە گوتن و کردن، دەنگ و ئالاکانی کوردی لە شکل و تەرکیبدا اسلوب، مانا و گەوهەری ئاخافتەنی زمانی کوردی تێک نەچووە، نەگۆڕاوە، کەلیمات و سیفەت تەسریف و بنکەی پەیڤ - ڕستەکانی کوردی خۆی ڕاگرتووە. بەم ڕەنگە هەتا ئیمڕۆ گرامیری کوردی تەڕ و تازە ڕاوەستاوە. چونکە ئیمڕۆ بەهۆی ئۆتۆمبیل شەمەندەفەر فرۆکە - تەلەفۆن - ئەلیکتریک... خاک و ئیقلیم و گەلان نزیکی یەکە و وە هاتوچۆ و تێکەڵی

زۆر بووە. لە گێتیدا (کات و دووری) وەک نەمابێ وای لێ هاتووە و هەتاوێت کات لە ئەلکتریک - سپوتنیک و بەتایبەتی. کاتی داگیرکردنی ئاسمانی Space Age پێش دەکەوێ عالەم و گێتی نزیکی یەک دەست و بیروباوەڕی گشتی و گەلان هەموویان بەرەو یەکێتی ئەچێت، وە ڕەوشت و ڕەفتاری کۆن هیچ نامێنێت و پڕوپووچ، بیروباوەڕی کۆن...... بەرامبەر کاتی ئارامکردنی چینەکان ئاسمان بەجارێک ناتوانێ خۆی ڕابگرێت دائەتەپێت لەبەر ئەوە کە (سروشت و تابیات) بەجارێک ئەکەوێت و دیلی مرۆڤ ئەبێت.

وارەندە... ئیستسلاحاتی عیلمی ئەکونومی تەکنیکی - زانیاری کۆمەڵایەتی هەموویان... یەک بن یانی لاتینی بێت هەروەک عالەمی ئەوروپایی بەکاربهێنرێت، گوتن و ورتەکان وەک: ئەلیکتریک... ئەلیکترۆن... تەلەگراف - تەلەفۆن - فیزیک ئەکونومی - پولەتێکی، ڤیتامین - میکرۆسکوپ، تەلسکوب، ئەتۆم - سپووتنیک - کومەن - ڕوکەت - Space Age ڕامکردنی چینەکانی ئاسمانی... هتد لەسەر بنکەی کێتی گریک و لاتینی هەروەک گەلانی... ئەوروپا چۆن بەکاردێنن هەروەها گەلی کوردیش وەک ئەوان بەکاری بێنێت. وە ئیسلاحاتی زانست و کولتوور و تەکنیک... نەکا بەکوردی و دەستکاری بەتەرح و ئیستیلاحات نەکات وە قەت نەیگۆڕێت تاکو خوێنکاران، دەبستانەکان سەریان لێ تێک نەچێت، سەرلەنوێ فێری ئیستیلاحات و نەزمی تازە نەبێت، کاتی بەنرخیانی خەسار نەکەن، کۆششی خۆیان بەفیڕۆ نەدەن.

مامۆستای هێژا تۆفیق وەهبی بەگ لە ناو فیلوژیستەکان - لە ڕۆژئاوادا ناسراوە و لەگەڵ زمان و فەرهەنگ و دەستووری کوردی زۆر خۆیان خەریک کردووە لە دەستووری چاپکراوەکانی کوردی گرێ کوێرەی کردۆتەوە. بنج و بناوان و ئاهەنگی گوتن و کردن و گرامیری کوردی بۆمان ڕوون کردۆتەوە، لە نەوجوانان مامۆستای بەڕێزمان کاک علی ئەمین کە زنجیرەیەکی گرامیری - کوردی نووسیوە و لە زمانی کوردیدا گەلێ کەلێنی پڕ کردۆتەوە... بەڕاستی ڕێزمانەکەی زۆر نایاب و گرانبەهایە، جگە لەم بەڕێزانە ئەدیب و زانا کامیل حەسەن بەسیر کە شارەزاییەکی تەواوی هەیە لە شێوەی کوردی کرماشانی... کە دانیشتوانی بەلووری گەورە و گچکە و بەئەم دیالێکتە بەناوبانگە. بۆ ئەوە بوو زمان و فەرهەنگی کوردی بیروباوەڕی ئەم زانا و مامۆستایانە وەرگرن زۆر جێگای کەڵکە.

هەروەهاش خوالێخۆشبوو مامۆستای نازدارمان: مەلا سەعیدی کابانیش یەکەم کەسە کە بەزمانی کوردی گرامیکی کوردی چاپ کردووە وە جەلادەت عالی بەدرخان

خوالێخۆشبوو، لە نامە کراوەکەی کە بۆ مستەفا کەمال پاشا ئەتاتورک نووسی وە بەنزمی و بەرزی کەموکوڕی فراوانی بەستە و پەیوەندی زمانی تورکی - کوردی دەرخستووە لە ڕووی فیلولوژی، هەردوو زمانەکەی، بەراورد کردووە بەڕاستی بەخۆشەویستیەکەوە، کار و کردەوەی ئەم زانا مەزنانە لە بیر و مێشکی هیچ کوردێک ناچێتە دەرەوە، کردار و ناوی نازداریان لە بیر و یادماندان. بەڕاستی ئەوانەی بیانەوێ لە زمانی دەستووری کوردی هەریەکە و بنج و بناوانی کوردی تێ بگەن، دەستووری زمانی کوردی جگەرخوێن بخوێنن چونکە بەئاوات و هیوای خۆیان ئەگەن، بەشانازییەوە ئەڵێین پەرتوکا دەستووری زمانی کوردی

Aw Au Desto Ra Zem Awe ku Rdl Ce Qe R X wim pHiLo Log

مزگێنی دیارییەکی مەزنە بۆ عالەمی فیلولۆژی

کار و فرمانێکی بەردارە بۆ عالەمی عەرەب و کورد.

پرسیارێک لە مامۆستای بەڕێز...؟

نازانم ئیستلاحی سۆران... بادینان لە کوێ هاتۆتە دەرێ...؟

داخەکەم ئەم دوو تەرحە لە جێی خۆی بەکار ناهێنرێت.

ئەوەی لە بارەی ئیسماعیل حەقی شاوەیسەوە نووسراوە

١

تەرجەمەی حاڵم

لە شاری موصل هاتمە دونیاوە (١٨٩٦) لە مەکتەبی ڕوشدی عەسکەری. ئیعدادی سولێمانی بغداد خوێندنم تەواو کرد ساڵی ١٩٠٣-١٩٠٨ لە ئەستانبول لە مەکتەبی حەربی شاهانە دەرچووم. بە ملازم ثانی ١٩٠٩-١٩١٢ چوومە ناو جەنگی (باڵقان) - (کریک یونان) ١٩١٣.

دیل کرام لە سالونیا... لە دیلییەوە گەڕامەوە ئەستانبول ٩١٣-٩١٤، چوومە ناو جەنگی یەک ٩١٤-٩١٨ گەڕامەوە بۆ شاری سلێمانی لە مانگی شوبات، ١٩١٨-١٩١٩ لەگەڵ شێخ مەحموودا جەنگی کوردستانی عێراق سلێمانی ساڵی - ١٩١٩، بەنمایەندەی کوردستان چوومە کەرکووک لەگەڵ جەنەڕاڵ فرایزەر حاکمی کوردستان میاکبرسوندا وتووێژم کرد بۆ مەسەلەی کوردستان وتیان تەسلیم بن ئەسیرەکان تەسلیم و بێ جەنگ و هەرا ناوچەکانی سلێمانی تەسلیم بکەن ئینجا مزاکەرەی ئیستقلال کوردستانتان لەگەڵدا ئەکەین......؟ منیش وتم ئێوە لە دژی کوردستان ئیعلانی حەربتان کرد خلافی عەهد و معاهەدەی کوردستان ئینگلیزتان کردووە لە هەردوولا خەسار و کوشتار بووە، ئێوە جەنگتان کرد. ئینگلتەرە لەم جەنگەدا مەسئولن... بەپێی معاهەدەی کوردستان ئەبێ ئیستیقلالی کوردستان محافظە بکرێت... وە هەرچی خوێن ڕژاوە لەشکری کوردستان، مەلیکی کوردستان، حکومەتی کوردستان، شێخ مەحموود مەسئول نییە. گوناهی خوێن ڕشتن ئەم مەعسومانە لەسەر ئینگلیزە... ئینگلیز مەسئولە. جەنەڕاڵ فرایزەر و بارەگای وتیان نا... بەبێ جەنگ و شەڕ سولەیمانی - کوردستان تەسلیم بەئنگلیز بکرێت ئێمە لەشکرمان بەهێزە ئەگەر لە بەغداد - بەصرە هیندستانیش لەشکر بێنین سلێمانی و کوردستان ئەگرین. من ڕاستەوخۆ وتم - مەسئولیەتی جەنگی

دوێنێ ئیمڕۆ دوارۆژ بارکرانی مەعنەوی ئینسانی لەسەر شانی ئێوەیە، هەرچی خوێن بڕێژێت تاوانبارە و گوناهی لەسەر ئینگلیزە، کوردستان و لەشکرەکەی شێخ مەحموود مەسئولیەت قبوڵ ناکات. ئێوە بەجەنگ و خوێنێکی زۆر ئەنجامی کار ئەتوانن سلێمانی بگرن بەڵام ناتوانن بێنە ناو جەرگی کورد و کوردستان. بەم ڕەنگە جوابیم دایەوە. ئەمجا جەنەراڵ فرایزەر، مەسئولی کوردستان وتی: ئەی دیلەکانی ئینگلیزتان بۆ کوشتووە تاڵانێکی زۆری دوو ملیۆن ڕوپیەی خەزێنەتان تاڵان کردووە. چەک و سیلاحێکی زۆرتان گرتووە پێویستە ئەمانە بدەن... لە جەوابا وتم غەنائم دەستی لەشکری کوردستان کەوتووە... بەڵام دیلەکان نەکوژراون، ساغن زۆر بەئینسانی خزمەت ئەکرێن و... لەم باسە دڵیان زۆر پێ خۆش بوو چونکە باوەڕیان وابوو کە دیلەکان هەموویان کوژراون و وتم بریندارەکان بەئینسانی دەرمان و عیلاج و خزمەت ئەکرێن... وتم بەخوێنی خۆم ئەم قسەیە ئەڵێم دیسان بەشوبهەیەکەوە قسەکانیان وەرگرت... چوومەوە سلێمانی لەوێوە بۆ تورکیا لە ڕێگای تەورێزەوە ١٩١٩... لەساڵی ١٩١٩ - ١٩٢٥ لە جەنگی ئەرمەنستان ئاراس قاڕص سایغدیریشدا بەشدار بووم لە (دزکان شاق) لە لەشکری تورکیادا بەیوزباشێتی بن باشێتی خزمەتم کرد ئیشتیراکی حەربی ئیستقلالی میللیم کرد، هاتمە عێراق ١٩٢٧ بووم بەموعەلیمی مەکتەبی ئیبتیدائی، دەرکرام لە مەسئەلەی سیاسەتی کورد - عەرەب... چوومە پاریس ١٩٢٧ - ١٩٢٨ هاتمە ناو لەشکری عێراق لەگەڵ ڕۆژنامەکانی پاریسدا دوور و درێژ باسی ثەورەی کوردستانی تورکیا شێخ سەعید کرا تورکیا بەرهەڵستی کرد گەڕامەوە عێراق ١٩٣٦ لە دەوری (یاسین پاشا) لە دوایی هەشت (٨) مانگ فەصل کرام لە قائیمقامی ئاکرێ، لە زەمانی ڕەشید عالی گەیلانی بووم بەقایمقامی ڕانیە. لە ساڵی ١٩٣٩ - ١٩٤٠دا لە قائیمقامی مەخمور فەصل کرام... لە زیندانەکانی سلێمانی - کەرکوک - بەغداد - دیوانیە - شامیە حەپس وە لە ڕەمادی تەبعید کرام ١٩٥٥ - ١٩٥٧ لەسەر شۆڕشی دەرسیم تورکیا ساڵی ١٩٢١ - ١٩٢٧ - ١٩٣٩ بۆ عصبة الامم برستوم تەقدیم کرد داوای

هەیئەتی تەحقیق دەولیم کرد بۆ ڕەفعی مەزاڵیم و حەقی کوردستانی تورکیا... و داوای قوەت و معاوەنەتم کرد لە عالەمی عەرەبی و حکومەتی عەرەبی... لەمەش مەحاکەمە کرام بەڵام دەنگێکی مەزنی دایەوە لە عالەمی غەربدا لە پاریس بەکرێکاری بەفۆتۆگرافچێتی ژیانم ڕابوارد، ئیتر هەر بژین.

ئیسماعیل حەقی شاوەیس

کۆچی دوایی مامۆستا ئیسماعیل شاوەیس

١٩٧٦/٥/١٢

لە ڕۆژی ١٣/١٢ی ئەم مانگەدا لە ئەنجامی دڵ وەستان، مامۆستا ئیسماعیل شاوەیس کۆچی دوایی کرد. مامۆستا ئیسماعیل نیشتیمانپەروەرێکی بەناوبانگی کورد بوو، دۆستی دڵسۆزی حزبی شوعیمان بوو، یەکێک بوو لە دامەزرێنە چالاکەکانی بزووتنەوەی ئاشتیخوازان لە عێراقدا. بەبۆنەی کۆچکردنیەوە، هاوڕێ عەزیز محەمەد سکرتێری یەکەمی کۆمیتەی ناوەندی حزبمان و هاوڕێ کەریم ئەحمەد، ئەندامی مەکتەبی سیاسی حزب برووسکەیەکی پرسەیان بۆ خێزانی مامۆستای کۆچکردوو نارد، وا لە خوارەوە دەقی برووسکەکە بڵاو دەکەینەوە:

زۆر بەدڵگرانی هەواڵی کۆچکردنی تێکۆشەری نەبەردی نیشتیمانپەروەر (ئیسماعیل شاوەیس)مان پێ گەیشت کە بیرەوەری چاکی لە دڵماندا بەجێ هێشتووە، وەک نیشتیمانپەروەرێکی ناسراو کە بەدرێژایی تەمەنی لە پێناوی مافی گەلی کوردمان لە پێناوی عێراقێکی سەربەخۆ و دیموکراتی و ئاشتی لە جیهان تێکۆشاوە.

عەزیز محەمەد - کەریم ئەحمەد

ڕۆژنامەی (بیری نوێ) ژمارە (١٩٢) ١٩٧٦/٥/٢٢

کورتەیەک لە ژیانی مامۆستای کۆچکردوو

لە ساڵی ١٨٩٦دا لە موصل لە دایک بووە وە لە ساڵی ١٩٠٣وە تاکو ١٩٠٨ لە قوتابخانەی ئامادەیی ڕوشدیەی عەسکەری لە سلێمانی و بەغدا خوێندوویەتی. ١٩٠٩ تاوەکو ١٩١٢ لە قوتابخانەی جەنگی لە شامدا خوێندوویەتی و بەپلەی ئەفسەر دەرچووە. لە ساڵی ١٩١٣دا لە شەڕی بەڵقان بەشداری کردووە و لە شاری (سلانیک) بەدیل گیراوە و، لە دواییدا گەڕاوە بۆ ئەستانبول. لە ساڵی ١٩١٤-١٩١٨ لە جەنگی یەکەمی جیهاندا بەشداری کردووە، لە شوباتی ١٩١٨ گەڕاوەتەوە سلێمانی ئەو کاتەش شەڕ لە نێوان شێخ مەحموودی حەفید و ئینگلیزدا بەرپا بوو وە وەک هەر لاوێکی نیشتیمانپەروەری کورد لەم شۆڕشەدا بەشدار بوو. لە ساڵی ١٩١٩دا نوێنەری کوردستان بوو بۆ گفتوگۆکردن لەگەڵ ژەنەڕاڵ (فرایزەر) و میجەرسۆنی حاکمی کوردستان دەربارەی مەسەلەی کوردستان. لەم گفتوگۆیەدا ئەو تاوانانەی ڕسوا کرد کە ئینگلیزەکان دژی کوردستان و گەلی کورد پێی هەڵسابوون و، گشت لێپرسراوی خستە ئەستۆی حکومەتی ئینگلیز و پێی وتن (دەتوانن کوردستان داگیر بکەن، بەڵام ناتوانن بچنە دڵ و دەروونی کوردەوە) لە دواییدا ئەو گفتوگۆیەی بەشێخ مەحموودی حەفید ڕاگەیان کە ئەو کاتە (شای) کوردستان بوو.

لە ساڵی ١٩١٩دا لە ڕێگای (تەبریز)وە سەرلەنوێ چوو بۆ تورکیا و، لە ساڵی ١٩٢٥دا لە جەنگی ئاراس (قارِص) بەپلەی یوزباشی لە سوپای تورکیا و لە شەڕی سەربەخۆیی تورکیادا بەشداری کردووە.

لە ساڵی ١٩٢٧دا گەڕایەوە عێراق و، بوو بەمامۆستا لە هەمان ساڵدا چووە پاریس، لە ساڵی ١٩٢٨ گەڕایەوە عێراق و چووە ڕیزی سوپای عێراق بەڵام ئینگلیزەکان لە ڕیزی سوپای عێراق، دەریان کرد بەبیانووی ئەوەی کە هێرشی بردۆتە سەر شای عێراق. لە ساڵی ١٩٣٤دا دووبارە چووە پاریس و لە ساڵی ١٩٣٥دا چەند چاوپێکەوتنێکی لەگەڵ پیاوە بەناوبانگەکان و ڕۆژنامەکاندا کرد و، باری شۆڕشی کوردستانی تورکیا، واتە شۆڕشی شێخ سەعیدی بۆ ڕوون کردنەوە و لە ساڵی ١٩٣٦دا سەردەمی یاسین پاشا گەڕایەوە عێراق و بوو بەقائیمقام، لە دوای هەشت مانگ دەرکرا، وە لە سەردەمی ڕەشید عالی گەیلانی سەرلەنوێ کرایەوە بەقائیمقام. دوو جار چاوی بەهاوڕێ فەهد کەوتووە، جارێکیان لە پاریس و جاری دووەمیشیان لە بەغدا.

١٩٣٩ - ١٩٤٠ قائیمقامی مەخمور بوو، بەڵام دووبارە دەرکراوەتەوە. لە

بەندیخانەکانی سلێمانی و کەرکوک و بەغدا و دیوانیە و شامییە بەند کراوە، لە ساڵی ١٩٥٢ تا ١٩٥٥ بۆ شامییە، لە دواییدا بۆ دیوانیە دوور خراوەتەوە، چونکە ئەندامێکی چالاک بوو لە دامەزراندنی بزووتنەوەی ئاشتیخوازان لە عێراق لە دواییدا بۆ (رومادی) دوور خراوەتەوە تا کۆتایی ساڵی ١٩٥٦ لەوێ مایەوە.

دوای شۆڕشی تەموزی ١٩٥٨ ئەندامێکی بەرز بوو لە ئەنجوومەنی نیشتیمانی ئاشتیخوازانی عێراق و لە ساڵی ١٩٦٤دا دووبارە بەند کرایەوە.

ئیسماعیل حەقی شاوەیس نیشتیمانپەروەری دڵسۆزی چاونەترس

نووسینی: محەممەدی مەلا کەریم

لەم ڕۆژانەدا چل ڕۆژ بەسەر کۆچی دوایی ئیسماعیل حەقی شاوەیسدا تێپەڕی کە ڕۆژی ١٢ی مایس کۆچی دوایی کرد ئێستاکە ئیتر شاوەیس بەلەش لەناو ئەم فەلەکەدا نەماوە بوو بەتەنها یەکێ لەو ناوانەی لەسەر لاپەڕەکانی مێژووی کورد و کوردستان و تێکڕای عێراق و، وەک بیرەوەرییەکی گەش، لەناو دۆستان و هاوڕێیاندا ئەژین. منیش وەکو یەک لەو کەسانەی شەرەفی هاوڕێیەتی تێکۆشان و ناسیاوی شاوەیسیان دەسگیر بووە بەنائەمینی ئەزانم بەرانبەر بەمێژوو وەک چۆن بەبێ وەفایی ئەزانم بەرامبەر بەحەقی دۆستایەتی، ئەم وردە یادگارانەی بیرم سەبارەت بەمامۆستا شاوەیس نەخەمە سەر کاغەز.

بۆ یەکەم جار لە سەرەتای ساڵی ١٩٥٣دا شاوەیسم ناسی وەکو نیشتیمانپەروەرێکی سەر بەمزگەوت (وە بەپێشنیاری برادەرە کۆمەنیستەکانی ناو لیژنەی ئاشتیخوازانی سلێمانی) کرام بەئەندامی ئەو لیژنەیە. لە یەکەم کۆبوونەوەی ئەو لیژنەیەدا شاوەیسم دی پیاوێکی بەساڵا چوو، بەلێکدانەوەی ئەو کاتە تەمەنی لە شەست کەمتر نا، بەڵام لە خوێن گەرمی و دڵ گەرمی و ئامادەیی بۆ هەڵسووڕاندا لە خۆمی ئەو وەختە لاوترم هاتە پێش چاو... لەگەڵ ئەوەش کە لەو ڕۆژانەدا (ئاگری سووری ئیرهابی عورفی، شالاوی ئەهێنا و مەکەی بۆ نەبوو) و ئەوانەش کە نەگیرابوون لە ژێر سانسۆری گوێ قنجەکانی میریدا بوون شاوەیس لەوانە نەبوو بیری خۆی بەسڵ کردنەوەوە خەریک بکا... لە هەر کەس زووتر ئەهات بۆ کۆبوونەوەی هەفتەیی... لە هەر کەس بێ ترستر قسەی ئەکرد... ئیمزای خۆی بەر لە هەموو کەس ئەخستە سەر هەر یادداشتێک بدرایە بەلایەک... خەبات گەرم بوو... تێکۆشان بۆ قەدەغەکردنی بۆمبای ئەتۆمی هیدرۆژین بۆ چەک دامالین... بۆ سووککردنی ناکۆکی نێوان دەوڵەتان بۆ وەستاندنی شەڕ لە کۆریادا لە هندی چین بۆ داننان بەچینی گەلیدا... دەربڕینی بێزاری لە کودەتای ئێران لە قەلاچوی بەندیخانەکانی عێراق، لە نیازی بەستنی پڕۆژەی ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاستدا پەیمانی تورکیا و پاکستان... لە بنکەی سوپای ئیمپریالیستی لەم لاو لەولا... شاوەیس هەمیشە سەفتەیەک مەزبەتە و یادداشتی لابوو... ئیمزای پیاو ماقووڵ و بەساڵا چوو و پایەداری کۆمەڵایەتی، لە ڕێگای شاوەیسەوە لە هەر کەسێ تر

زیاتر کۆ دەکرایەوە... ئیمزای ئەوانیش بۆ ئاشتیخوازان زۆر مەبەست بوو ناوی ئاشکرای لە ڕیزی پێشەوەی ئەو ناوانەوە بوو، بۆ داوای داخوازییە نیشتیمانییەکان لە ڕۆژنامە نیشتیمانپەروەرەکاندا بڵاو ئەکرانەوە. لە گفتوگۆی ناو کۆبوونەوەکانماندا بەخوێن گەرمییەوە قسەی ئەکرد بنیادەم شەرم بیگرتایە پێشنیارێکی شێوەیەکی کەمتر لە هینەکەی ئەو بکردایە، هەر جارێ لەسەر شوێنی کۆبوونەوە پەکمان بکەوتایە، ماڵی شاوەیس بنکەی هەمیشەی کۆبوونەوەمان بووە.

ساڵێکمان پتر پێکەوە بردە سەر، نەورۆزی ١٩٥٤ نزیک بووەوە سەهۆڵی تۆقاندن تۆزێ تواوبووەوە ئاشتیخوازانی سلێمانی بڕیاریان دا بەبۆنەی نەورۆزەوە ئاهەنگ بگێڕن. نەورۆزی ئەو ساڵەی سلێمانی تا ئێستا لە مێژووی کوردا وێنەی ڕووی نەداوە. هەردوو حزبە نیشتیمانپەروەرەکە شیووعی و پارتی پێکەوە هەموو توانای خۆیان خستە ژێر دەسەڵاتی لیژنەی ئاشتیخوازان، پتر لە ٢٠ هەزار کەس هەر لە بەیانییەوە تا ئێوارە لە تووی مەلیک ئاهەنگیان ئەکرد، شاوەیس و گۆران و سیما کۆمەڵایەتییەکانی تر ئاشتیخوازان لە پێشەوەی ئەوانەوە بوون بێ وچان هەڵئەسووڕان، ئێستایش لە پێش چاومە چۆن شاوەیس کۆتری زیوینی ئاشتی ئەکرد بەسنگ دانیشتوانەوە لە قایمقام و بەڕێوەبەری پۆلیسەوە بیگرە تا نوێنەرایەتی کۆمەڵی ناو شار.

بزووتنەوەی نیشتیمانی لە برەودا بوو چالاکی شاوەیس ئاشتیخوازێتی ئەوەندەی زیاد کرد بوو، بەڵام دوژمنیش چاوی خۆی نەئەتروکاند. نیشانەی کینەی حوکمڕانان بوو، تەنانەت گوزەرێکیش بەو خانەدا کە دووکانەکەی شاوەیسی تیا بوو، بەنیسبەت نیشتیمانپەروەرانەوە بیانوویەکی لێپرسینەوە بوو. من خۆم کە لە پایزی ١٩٥٤دا گیرام، یەکێ لە شایەتە کرێگرتەکان شایەتی ئەوەی لێ دام کە دیومی (چوومەتە ئەو خانەی دووکانی ئیسماعیل شاوەیسی تیایە!) بەهاتنەسەر کاری حوکمی نوری سەعید هەلی ئەوە بۆ کۆنەپەرستی هەڵکەوت دەستی خۆی لە شاوەیس بوەشێنێ. شاوەیس و گەلێکی تر گیران، ئیتر منیش پەیوەندیم لەگەڵ بڕا، بەڵام تا لە گرتووخانەی سولەیمانیدا بوو بێ ئاگا نەبووم لێی هەر پاش چەن ڕۆژ مانی گرت لە خواردن، عومەر عەلی لە ڕادەبەدەر ڕقی لێ بوو چونکە شاوەیس وەک تێکۆشەرێکی کورد، وەک ئاشتی پەروەرێک وەک نیشتیمانپەروەرێکی شۆڕشگێڕی چاونەترسی و دۆستێکی حزبی شیوعی وەڵامی ئەدایەوە... هیچ شەڕێکیان لە نێوان نەبوو تا یەک بگرنەوە. عومەر پێی وتبوو! من عومەر عەلیم فەرمانت ئەدەمێ کە ئەبێ مانگرتنەکەت بشکێ ئەویش لە وەڵاما وتبووی:

منیش ئیسماعیل شاوەیسم ئاگادارت ئەکەم کە بەگوێت ناکەم. لە هەموو بابەتەکان بەتوندی بەرپەرچی دابووەوە شاوەیسیان حوکم دا و زۆری پێ نەچوو لە بەغداشەوە دەعوایەکی تریان بۆ نایەوە بۆ سەرەتای ٩٥٦ ئەوجا گەڕایەوە بۆ کوردستان. لەو سەردەمەدا لە دەربەندیخان کاری ئەکرد، عومەر عەلی فەرمانی دا ئەو و کوڕێکی تر مەلا ئەسعەدی بانی خێڵان لە کار دەرکەن شاوەیس ئەچێتە لای کابرای بێگانە بەڕێوەبەری ئەو کۆمپانیایەی پڕۆژەکەی دروست ئەکرد بۆ هۆی لە کار دەرکردنیان. کابرای بێگانە بۆی باس ئەکا کەوا چۆن ئەو دووانە کار هەڵسووڕێنی چاکن خەفەتی خۆی دەرئەبڕێ کەوا میری فەرمانی لە کار لادانیانی داوە... شاوەیس لە وەڵامدا ئەڵێ ئێمە بۆیە لە کار دەرکراوین چونکە کوردین نیشتیمانپەروەرین بەڵام گوێ مەدەرێ ئیشارەتێک ئەکا بۆ چیای زمناکۆ ئەڵێ ڕۆژێ ئەبێ کرێکاری لە خۆبووردووی ئەم کوردە بەو چیای بەرامبەرتەوە ئەبینی، نیشتیمانپەروەری کورد ئەبینی لە بەردەمی ئەم ئۆفیسی تۆیەدا ئەدرێتە بەر گوللە...

لە ١٩٦٤دا چوومە ماڵی برادەرێک، ناسیاوێک نامەیەکی دایە دەستم بۆی وەرگێڕمە سەر عەرەبی، کە سەیری ئەکەم نامەی سەرخۆش لێکردنی شاوەیسە بۆ باڵوێزخانەی هیند لە بەغدا بەبۆنەی کۆچی دوایی (نەهرۆ)وە ئەوەی تیا باس کردبوو کە نەهرۆ دۆستی کورد بوو، بۆیە کوردیش هەمیشە یادی (نەهرۆ) بەزیندوویی ڕائەگرێ. ناسیاوەکە نەیئەزانی من شاوەیس ئەناسم، بەوپەڕی پێخۆشحاڵییەوە نامەکەم کرد بەعەرەبی و لەگەڵ سڵاو بۆ شاوەیس بۆم ناردەوە.

بۆ دەمەو پایز ١٩٦٥ لە گرتووخانەی ئاسایشی بەغدا لەگەڵ شاوەیس یەکمان گرتەوە، ئەوەندەی کە پێم ناخۆش بوو گیراوە پێم خۆش بوو کە دیم، بۆی گێڕامەوە دەمەقاڵێکی چۆن لە نێوان ئەو و کاربەدەستانی گەورەی ئاسایشدا ڕووی داوە لە بارەی مەسەلەی کوردەوە... چۆن بەوپەڕی دڵنیاییەوە بۆی دووپات کردبوونەوە کە مەسەلەی کورد مەسەلەیەکی ڕاست و دروست و بەدادە و چاری هەر بەدان پیانانی بەهێنانەدیی دیموکراتیەتە لە عێراقدا و ڕێگاش هەر ڕێگای گفتوگۆی ئاشتیخوازانەیە. بەگەرم لەسەر گەلەکەی خۆیی کرد بووەوە و وەفای خۆی بۆ ئامانجەکانی پێشان دابوو... ئیزنم لێ خواست ڕێگام بدا ئەو هەواڵە بەدرێژی بنووسم بۆ ئیستگەی ڕادیۆی دەنگی گەلی عێراق... بێ هیچ دوودڵییەک ڕێگای دام کە هاتمەوە بۆ گرتووخانەکەم گورج بەنامەیەک هەواڵەکەم ناردە دەرەوە، ماوەیەکی پێ چوو تا بڵاو کرایەوە. شاوەیس بەرەڵا کرا بوو. ترسام شاوەیس بگرنەوە. بەڵام دڵنیا بووم ئەو ترسی لە دڵا نییە مەبەستی نییە ئەگەر

دیسانەوەش ڕاپێچی بکەنەوە لەوە پاشیش گەلێ جاری تر هەڵوێستی وا لە شاوەیس ڕووی دا چەند جارێکی تریش لەگەڵ کاربەدەستان کەوتۆتە مشتومڕ و دەمەتەقێ لە بابەت باری گشتی وڵات و مەسەلەی میللی کوردەوە. شاوەیس پێشکەوتنخوازێکی نەترس و کوردێکی خاوێن و بەجەرگ دۆستی بەوەفای یەکێتی سۆڤیەت لایەنگیری بیروباوەڕی مارکسیزم لێنینیزم بوو، ڕۆشنبیرێکی دنیادیدە بوو، ئاگر بوو بۆ گیانی کۆنەپەرستان و دوژمنانی گەل... چەکوش بوو بۆ سەری ئەوانەی مافی گەلی کورد پێشێل ئەکەن خەباتکارێکی ڕێک و بێ پشوو بوو... کۆڵنەدەرێک و چاونەترس بوو...

دەسا با یادی پیرۆزی ئیسماعیل حەقی شاوەیس، لە دڵی پێش قەرەوڵانی ڕێگای ئاشتی و دیموکراتی و ئازادی و بەختیاریدا هەمیشە هەر زیندوو بێ!

لە بارەی مامۆستا ئیسماعیل حەقی شاوەیس-ەوە

تاهیر ئەحمەد حەوێزی

زۆر شەوان لە سلێمانی لەساڵی ١٩٤٧ من و (شێخ ڕەئوف محەمەد زوهدی) خۆمان پێ ڕانەدەگیرا و لە دوای نان خواردن، دەچووینە ماڵی مامۆستا ئیسماعیل حەقی شاوەیس من کە قوتابی بووم لە ناوەندی و دواناوەندی هەولێر بەوێنەگری هۆنەراوی "عەبدولڕەحمان گیو"یشمان دەگوت: "مامۆستا" زوبانی فارسی و فەڕەنسی دەزانی و بەدەرس بەهەندێکیانی دەگوت - مامۆستا ئیسماعیل ڕادیۆی هەبوو، زۆری حەز لە ئەخبار بوو. ئەویش بێ ئێمە هەڵی نەدەکرد ئەو ماوەیەی مامۆستا لە قەڵادزێ کردبوویانە مفتشی توتن - ڕاستییەکەی لە سلێمانیان دوور خستبۆوە - و لەسەر یەکیش دەیفەرموو "لەبەر گرانی گوزەرانی و کەمی تقاعدی، ئەم ئیشەم قبووڵ کردووە - ئێمەی تەواو چووبووە دڵ: بەتایبەتی زۆر هەوەسی بەقسە و شیعرەکانی (ڕۆستەم ئەفەندی) دەهات، کە لە قەڵادزێ کاتبی مەحکەمە بوو.

مامۆستا لە قەڵادزێ بەشداری ڕۆژنامەی (عێراق تایمز)ی کردبوو، بەئینگلیزی دەردەچوو، بۆی دەهات، عەینەک لە چاو دەیخوێندەوە و خەتی لە ژێر وشەی گرانی ئینگلیزیدا دەدا، بەتایبەتی بەشەکانی ئەخباری؛ وای لێ هات؛ وەک مامۆستا تۆفیق وەهبی بەگ بەپیریی فێری ئینگلیزی بوو، مامۆستا جار جار ئێستگەی لەندەنی بەئینگلیزی دەکردەوە و تەواو تێی دەگەیشت؛ لە جێی خۆی چونکە پەروەردەی مەکتەبی حەربیەی ئەستەنبوڵ بوون، تورکی و فەرەنسیشیان تەنانەت فارسیشیان دەزانی؛ کوردیش هەر هیچ، زوبانی مادرە زادی خۆیان بوو، لە قەڵادزە خانووێکی گرتبوو، لەگەڵ مامۆستا (مەلا ئەسعەدی مەحوی) ماوەیەک هەر کەس لە ژووری خۆی ڕایانبوارد، (مەلا ئەسعەدی مەحوی) هێندە لەمێژ نەبوو، لە (سەردەشت) گەڕابۆوە، کە لەگەڵ (شێخ لەطیفی حەفید) ماوەیەک کاروباری ئەوێیان دەگێڕا: دوایی (ڕووسی)یەکان ئەوێیان پێ لەق کردن؛ مامۆستا مەلا ئەسعەد کە دەستی لە کاروباری سیاسەتیش خستبوو، ماوەیەک لە قەڵادزە مایەوە.

مامۆستا ئیسماعیل لە سلێمانییەوە برێشکەی نۆکی قل گەورە و سوورکراوە و ناسک و کولیچەی زەریفی بۆ دەهات، بێ ئێمە نەیدەخوارد؛ کاکیلەکانمان سپی و ساغ بوون؛ هەتا ڕەق با، باشتری دەهاڕی چ جای شتی ناسک - مامۆستا هەرچەندە ڕقی لە

سیاسەتی ئینگلیز بوو، دەرهەق بەکورد بەلام بێ دەنگی ئێستگەی بێ تەلی دەستەی بەریتانی نەیدەتوانی زوو زوو کاتژمێری داگرتەوە و پەلاماری میلەکەی دەدا و دەیبردە سەر لەندەن کە (بیگ بن) لێی دەدا - ئەوسا سەعات چەند با ئەوەندەی لێ دەدا - بەدەنگ لەرینەوە نێرینەکەی ژووری پڕ دەکرد، مامۆستا لەبەرخۆیەوە، دەیگوت: "ئەی لەندەن بەسەرتدا بڕووخێ"؛ خوا خوا بێ، نابێ ئینگلیز لە هیچ سەربکەوێ.

لە بەرەبەرەی کۆتایی جەنگ، لە قەلادزە نامەیەکی بۆ مەندوبی سامی بەریتانی نارده بەغدایە، داواکارییەکی تەواوی بۆ کورد تێدا نووسیبوو، کە کورد بەمافی خۆی بگات؛ نووسی و لە پێش چاوی ئێمە ختیە ختیە زەرف پوولی کرد و ختیە پۆستە، پاش چەند ڕۆژێک وەلامەکەی بۆ هاتەوە زۆرجار نیشانی دەداین زۆر کەیفی پێ دەهات ناوەڕۆکەکەی لە بیر نەمایە، بەلام وەلامێکی دیبلۆماسییانە بوو، بە(تایپرایتەر) نووسرا بوو، مەندوبی سامی خۆی ئیمزای لێ دابوو ئومێد دەکەم دەقەکەی مابێ لە بەلگەنامان دەژمێردرێ.

ڕۆژێکی مامۆستا لە قەلادزە دیار نەبوو دوای عەسر پەیدا بۆوە، گورج و گۆل دەجوولا و، فەرمووی "بلێین لە کوێ بووی؟" گوتمان، بەخێر بێیتەوە لە کوێ بوون؟" ڕاستییەکەی چوومە (قەشقۆلی) هەندێ خاوەن تووتن گلەییان هەبوو؛ من چووم بەخوا نانەیەکی حکومەتم بڕین؛ نەم هێشت خاوەن تووتنەکان مەغدوور بێن، لجنەکانم گێڕاوە!".

حکومەت خەلقیان بەتووتن و فەحسەوە خەریک کردبوو، تا ئاگایان لە کۆمەلەی (ژ. ک) ببڕێ؛ بەنیو دینار تووتن دەکرایە دەرەجە (اولی) و بەیەک دینار دەکرا (ممتاز). ئێمە دەستەی معلمی مەکتەب، گوایە لە شت دەگەین هەندێ قسەمان کرد؛ (حاجی تەها کۆیی) گوتی: ئێوە حەقتان بەسەرەوە چییە؟ خۆ ئەم پارەیە لە کیس ئێوە ناچێ، حکوومەت پارەی زۆرە و بۆ خاوەن تووتنان دەبێ!

مامۆستا لە قەلادزە حەزی زۆری لە گەڕان بوو، پاش عەسران - من و (شێخ ڕەئووف زوهدی) لەگەلی دەگەڕاین لە دەرەوەی شار، سەرەو خوارمان دەکرد، ماندوو بوونی بۆ نەبوو لە ڕۆیشتنا گەرم دادەهات زۆر باسی ڕابردووی خۆی و ئەستەنبوڵ و مێژووی کورد و عثمانی و ژیانی عەسکەری خۆی لە عێراق بۆ دەکردین گێڕایەوە: لە کاتی جەنگ لە (مەخموور) قائمقام بووم، ئێوارەیەک (لاین) لەگەل چەند ئینگلیزێک هاتن؛ دەسووڕانەوە؛ باولی کردەوە سەد دیناری دەرهێنا و گوتی (ئەمە بۆ مەصرەفی مەتبەق بێ).

منیش گوتم: (ئەم پارەیە لە منەوە تبرع بێ بۆ ئەو مالانەی کە بەبۆمبای نازی لە لەندەن ڕووخاون، ئینگلیزێکیان دەیویست بەزۆر بەجێیی بێلێ، من قبولم نەکرد؛ (لاین) گوتی: (لێی گەڕێ وەری ناگرێ) دوایی ڕۆیشت من چاوەڕوانی ئەوە بووم (تقدیر) بکرێم و (ترفیع) بکەم کەچی حەندەی پێ نەچوو، خانەنشین کرام. لە پیاسە کردنا (کە تووشی لادێیی یا ئاغایەک دەبووین، بەرەو گوندی دەگەڕانەوە، ڕای دەگرتن و قسەی بۆ دەکردن، وا بکەن قەزای پشدەر ناوی لێ بندرێ قەزای (چێرچل) بەلکو بەهۆی ئەم ناوەوە خزمەت دەکرێ، کارەبای بۆ دێ، پرۆژەی ئاوی بۆ دەکەن و قوتابخانە و خەستەخانەیان بۆ دروست دەکەن: و (تراکتۆر)تان بۆ بێ، زەویتان بۆ هەلبدرێ - بەش بەحالی خۆمان زۆر کەم گوێمان لە (تراکتۆر) بوو - جووت کردن بەکەر و ئێستر وەک ئەمەیە چیرنووک (جینجرۆک) لە عەرد بدرێ هەندێکیان وەک گوێزیان بۆ بژمێری، هەندێکیش بەزەردەخەنەوە، سەریان بۆ دەلەقاندەوە و بەدەست سەلامیان دەکرد و دەڕۆیشتن.

ئێمە کە باسی ڕیشوەت و بەرتیل خواردنی هەندێ مووچەخۆرانمان دەکرد، دەیگوت (گوێ مەدەنێ، با ئەوان مەشغوڵ بن، ئێوە لە لاوە کاری سیاسی خۆتان بکەن، ئاگایان لە ئێوە ببڕێ) ئێواران کە دەگەڕاینەوە دەیگوت (زۆر گیر مەبن؛ وەرنە لام) مێژووی ژیانیم لە زاری خۆی و هی گەلێکی تر ورد ورد نووسیبۆوە بەداخەوە ئەو سالی من بەتاقی تەنیا لە سلێمانییەوە (ادارەتەن) نقلی (عمارە) کرام: نووسینەکانم هەموو فەوتان.

مامۆستا لە تورکیاش ژنێکی هێنا بوو، مندالیشی لێی هەبوو، جارێکی لە سلێمانی لێم پرسیەوە، بەتووڕەییەکی تەواوەوە، گوتی: (کاک تاهیر زۆرم خۆش دەوێی، جارێکی تر ئەم پرسیارەم لێ مەکەوە).

شەوان لە سلێمانی کە دەچووینەوە مالی مامۆستا، بەخێرهاتنێکی گەرمی دەکردین، هەموو قسەی دەروونی خۆی بۆ دەکردین، ئەگەر شەوێک نەچووباین، بۆ شەوی تر، بەگلەییەوە، دەیگوت (ئەوە بۆ دیار نەبوون؟)

من و شێخ ڕەئووف بێ لە چایە... یەک دوو چایەمان بۆ دەهات... زۆر حەزمان لە بیستنی گۆرانی و مۆسیقای سەما و هەلپەڕکێ بوو. مامۆستا چاویلکەی لە چاو دەکرد، ڕادیۆیەکی هەلدەکرد، تا گەرم دادەهات خۆی لێ نزیک دەکردەوە و ورد میلەکەی دەگێڕا جار جار لە کاتی میل دەپەڕی، تورکی با، عەرەبی با، فارسی با، کوردی زۆر کەمتر من و شێخ ڕەئووف هەموو لەشمان دەبوو بەگوێ، خۆمان فێر دەکردەوە

و سەرمان دەبردە پێش بەڵام مامۆستا هەروەک شتێکی ئاسایی، میلەکەی دەگێڕا و دەنگ و ئاوازەکە نەدەما؛ شەرممان دەکرد، داوا بکەین سارد دەبووینەوە و خۆمان بۆ دواوە دەکێشایەوە.

جەنگ کۆتایی هاتبوو، بەسەردانێک ڕێم کەوتەوە سلێمانی، چوومە لای مامۆستا، وتی:

«دەستەیەک ئەمریکی دەسووڕانەوە، هاتنە سلێمانی، کۆڕێکیان بەست هەندێ کەسیان کۆکردەوە منیش چووم، باسی سیاسەتی تازەی دونیایان بۆ کردین، بەتایبەتی (بەرنامەی، ئەتلەسی) کە لە (٤/ئاب/١٩٤١) لەسەر پشتی پاپۆڕ، لە دەریالووشی ئەتلانتیک، لە نێوانی (روزفلت)ی سەرۆک کۆماری ولایاتە یەکگرتووەکانی ئەمەریکا و (ونستن چیرچل)ی سەرۆک وەزیرانی بەریتانی بەو پێیە لە هەشت ماددە ئیمزایان کرد، ئەم دوو دەوڵەتە بەگۆڕینی سنوور بەدژی ئارەزووی، میللەتان ناگۆڕدرێ، هەر میللەتە دەبێ حکومەتی بەئارەزووی خۆی هەڵبژێرێ:

(گوتیان: هەر نەتەوەیە دەبێ مافی خۆی بدرێتێ) منیش لێیان ڕاپەڕیم و گوتم: (بەهۆی وەعدەکانی ویلسون) سەرۆک کۆماری ئەمریکا، کە لە جەنگی جیهانی یەکەم دابوونی کە شەڕ کۆتایی هات مافی سەربەخۆیی دەدرێتەوە هەموو نەتەوەیەک نابێ بەزۆر نەتەوەیەک نەتەوەیەکی تر دەست بەسەردا بگرێ. کە جەنگ کۆتایی هات، کورد وا تێگەیشت وەعدەکانی ڕاستن بەسیاسی داوای مافی خۆی کرد، گوێی نەدرایە، لە ئەنجام لە کوردستانەکان بووە هۆی ڕژانی خوێنی ملوێن و نیوێک کورد، ئێوە خۆتان کێشایەوە، ڕۆیشتن بولشەوێکی لێ پەیدا بوو، فەڕەنسە هەندێ بەرژەوەندی جێبەجێ بوو مەیدان بۆ ئینگلیز مایەوە، ئەویش بەئارەزووی خۆی و بەرژەوەندی خۆی جوولایەوە. دەترسین ئەمجارەش بێتە هۆی ڕشتنی خوێنی چەند کورد و دەربەدەر بوونیان! (یەکێک لەوان بەجەغتی وەڵامی دامەوە: (ئەمجارە، سیاسەتی ئەمەریکا و جیهان گۆڕاوە، پۆلیسی دەوڵەتان دادەندرێ لە هەر شوێنێک سەربزێوییێک بکرێ و لە یاسا لابدرێ - هەردوو دەستی لەسەریەک دانا ئەمڕۆ کەلەبچە دەکرێ، ماف جێبەجێ دەکرێ.)

ئێستاش پێ دەچێ قسەی ئەو کابرایە بێتە دی نەتەوە یەکگرتووەکان هێزێکیان هەیە ئەگەر بەپارە قەڵاش نەبن دەتوانن ئەوەی بیانەوێ بیکەن، بەتەواوی و بەڕاستی ئاوڕ لە کوردان بدەنەوە و ئاگایان لە نەتەوە لێقەوماوەکانی تریش ببێ. نەک هەر بەسەر زارەکییەوە. ئێمەی کورد وەک گیسکی هەیاسیش بێ لە خۆخۆیی دوو سێ گورگیان

بەرانبەر ڕاگرتووین.

مامۆستا ئیسماعیل هەندێ چاپکراویشی هەیە وەک (پەندی پێشینان و قسەی گوستاولوبون) وە (هەندێ پڕوپووچی پێشینان) ڕۆژێک لێم پرسی: بۆ ئەم ناوەتان لێ ناوە؟ گوتی: فۆلکلۆری کوردییە پڕە بەڵام پووچە، بەخۆڕاییش دانەندراوە).

ئیسماعیل شاویس نووسەر و نیشتمانپەروەر

نووسینی: تاهیر ساڵح سەعید

لە نێو ئەم گەلی کوردەی ئێمەدا چەندین کەڵەپیاوی دڵسۆز بەخاک و نیشتمانەکەیان هەڵکەوتوون ئەوەندەی ڕۆژگار دەرفەتی داین و هەلیان بۆ ڕەخسا بێت. خزمەتی گەورەیان بەگەل و نەتەوەی خۆیان کردووە و هەرگیز کەمتەرخەمییان نەکردووە.

یەکێک لەو گەورە پیاوانەی مێژووی ئەم گەلە خۆگر و کۆڵنەدەرە هەردەم شانازی پێوە دەکات و لە بیری ناکات. نووسەر و نیشتمانپەروەر مامۆستا (ئیسماعیل حەقی شاوەیس)ە. ئەو پیاوە مەرد و بەجەرگەی تا ئەو ڕۆژەی بۆ دواجار دڵە گەورەکەی لە لێدان کەوت و ماڵاوایی لەم ژیانە کرد. لە ڕووی ئەم و ئەودا جەنگا. لە پێناو خۆشبەختی و سەرفەرازی میللەتەکەیدا. بۆ گەیشتنیش بەئامانجە ڕەوا و پیرۆزەکانی زۆر سزا و دەربەدەری و زیندانی و دوورخستنەوەی چەشت.

ئیسماعیل شاوەیس لە تەک ئەوەدا کە سەربازێکی ناسراوی ڕێگەی نیشتمانپەروەرێتی و کۆڵنەدان و نووسەرێکی باڵای دنیای نووسین و بڵاوکردنەوە بوو کەچی کەمتر بایەخی پێ دراوە و، لەوەش کەمتر ناوی هێنراوە و بیرخراوەتەوە. کە دەبوو تەواو بەپێچەوانەی ئەوەوە بووایە.

هیوادارم ئەم بەسەرکردنەوەیەی ئێمە ببێتە هاندەرێک لەبەردەم قەڵەمی بەبڕشتی هەموو ئەو کەسانەدا کە ئەو کارە بەپیشە و کاری خۆیان دەزانن.

مێژووی ژیانی:(١)

ئیسماعیل حەقی شاوەیس ناوی تەواوی ئیسماعیل ڕەسول ئەحمەدە. لە ساڵی ١٨٩٦ز. بەهۆی ئەوەوەی کە باوکی لە (مووسڵ) ئەفسەر بووە، لەوێ لە دایک بووە.

لە ساڵی ١٩٠٣ تاوەکو ساڵی ١٩٠٨ لە قوتابخانەی ئامادەیی ڕوشدیەی عەسکەری لە سلێمانی و بەغدا خوێندوێتی و بەڕوتبەی ئەفسەر دەرچووە لە ساڵی ١٩٠٩ – ١٩١٢ لە قوتابخانەی جەنگ لە شام خوێندوێتی.

لە ساڵی ١٩١٣دا بەشداری شەڕی (باڵقان)ی کردووە و لە شاری (سلانیک) بەدیل گیراوە. بەدوایدا چووە بۆ ئەستەنبول و لە ساڵی ١٩١٤ – ١٩١٨ بەشداری جەنگی جیهانی یەکەمی کردووە.

لە مانگی شوباتی ١٩١٨دا گەڕاوەتەوە بۆ سلێمانی ئەو کاتەش شەڕ لە نێوان (شێخ مەحموودی حەفید) و ئینگلیزدا بەرپابوو بوو.

لە ساڵی ١٩١٩دا نوێنەری کوردستان بوو بۆ گفتوگۆکردن لەگەڵ ژەنەڕاڵ (فرایزەر) و مێجەر (سۆن)ی حاکمی کوردستان. دەربارەی مەسەلەی کورد و باری کوردستان. ئەوەبوو لەو گفتوگۆیەدا هەموو ئەو تاوانانەی پووچ و ڕیسوا کرد کە ئینگلیزەکان دەیانخستە پاڵ گەلی کورد. لەوەش زیاتر گشت لێپرسراوییەکی ئەو وەزعەی خستە ئەستۆ و گەردنی ئەوان و پێی وتن (دەتوانن کوردستان داگیر بکەن. بەڵام هەرگیز ناتوانن بچنە دڵ و دەروونی گەلی کوردەوە).

لە وەرامی ئەو قسەیەدا پێی دەڵێن (کاتێک ئێمە موزاکەرەی ئیستقلالی کوردستانتان لەگەڵدا دەکەین. کە ناوچەی سلێمانیمان تەسلیم بکەن و ئەسیرەکانمان بەساغ و سەلامەتی بدەنەوە دەست).

ئیسماعیل شاوەیس دەنووسێت (ئەوەی ئیعلانی شەڕی کوردستانی کرد ئێوە بوون. ئێوە مەسئولن بەرانبەر هەر خەسارەت و زیانێک کە لە ئەنجامی ئەو شەڕەدا ڕووی دابێت).

هەروەها دەنووسێت: (ئەبێت بەپێی ئەو موعاهەدەی ئێمە و ئێوە دەبێ ئیستقلالی کوردستان موحافەزە بکرێت و چی خوێنێک ڕژاوە حکومەتی کوردستان و (شێخ مەحموود)ی مەلیکی کوردستان مەسئوول نییە بەرانبەری).

دواجار دەنووسێت (گوناهی ئەو خوێنەی ڕژا لە ئەستۆی ئێوەیە لێپرسراوانی ئینگلیزی ئەو ڕۆژە بەوە قایل نابن پێ لەسەر ئەوە دادەگرن کە دەبێت ئەوان هەموو شتێک بن و شۆڕشی کورد بدرێتە دەست ئەوان، چونکە ئەوان لەشکری کۆک و بەهێزیان هەیە و لەوەش زیاتر دەتوانن سوپای دی لە بەغدا و بەسرە و تەنانەت گەر پێویستی کرد لە هیندستانیشەوە بێنن. ئەوسا بەئاسانی دەتوانن دەست بەسەر سلێمانی و کوردستاندا بگرن.

ئیسماعیل حەقی شاوەیس لە وەرامی قسەکانی ئەواندا دەڵێت (مەسئوولیەتی جەنگی دوێنێ و ئەمڕۆ لە مل و گەردنی ئێوەیە).

جەنەڕاڵ فرایزەر دەڵێت: کەوایە بۆ دیل و بەندەکانتان کوشتین؟ بۆ دەستان گرت بەسەر پارە و پوولێکی زۆرماندا!؟ بۆ چەک و جبەخانەیەکی زۆرمانتان برد؟

شاوەیس پێی دەڵێت: (پارە و پوول و چەک و جبەخانەی ئێوە دەست ئێمە کەوت و

وەک «غنائم»ی حەرب بۆ خۆمان ڕەوا بینی. بەڵام بۆ مەسەلەی دیل و ئەسیرەکانتان هەرگیز وەک ئێوە دەڵێن وا نییە. نە کوژراون و نە لەناویش چوون. بەپێچەوانەوە معامەلەی ئێمە لەگەڵ ئەواندا معامەلەیەکی ئینسانییانەیە.

بەو وەڵامانە، بەتایبەت وەڵامی دواییان زۆر دڵخۆش دەبن. چونکە تا ئەو کاتە لەوان وا دەبێت ئەسیر و دەست بەسەرەکانیان کوژراون و لەناو چوون.

هەر لەو ساڵەدا، واتە لە ساڵی ١٩١٩دا لە ڕێگەی (تەبریز)ەوە بۆ تورکیا و لە ساڵی ١٩٢٥دا بەشداری جەنگی (ئاراس – قارس) و بەپلەی یوزباشی لە ڕیزی سوپای تورکیادا هاوبەشی شەڕی سەربەخۆیی تورکیای کردووە.

لە ساڵی ١٩٢٧دا گەڕاوەتەوە بۆ عێراق و بۆتە مامۆستا. هەر لە هەمان ساڵ چووە بۆ پاریس. لە ساڵی ١٩٢٨دا گەڕاوەتەوە بۆ عێراق و چووەتە ڕیزی سوپاوە. بەڵام هەر زوو ئینگلیزەکان لە ڕیزی سوپادا دەریان پەڕاندووە. بەبیانووی ئەوەی هێرشی بردووەتە سەر شای عێراق.

لە ساڵی ١٩٣٣دا دووبارە چووە بۆ (پاریس) و لە ساڵی ١٩٣٥دا چەند چاوپێکەوتنێکی لەگەڵ پیاوانی ناودار و ڕۆژنامەکانی ئەوێدا ساز کردووە بەهیوا و مەبەستی بەرچاوخستنی ڕووی گەشی شۆڕشی کوردستانی تورکیا. واتە شۆڕشەکەی شێخ سەعید.

لە ساڵی ١٩٣٦دا لە سەردەمی (یاسین پاشا)دا گەڕاوەتەوە بۆ عێراق و کراوەتە قایمقامی (ئاکرێ) و دوای هەشت مانگ بەسەر ئەو کارەیدا.

لە ساڵی ١٩٣٩دا بۆ جارێکی کە گەڕاندوویانەتەوە سەر ئیش و کردوویانەتە قایمقامی (ڕانیە – مەخموور) دیسان هەر لەو ساڵەدا دەستی لە وەزیفە کێشراوەتەوە و دوور خراوەتەوە لەوەش زیاتر لە بەندیخانە توند کراوە. ئەم بەندیخانە و ئەو بەندیخانەی پێ کراوە. لەوانە سلێمانی، بەغدا، دیوانییە، ڕەمادی.

مارف جیاوک(٢) لەو وتارەیدا کە لە چلەی پیرەمێردی شاعیردا خوێندییەوە دەڵێت: (لە دوای شەڕی گەورەی پێشوو، کە ئینگلیزەکان بەدیلی بردمیان بۆ (بۆرما) خوالێخۆشبوو مەحموود جەودەت و ئیسماعیل شاوەیسیان هێنا. کەوتینە ڕاز و گلەیی دەردی کوردایەتی).

لە ساڵی ١٩٥٢ بۆ ساڵی ١٩٥٥ ئەفسەری ئیرتباتی (دەربەندیخان) و (کۆمپانیای دومیزبالوی دوکان) بووە. بەدوایدا بۆ (شامییە) دوور خراوەتەوە. ئینجا بۆ (دیوانییە)

پاشانیش بۆ (ڕەمادی) نێردراوە. تا ساڵی ١٩٥٦ لەوێ ماوەتەوە. لە ساڵی ١٩٥٩دا بۆ جارێکی تر ئەفسەری ئیرتیبات بووە. لە ساڵی ١٩٦٩دا بۆ جارێکی تر گیراوەتەوە.

***

(ئیسماعیل حەقی شاوەیس)(٣) لە ساڵی ١٩٣٧دا بەکۆمەک لە تەک کۆمەڵێک لە نیشتمانپەروەرانی ئەوسای کورددا (کۆمەڵەی برایەتی کورد)یان دامەزراند، ئەو یەکێک بوو لە ئەندامە چوست و چالاکەکانی ئەو کۆمەڵەیە. زۆرجار بەنیاز و مەبەستی پەیوەندیکردن بەکوردە دیار و نیشتمانپەروەرەکانی کەرکووک و دەوروبەری کەرکووکەوە لە هاتوچۆدا بووە.

***

ئیسماعیل حەقی شاوەیس وەک چۆن نیشتمانپەروەرێکی گەورە و دیار بووە. هەر بەو پێیەش خوێندەوارێکی چاکی سەردەمەکەی خۆی بووە و یەکێک بووە لەو ڕووناکبیرانەی زۆری خوێندووەتەوە و کەمی نووسیوە. لە سەرەتادا یەکەم سەرچاوەی خوێندنەوە و خۆ ڕۆشنبیرکردنی بریتی بووە لە زمانی تورکی و فارسی. بەڵام بەدامەزراندنی حکومەتی عێراق دەروازەیەکی تری بۆ کراوەتەوە کە ئەویش فێربوونی زمانی ئینگلیزی بووە. دەربارەی فێربوونی زمانی فەڕەنسیش بەهۆی چوون و مانەوەی لە پاریس و ئینجا لە ئەستەمبول بەباشی فێری ئەو زمانە بووە. لەم ڕووەوە مێژوونووس دکتۆر کەمال مەزهەر ئەحمەد دەنووسێت(٤) (هەروەها مێژوونوسی ناسراو، محەمەد ئەمین زەکی و ئیسماعیل حەقی شاوەیس و چەند کوردێکی تری عێراقی بەهۆی خوێندن و کارکردنیانەوە لە ئەستەنبول فێری زمانی فەرەنسی بوون.)

ڕۆژنامەی (تروشاک) واتە (ئالا) کە زمانحاڵی تاشناقییەکان بووە و حیزبێکی ئەرمەنی بووە هەندێ نامە و وتاری گرنگی ناوداری کورد ئیسماعیل حەقی شاوەیسی بڵاو کردۆتەوە(٥).

ئیسماعیل شاوەیس لە سەردەمی (شێخ مەحموود)دا یەکێک بووە لەو ڕووناکبیرانەی لە شێخەوە نزیک بووە هەر لەو سەردەمەدا بووە کە نازناوی (شاوەیس)ی بۆ خۆی هەڵبژاردووە. کاتێک کە لە (بێستان سوور) بووە. بەڵام وەک نووسین شتێکی ئەوتۆی نەبووە. تا ساڵانی شەست کە ئەوە بوو بەتەواوی لەسەر گۆڤاری (ڕۆژی نوێ)(٦) سەقامگیر بوو و بەردەوام نووسینەکانی بۆ ئەوان دەنارد و، کەم ژمارەی ئەو گۆڤارە ڕێ دەکەوت نووسینی ئەوی تێدا نەبێت.

چاپکراوەکانی نووسەر:

١- قسەی پێشینان کۆست و لۆبۆن.

٢- پڕوپووچی پێشینان و مەتەڵ.

شتێک دەربارەی ئەو دوو چاپ کراوە:

یەکێک لە کتێبۆکەکانی - وەک خۆی دەنووسێت - قسەی پێشینان کۆست و لۆبۆن(٧)ە. بریتییە لە کۆمەڵە پەندێکی پێشینانی کورد و بیانی. کۆی کردوونەتەوە و لە ساڵی ١٩٣٣دا لە بەغدا، چاپخانەی (أیتام) بەچاپی گەیاندووە.

لە پێشەکییەکی کورتدا کە لە ژێر ناوی (دوو سێ قسە)دا بۆی نووسیوە دەڵێت: قسەی پێشینان، حەیف و مەخابن لە لایەن خەڵک و تێگەیشتووانەوە وەک جاران بەکار ناهێنرێن و زۆری فڕێ دراوە. وە لەناو گەلدا ون بووە و بزریش ئەبێت. لەم قسانە هەرچییەکمان دەست کەوت لەم کتێبۆکە نووسیم.

ئەمە هەر بۆ کورد نەنووسراوە. چونکە لە دنیادا هەر کورد نییە. غەیرە کوردیش هەیە. ئەوانیش برامانن. ئێمە بەوانەوە. ئەوانیش بەئێمەوە بەیەک مەنفەعەتەوە بەستراون، وە بەم چەشنە ئینجا ئەتوانین بەگیانێکی ئاسوودە بژین.

ئینجا هاتووە ئەو پەندانەی دابەش کردوون بەسەر پەندی سیاسی (٢٢) پەندی ئەدەبی و ئیجتیماعی (٢٠٤) پەند. پەندی ئیقتصادی (٦٨) پەند. گاڵتە و گەپ (١١٩) پەند.

پاشان دێتە سەر قسەی پێشینان کۆست و لۆبۆن گۆتەی مەزنان و فەلسەفییەکان. کە بریتییە لە گۆتەی پیاوانی مەزنی دنیا. لە (٥٩) لاپەڕەدا. دووەم چاپکراوی (هەندێ پڕوپووچی پێشینان و مەتەڵە) لە ساڵی ١٩٣٨دا لە چاپخانەی (نجاح) لە بەغدا بەچاپی گەیاندووە و بڵاوی کردۆتەوە.

ئەمیشیان بریتییە لە (٤٨) لاپەڕە: تێکڕا لەم باسانەی خوارەوە دەدوێت:

خەرافیات، ئاداب و ئیجتماعیات، ئاگر، حەیوانات، بۆ لەش ساغی.

پاشان دێتە سەر بەشی (مەتەڵ).

***

ئیسماعیل حەقی شاوەیس، نیشتمانپەروەرێکی خاوێن و مرۆڤێکی ئازا و بەجەرگ

بوو. ڕووناکبیرێکی دنیا دیدە و لە خۆبوردوو بوو. ئاگر بوو لە ڕووی داگیرکەردا، تێکڕای ژیانی دوور خستنەوە و دەربەدەری و زیندانی بوو. نەبوونی و دەست بەتاڵی زۆری بەخۆیەوە دی. لێرە و لەوێ بەکرێکاری و وێنەگرتن خۆی ژیاند و سەری بۆ کەس شۆڕ نەکرد.

ئیسماعیل شاوەیس ڕۆژی چوارشەممە ڕێکەوتی ١٩٧٦/٥/١٢ بەهۆی وێستانی دڵییەوە چاوی لێک نا و ماڵاوایی لەم ژیانە کرد. دوای ئەوەی لاپەڕەیەکی پڕ لە شانازی و شکۆمەندی بۆ خۆی و بۆ ئێمە جێ هێشت.

سەرچاوەکانی ئەم باسە:

(١) نامەیەکی تایبەتی دەربارەی مێژووی ژیانی کە بەمێژووی ٣ی ئاداری ساڵی ١٩٧٦ بۆ مامۆستا (عەبدولڕەقیب یوسف)ی ناردووە. لە وەرامی نامەیەکی مامۆستای ناوبراودا کە بەمێژووی ١٩٧٦/٣/٢ لە (بەعقوبە)ەوە بۆی ڕەوانە کردووە و، داوای مێژووی ژیانی لێ کردووە.

یەکێتی نووسەرانی کورد - لقی سلێمانی مانگی تشرینی دووەمی ساڵی / ١٩٧٢ کۆڕێکی فراوانی بۆ ڕێزلێگرتن لە سێ نووسەر و شاعیری پایەبەرز لە هۆڵی (یانەی فەرمانبەران)، ساز کرد. کە بریتی بوون لە (ئیسماعیل حەقی شاوەیس، ڕەمزی مەلا مارف، عەلی کەمال باپیر) لەو کۆڕەدا مامۆستا شاوەیس ئامادە نەبوو، بۆ ئەو مەبەستە سکرتێری ڕۆشنبیری ئەوسای لقی یەکێتی نووسەران لە سلێمانی (نووسەری ئەم باسە) پێشتر دیدەنی ژیانی ئەدەبی و سیاسی لە خۆی وەرگرت و لە بری ئەو لەو کۆڕەدا پێشکەشی کرد.

(٢) یادی پیرەمێرد، لاپەڕە (٥٦) مارف جیاوک لەسەر حسابی یانەی سەرکەوتن و لەژێر چاودێری عەلائەددین سەجادی لە چاپ دراوە، لە ساڵی ١٩٥١، چاپخانەی مەعاریف، بەغدا.

(٣) دەستنووسێکی خوالێخۆشبوو (مەلا ئەسعەدی مەلا خالیدی مەحوی).

(٤) کردستان فی سنوات الحرب العالمیه الاولیٰ - الدکتور کمال مظهر احمد - صفحه (٧٧)

(٥) هەمان سەرچاوە، لاپەڕە (٢٧٥).

(٦) ئەو نووسینانەی بۆ (ڕۆژی نوێ)ی نووسیون بەتەکلیفی تایبەتی و لەسەر داوای (کامەران موکری) شاعیر بووە. کە ئەو دەمە ئەندامی دەستەی نووسەران و

سەرپەرشتکاری گۆڤارەکە بووە. زۆربەی نووسینەکانیشی بابەتی مێژوویی، بوون. لەوانە:

١- شەڕی قۆچگیرەکان - بەزنجیرە.

٢- ناودارانی کورد - مەلا سەلیمە فەندی (ڕۆژی نوێ) ژمارە (٨) تشرینی دووەمی ساڵی ١٩٦٠.

٣- میر عەبدولرەزاق بەدرخان - ژمارە (٧)، تشرینی یەکەمی ساڵی (١٩٦٠) هەمان گۆڤار.

٤- خەباتی گەلی کورد لە ڕۆژەکانی جەنگی گێتی یەکەمدا لە دەرەوە و ناوەوەی کوردستان ژمارە (٩) کانونی یەکەمی ساڵی (١٩٦٠) - هەمان گۆڤار.

(٧) ئەم کارەی مامۆستای (شاوەیس) سەبارەت بەئاوڕدانەوە و بایەخ پێدان بەوتە بەنرخەی پێشینان. بەیەکەم هەوڵێک دادەنرێت کە درابێت لە مەیدانی کتێبی سەربەخۆدا. هەرچەندە لەم بارەیەوە جاروبار لە ڕۆژنامە و گۆڤارەکانی پێش ساڵی ١٩٣٢ هەندێ هەوڵی سەرەتایی دراوە.

بەر لەو کۆششەی مامۆستا (شاوەیس) بەبیست ساڵێک (شوکری فەزڵی) شاعیر و منەوەر. لە ساڵی ١٩١٣دا چەند پەندێکی کوردی بۆمان تۆمار کردووە و بەپەندی عەرەبی بەراوردیان کردووە.

بڕوانە گۆڤاری (ڕۆشنبیری نوێ) ژمارە (١١٢)ی کانونی یەکەمی ساڵی ١٩٨٦.

(پەندی کوردی) ئازاد عەبدولواحید.

(٨) بیری نوێ ژمارەی ١٩٢ و ١٩٧ مانگی پێنج و شەشی ساڵی ١٩٧٦.

(٩) اسماعیل حقی شاویس واهتماماته المبکره بقضایا الفولکلور. ڕۆژنامەی (العراق) ڕۆژی ١٩٧٦/٧/٥.

اسماعيل حقي شاويس

- واهتماماته المبكرة بقضايا الفولكلور.
- مشاكل الإملاء الكردي منذ عام ١٩٢٥.
- عرض سريع لكتابه في المأثورات الشعبية.

جريدة العراق - ٥/ ٧/ ١٩٧٦

اسماعيل حقي شاويس الذي رحل عنا قبل اشهر شخصية اجتماعية مرموقة عرف عنه حبه العميق لشعبه، ناضل في مجال السياسة في سبيل تحقيق مباديء العدالة والمساواة والحرية، عاش مع شعبه ولشعبه، ومما يزيد في نصاعى واشراق صفحات هذه الشخصية القومية اهتمامه المبكر بالثقافة الكردية وحرصه الشديد على تثبيت اقدام اللغة الكردية وازدهارها وتنمية آدابها بالاضافة الى نضاله في سبيل بث الوعي الحضاري بين ابناء الشعب الكردي عامة. وزرع روح العمل والنضال وحب التجدد والتعلم في نفوس اجياله الناهضة.

كان المرحوم من أوائل المثقفين الاكراد الذين عادوا من تركيا بعد أن وضعت الحرب الكونية الاولى أوزارها وبعد أن أطلعوا على الحضارة الغربية وتأثيراتها في مجالات الحياة المختلفة وتحسسوا نهضة الامم الثائرة المناضلة لنيل حرياتها وعرفوا حقيقة الحكام المستبدين المتسلطين على رقاب شعوبهم، فأرادوا أول ما حلوا بوطنهم بعد طول غربة بذر كل البذور الخيرة المكنونة في صدورهم وأذهانهم في أرض الوطن وايقاد نار النضال والثورة في كل ضمير.

كان من الرعيل الاول الذين لم يستنكفوا عن مخالطة شعبهم بقصد وضع الحلول لمعالجة أدوائه المستفحلة والحد من وطأتها رغم محاربة الاستعمار وسلطاته العميلة لهم ولم يظهروا بمظهر المتفرجين! وهذه الخصلة اعطت (شاويس) تلك الشخصية الشعبية القريبة من كل الفئات المناضلة والجماعات والاحزاب الثورية.

ومن آثاره الثقافية، عدا بعض المقالات المتناثرة في الصحف والمجلات الكردية حول التأريخ واللغة والقضايا الاجتماعية، اصدر كتابين في المأثورات الشعبية، الاول بأسم (قسەی پێشینان) أصدره عام ١٩٣٣ والثاني بأسم (هەندێ پرِوپووچ) اصدره عام ١٩٣٨.

والكتاب الاول المطبوع بمطبعة الايتام ببغداد الموسوم بالامثال الشعبية ينعت في المقدمة الامثال بالجواهر ويصفها بأنها تراث قديم يستطيع القاريء من خلاله الاطلاع على البيئة الاجتماعية والاقتصادية الكردية والتعرف على عادات وطبائع الاقدمين، أما القاريء غير الكردي فيستطيع التعرف على الاخلاق الكردية القديمة وكيفية فهم أبناء الكرد للطبيعة وأساليب المحافظة على كيانهم وكيفية كفاحهم ومقاساتهم من اجل ضرورات الحياة، ومن هنا يمكن المقارنة بين ماضي الكرد وحاضره بالنسبة للحالة السياسية والاقتصادية والاخلاقية.

وقد جمع في كتابه (٥٩١) مثلاً شعبيا من الامثال القديمة وصنفها الى ثلاثة اصناف (السياسي، الاقتصادي، الفكاهي) وبعمله هذا قد يكون رائداً من رواد جمع وتدوين الادب الشعبي وينم عن مدى حرصه البالغ على العمل من اجل الحيلولة دون ضياع هذه المجموعة كما ضاعت أمثال كثيرة غيرها، كما ينم عن اهتمامه بهذا اللون تنتسب الى مذاهب وافكار شتى حديثة وقديمة، قد لاتلائم اذواق القراء جميعهم، فيقول بأنه عمل هذا في سبيل الاطلاع على الافكار حديثها وقديمها، كأني به يبعث في القراء روح التتبع والبحث عن المعرفة وينمي فيهم بعد ذلك قابلية التمييز بين الغث والسمين والفاسد والطيب من الافكار ويعتذر عن إيراده لبعض الاراء غير المقبولة بالمثل السائد الذي يقول "ناقل الكفر ليس بالكافر".

ومما يزيد في اهمية الكتاب تصديه لمشكلة الاملاء الكردي منذ ذلك الوقت، فيفرد لها المقال الختامي ونراه يستهل المقال بخبر يصفه ببشرى سارة ومؤداه أن الشبيبة وفي مقدمتهم آل بدرخان قد شكلوا جمعيات تنشر معارف الكرد القديمة وتصدر الكتب والصحف منها جريدة (هاوار) الاسبوعية ويشير الى انه "اي صاحب الكتاب" سبق له ان نشر في مجلة (دياريى كوردستان) بين عامي ١٩٢٥ و ١٩٢٦ عدة مقالات اوضح فيها الاسس والقواعد الصحيحة لكتابة اللغة الكردية بالحروف العربية بيسر، وانه بحكم مهنته في التعليم واسبقية طريقته في الاملاء التي نالت اعجاب ورضى المثقفين والشباب يحق له الاشتراك في مضمار دراسة ووضع الالفباء الكردي.

وعلى نفس النهج وبنفس الحماس اصدر عام ١٩٣٨ كتاباً آخر سماه "خرافات شيبه" ويقع الكتاب في ٤٨ صفحة بضمنها مقدمة اضافية يوضح فيها الغرض من جمع وتسجيل الخرافات واساطير المتوارثة ويفند فيها آراء من سينتكفون التصدي لبحث ودراسة هذا الفرع من الموروثات الشعبية الهامة فبعد ان يدرس نشأتها

وحياتها وانحسار ظلها في الاخير، ثم يستعرض تطور الانسان من البدائية الى العصر الحديث وإذ يدرس ملامح الخرافات يربط بينها وبين حاضر حياة المجتمع الكردي ويشير الى دور المرأة ودورها في المجتمع وفي اثارة الافكار وتحريكها فيقول :"نستطيع القول بأن القرن الحالي يتحرك ويدور سلباً او ايجاباً باستقائه الالهام من المرأة، وكما يقال ستبقى المرأة ينبوع الالهام والمثل في المستقبل أيضا".

والحقيقة ان كتابه هذا إضافة لكونه يشكل سبقاً مبكراً في ميدان تسجيل وتقويم الفولكلور. سجل لبعض العادات والتقاليد والخرافات المتوارثة جيلا عن جيل والمنتشرة بين الناس وسجل كذلك لمراسيم وطقوس قد تكون لها بدايات وجذور عميقة في اغوار التاريخ.

يصنف المؤلف مواد كتابه الفولكلورية الى ستة اصناف:

١- فيما يخص الطبيعة ويشمل الطقوس والعادات المتبعة عند انحباس المطر وتحرك الرياح وخسوف القمر وكسوف الشمس وما قيل عن الماء والقمر والشمس والنجوم.

٢- فيما يخص الارواح الشريرة كالتي تميت المواليد الحديثة او التي تؤذي وتهلك المرأة النفساء.

٣- فيما يخص الآداب والعلاقات الاجتماعية حيث يسجل (٨١) قولاً من الاقوال الشعبية الدائرة حول بعض الخرافات والمعتقدات الساذجة المتخلفة من الاساطير القديمة.

في الذكرى الرابعة لوفاة... الاديب اسماعيل حقي شاويس

بقلم ئيبراهيم باجلان

جريدة العراق - (١٠/٥/١٩٨٠)

قبل اربعة اعوام رحل الاستاذ اسماعيل حقي شاويس ففقد شعبنا ابناً باراً، وادبياً معروفاً ومناضلا صلبا. ظل وفيا لشعبه حتى آخر رمق من حياته، عدوا للامبريالية والرجعية وداعيا للتآخي بين الشعوب. لقد عاش الفقيد اكثر من ثمانين عاما، وكانت حياته حافلة بالكفاح والتضحيات والعمل المثمر، وقد جاب بلدانا عديدة، وعاصر احداثا جسيمة في تأريخ شعبه وتأريخ العالم ككل، فأكتسب تجاربا وخبرات وعبر. واطلع على ثقافات وافكار الشعوب، وظل محتفظا بشباب فكره وهو في شيخوخته واثقا متفائلا.

ولد الفقيد في الموصل سنة ١٨٩٦، وانهى دراسته الابتدائية والاعدادية والرشدية العسكرية في السليمانية وبغداد. ثم التحق بالمدرسة الحربية في استنبول وبعد تخرجه منها اشترك في حرب البلقان قبيل الحرب العالمية الاولى فوقع في أسر اليونان. كما شارك في الحرب العالمية الاولى ووقع في اسر القوات البريطانية مع مجموعة من الاكراد العاملين في الجيش العثماني ونفي الى الهند. وعاد الى السليمانية بعد انتهاء الحرب الكونية الاولى، وعاصر انتفاضات الشيخ محمود عام ١٩١٩ ثم رحل الى كردستان ايران، ومنطقة قفقاس وتركيا. وفي العام ١٩٢٥ رجع الى العراق ومارس التعليم في الناصرية وكفري وفي عام ١٩٢٨ انخرط الى صفوف الجيش واحيل الى التقاعد وهو في رتبة رئيس، فدخل سلك الادارة المدنية واصبح قائمقاما في قضاء مخمور عام ١٩٣٩ ثم في رانية وفي عام ١٩٤٠ فصل من وظيفته لعدم ارتياح حكام العهد الملكي الرجعي الى آرائه ومواقفه الوطنية.

دوره السياسي والنضالي

لقد كان قلبه ملتهبا بحب وطنه وشعبه، واومض فكره النير في البحث عن الحرية والكرامة وهو مازال شابا، وقبل اندلاع الحرب العالمية الاولى. وكان واحدا من الذين اخفقت المغريات والتهديدات من تثبيط عزائمهم، او ارغامهم على التخلي عن افكارهم الديمقراطية والقومية التقدمية الجريئة. فذاق مرارة العيش والتشريد، كما

تعرض للاعتقال والمطاردة في العهود الرجعية. وقد اثرت جولاته العسكرية والسياحية عميقا على حياته ويتحدث عن تأثير حرب البلقان على حياته السياسية بقوله: كنت مشتركا في حرب البلقان، وبعد عام ١٩١٣ شاهدت هزيمة العثمانيين التي اثرت في نفسي ودفعتني الى الكتابة، فنشرت اغنية كردية في مجلة (روزي كورد) التي كانت تصدر في استنبول عام ١٩١٣. ان اول شيء هزني واثر في اعماقي هو احتكاكي بالشعب اليوناني في عام ١٩١٣، ذلك الاحتكاك الذي اعتبره نقطة تحول كبرى في حياتي فقد كنت ارى تحمس هذا الشعب الصغير وتمسكه بقيمة القومية وحقده المقدس على الطغاة العثمانيين وعمله الدائب من اجل بناء مستقبله فكان ذلك بمثابة بداية جديدة في حياتي وتفكيري وما ان عدت الى تركيا حتى اتصلت بالعناصر الوطنية الكردية آنذاك وابديت حماسا للمساهمة في نشاطاتهم. وكان الشهيد عبدالقادر الشمزيني من أبرز الزعماء الذين كان لي شرف اللقاء بهم والتشاور معهم.

واشترك في الهند في تأسيس جمعية الضباط المنفيين والتي كانت تناويء الاستعمار البريطاني وتطالب بحقوق الشعب وحياته الكريمة. ان الاهوال التي كابدها في حرب البلقان وخلال الحرب العالمية الاولى، ولدت في نفسه مقتاً وكراهية شديدة للحروب وحبا للسلم ولهذا كان في طليعة مؤيدي السلم واعتقل بسبب نشاطاته كما خبر دسائس المستعمرين والاعيبهم المفضوحة لخداع الشعوب واستغلالها.

اسماعيل شاويس أديبا

لم تقتصر مساهمات الفقيد على نشره المقالات العديدة في المواضيع التأريخية والسياسية والثورية والاجتماعية التي نشرها على صفحات مجلتي ژين و دياري كوردستان عام ١٩٢٥. اذ نشر العديد من المقالات في مجلات "ڕۆژی نوێ" و "دەنگی كورد"، ومجلة هاواري كورد التي كان يقوم بأصدارها جلادت بدرخان كما بدأ محاولة لوضع اساس للكتابة الكردية في العام ١٩٢٤. لكن عمله الرئيسي الذي منحه شرف الريادة في مجال الثقافة الكردية، وجعله يتبوأ منزلة رفيعة في مجال الفولكلور الكردي، هو كتابه الرائع (ضروب الامثال – قسەی پێشینان و گوتەی مەزنان) التي طبع بمطبعة الايتام في بغداد سنة ١٩٣٣. ويعتبر نتاجه القيم في جمع الامثال الكردية اول محاولة من نوعها في هذا الميدان، فالحكم والامثال الكردية القديمة تعتبر ثروة ادبية للكرد يتضح من خلالها ملامح المجتمع الكردي، كما ان لهذه الحكم والامثال اهميتها التربوية، فالشعب يربي اجيالها بواسطة امثاله جيلا

بعد آخر، كما تذكر الدكتورة شكرية رسول. والمؤلف لم يقدم على طبع هذه التحفة الفولكلورية اعتباطا، وانما عن وعي وادراك لما هو مقدم عليه. فهو يظهر في المقدمة اسفه على تخلي المثقفين عن الحكم الاولين فلقد اهمل معظمها وتضاءل استعمالها.

من جمع الامثال الكردية في كردستان العراق في كتاب طبعه ببغداد سنة ١٩٣٣، تحت عنوان (ضروب الامثال غوستاف لوبون) حيث جمع في كتابه المذكور ٦١٢ مثلا كرديا بالاضافة الى حكم المفكرين والفلاسفة الاخرين وخصص ست صفحات منها للمفكر الفرنسي غوستاف لوبون. اما الامثال الكردية فكما ذكر بنفسه فانه جمعها من افواه الفئات والطبقات المسحوقة في المدن والارياف، من الشيوخ والشباب، نساء القرى والمدن، ومن السليمانية، كركوك، شارباژير، ومناطق حلبجة، پنجوين، اربيل، ووان ومهاباد، سقز، مريوان، هورامان، ومن دياربكر، وجالديران وبايزيد. لقد توخى ان يكون كتابه شاملا وامينا، ولهذا جاء نتاجه رائعا وثمينا في تأريخ جمع حكم الاقدمين الاكراد. ولذلك ثمن كل الذين الفوا في هذا المجال بعد كتابه او باكورته الناضجة. ولم تقتصر الاشادة بجهوده على الباحثين والمؤلفين الكرد في بلادنا فقط، وانما ذكر نتاجه من قبل الباحثين: اورديخان جليل والدكتور جليلي جليل في كتابهما عن الامثال الكردية.

وله كتاب اخر مطبوع في سنة ١٩٣٦ وهو بعنوان (خرافات القدماء والالغاز وحلولها) وهو تبيان للتفكير الذي كان سائدا بين ابناء شعبنا مع مقدمة بقلم المؤلف، ولم تسمح له الظروف بطبع مؤلفاته الاخرى والتي مازالت مخطوطة وهي:

١- القوى المحركة التي دفعت الاكراد للثورة، يتناول تأريخ الحركات التحررية الكردية والعوامل التي دفعت الاكراد الى الثورة في العهود الرجعية والاستعمارية.

٢-حول الالفباء الكردية.

لقد امتاز الفقيد بفكره المتفتح ونظرته التقدمية للحياة والمجتمع، اضافة الى ثباته وثقافته الواسعة. وكان يؤكد على ضرورة التزام الاديب الكردي بالارض وبالشعب، وأن يجعل من احمدي خاني قدوة ومثالا. كما كان يوصي بضرورة اطلاع الشباب بالاضافة الى تراث شعبهم على التراث التقدمي للانسانية، وان يستوعبوا نتاجات وابداعات المفكرين والعباقرة ممن انجبتهم البشرية على مر العصور، لكي تتعمق ثقافتهم وتتسع آفاق فكرهم، وحينذاك يكون بمقدورهم ان ينتجوا ما يفيد شعبهم والانسانية.

ان اجادته للكردية والتركية والفرنسية ساعدته لان يرتشف من مناهل الثقافة الانسانية، كما كرس ثقافته من اجل شعبه ولم يقتصر على تزويد الصحف الكردية بنتاجاته فحسب وانما نشر العديد من الرسائل والمقالات المهمة على صفحات جريدة (تروشاك - الراية) الارمينة. كما كان يحذر الشباب من الوقوع في شراك الافكار الشوفينية والرجعية سواء بالمجالس والمنتديات التي كان يحضرها. وظل موجها ومعلما للجيل الجديد حتى انتقل الى رحمته تعالى في ١٢ مايس ١٩٧٦. وبقيت ذكراه خالدة في قلوب المثقفين الاكراد.

گفتوگۆیەک لەگەڵ سەرەکی فەخری تیپی پێشڕەوی شانۆی کوردی

مامۆستا ئیسماعیل حەقی شاوەیس

ڕۆژنامەی بیری نوێ ژمارە (٤٢) ساڵی ١٩٧٣

(دوای هەڵبژاردنی مامۆستا ئیسماعیل حەقی شاوەیس بەسەرەکی فەخری تیپی پێشڕەوی شانۆی کوردی دوو ئەندامی دەستەی دامەزرێنەری تیپ مامۆستا ئەحمەد سالار و دڵشاد مەریوانی لە ڕۆژی ١٩٧٣/٣/٢٢ گفتوگۆیەکیان لەگەڵ مامۆستا شاوەیسدا ساز کرد ئەمە بەشێکە لەو گفتوگۆیە و ئەو شتانەی لێی دواون.

* شاوەیس: پێشەکی پێویستە ئەوەتان پێ بڵێم من لە بارەی خۆمەوە قسەتان بۆ ئەکەم، من کابرایەکی بەساڵاچووم و ئێوە هەمووتان لاون و بێگومان ڕوانینی من بۆ مەسەلەکانی ئەم چەرخە جیاوازی ئەبێت لەگەڵ ڕوانینی ئێوە. لەبەر ئەوە ئەو قسانەی بۆتان ئەکەم لە بێژنگی بدەن، ئەوەی ڕاستە و لەگەڵ ژیانی ئەمڕۆ و جۆری پێشکەوتنی مرۆڤایەتیدا ئەگونجێ وەری بگرن ئەوەی بەکەڵکیشتان نایەت فڕێی بەن و پێشێلی کەن.

– سالار: مامۆستا ببوورە بێگومان بەهەڵبژاردنی بەڕێزتان بەسەرۆکی فەخری تیپ لە پاش لێکدانەوەیەک و گفتوگۆ و بەراوردێکی زۆری باوەڕ و کردار و پێشکەوتنخوازیت هاتۆتە بەرهەم وە ئێمە هەموودەم ئەو کردارەمان بێ چەند و چوون مایەی شانازییە بۆمان.

– مەریوانی: بێگومان هەموو ئاگاداری ئەوەین کە نووسەرانی شانۆنووسمان کەمە و زۆریش کەمە سەرەڕای ئەو هەموو کەم و کوڕییەی کە لە باری هونەری و جۆری بەکەڵکی شانۆکانمانەوە هەیە، ئایا بێجگە لە وەرگێڕان چ توانایەکی تر بخەینە کار بەتایبەتی کە تیپەکەمان چەند نووسەرێکی لاوی تێدایە؟ وە شێوەی زمانی شانۆی ئەمڕۆ چۆن بێ؟

* شاوەیس: باش بوو باسی شێوەی زمانت کرد تکاتان لێ ئەکەم با زمانی شانۆیتان جەماوەری بێت تا هەموو خەڵک تێیان بگات و سوود وەرگرێت. وە ئێمەش کە نەتەوەی کوردین کەلەپوورێکی نەتەوایەتی زۆرمان هەیە لە گۆرانی، لاوک، حەیران، چیرۆک، پەندی پێشینان... هتد سوود لەوانە وەربگرن بیانخەنە چیرۆکی هونەری واوە کە لەگەڵ باری ئەم چەرخەدا بگونجێ و سوودبەخش بێت بۆ ژیانی ئەمڕۆمان. با

بەرهەمەکانتان ڕەسەنی کوردی بن وە زیاتر لە ژیانی زەبوونەکان بدوێن بەتایبەتی جۆری ژیانی لادێ و ئەو نەخۆشییانەی لە ناو ئەواندا هەیە چاری بکەن و باس کەن.

– مەریوانی: بەڕای تۆ کاتێک چیرۆکێکی بێگانە وەردەگێڕینە سەر زمانی کوردی ئایا تەنها زمانەکەی بگۆڕین یان هەمووی هەر لە ناوەوە تا جۆری بەسەرهات و جل و بەرگ و ڕەفتار و شوێنی ڕوودانی باسەکان واتە (تکرید)؟

* شاوەیس: هەر نووسەرێک بگرین لەو نووسەرانەی بێگانە هەریەکەیان لە ئیقلیم و جۆری ڕوانینی بۆ ژیان و شوێن و کات و زمان و باری ئابووری و کۆمەڵایەتی و ژیانی جیاوازە لەگەڵ ئێمەدا هەرچەندە نزیک بێت هەر جیاوازی زۆرە لەبەر ئەوە بەبڕوای من گۆڕینەکەی بۆ زمانی کوردی تەنها گۆڕینێکی زمانی بێت نەک – تکرید –

– سالار: ئایا کردنی بەڕێزتان بەسەرۆکی فەخری تیپ چۆن دێتە پێش چاوتان و چۆن تەماشای ئەم کۆمەڵە لاوە ئەکەیت کە لەم تیپەدا کۆبوونەتەوە؟

* شاوەیس: من شانازی ئەکەم بەوەوە کە کۆمەڵێ لاوی خوێن گەرمی پێشکەوتنخواز ڕێزیان ناوە لە من وە خۆم بەخزمەتگوزارێکی بچووکی ئێوەی لاوان ئەزانم ئنجا وەکو باوکێک، مامێک، برایەک دڵسۆزێکتان داواتان لێ ئەکەم کە بەوردییەوە بڕواننە مەسەلەی چەرخی ئەمڕۆی میللەتەکەمان وە هەموو لەگەڵ یەکا وەک خوشک و برای یەک خێزان بازووی مەردانەی لێ هەڵکەن وە بەکردەوەی چاک بیسەلمێنن کە بەڕاستی کۆمەڵی هونەری پێشڕەو بن و شادمانی کورد و مرۆڤی ئەم زەمینەتان دەوێت وە خۆتان بپارێزن لە هەموو هەڵە و چەوتییەک. با دروشمتان خۆشەویستی و ئاشتی مرۆڤی کورد و جیهان بێت. پێویستە هەموو میللەتێک بەبرامان بزانین بەمەرجێک مەبەست لەو برایەتییە ئادەم پەرستی بێت لە خۆشەویستیدا نەک کۆیلەیەتی و ئاغا و مسکێنی بێت. ئەمڕۆ مەسئوولیەتێکی گەورە چاوەڕوانمانە پێویستە هەستی پێ بکەین و ئەم گەلە لە نەزانین و تاریکییەوە بەرین بەرەو زانین و ڕووناکی وە پارێزگاری شۆڕشەکەی بکەین بەگیان بەدڵ بەچاو.

– مەریوانی: پاراستنی شۆڕشی نەتەوەی کورد و دەستکەوتەکانی پاراستنی گیان و ژیان و سەربڵندیمانە وە دەنگێک ئەگەر هەمان بێت و سەرێک ئەگەر بەبڵندی ڕامان گرتبێت بەهۆی بازووی ئەو پێشمەرگانەوە بووە کە هەموو دەم خوێنیان سووتەمەنی بوونمان بووە. بۆیە پێویستە لە بەرهەمەکانمانا خزمەتی ئەو توانا و بازووە مەردانە بکەین بەگوێرەی ڕێگادانی دەرکەوتنیان.

* شاوەیس: ئێمە ئەمڕۆ خزمەتی کورد ئەبێ بکەین، کورد میللەتێکی دڵ و دەروون پاکە و هەمیشە سەرەڕای ئەو چەوساوەیییەی خۆی لەگەڵ خۆشی گەلانی جیهاندا بووە و سەلماندوویەتی کە لەگەڵ مرۆڤایەتییە.

– سالار: دوا شتێک کە پێویستە باسی بکەین ئایا وەکو سەرۆکێکی فەخری ئیلتیزامت چۆن ئەبێت بەتیپەوە؟

* شاوەیس: ئیلتیزام ئیش کردنە هەر کارێک ئێوە بەمنی بسپێرن و هەر ئیشێک بۆم دائەنێن من ئامادەیم. وە ئەوی گرنگ بێ لای من ئەگەر تێبینییەکەم لە جێگەی خۆیدا بوو بەقسەم بکەن، ئەگەر ڕاست نەبوو پێم بڵێن بۆ ڕاست نییە تا بێمە سەر قسەتان.

پێرست

چەند وشـــەیەک 5
پێشـەکی 7
یادی مامۆستای بەهەشتی ئیسماعیل حەقی شاوەیس نووسەر و نیشتمانپەروەر ... 9

بەرهەمەکانی

کۆمیتەی ئیستقلالی کوردستان 15
حکومەتی کوردستان – لە ژێر هەر درەختێکدا سوارێکی کورد و
لە هەر بن بەردێکا پیادەیەکی کوردی لێیە بۆ پاراستنی کوردستان 22
خەباتی گەلی کورد لە ڕۆژەکانی جەنگی گیتی یەکەمیندا لە
دەرەوە و ناوەوەی کوردستان 25
مەلا سەلیم ئەفەندی 30
پیاوە مەزنەکانی گەلی کورد میر عەبدولرەزاق بەدرخان 36
شۆڕشی قوچ گیری ١٩٢٠- ١٩٢٦ 39
سەربەستی تەئسیری کۆمەڵی وڵات 62
مـــەفکووره 65
نووسـینی کـوردی چۆن دەبێ؟ 67
نامەیەک بۆ شای ئێران 78
نامەیەک... بۆ ڕۆشنبیر و ئەدیبە لاوەکانمان 86
قەڵەمڕەوی سەرۆکی میللی کورد ئیبراهیم پاشا 93
بۆ سەرۆکی کۆڕی زانیاری – کورد: پرۆفیسۆر ئیحسان شێرزاد 102

ئەوەی لە بارەی ئیسماعیل حەقی شاوەیسەوە نووسراوە

تەرجەمەی حاڵم – ئیسماعیل حەقی شاوەیس 118
کۆچی دوایی مامۆستا ئیسماعیل شاوەیس
عەزیز محەمەد– کەریم ئەحمەد 121
کورتەیەک لە ژیانی مامۆستای کۆچکردوو 122
ئیسماعیل حەقی شاوەیس نیشتیمانپەروەری دڵسۆزی چاونەترس
نووسینی: محەمەدی مەلا کەریم 124
لە بارەی مامۆستا ئیسماعیل حەقی شاوەیس–ەوە
تاهیر ئەحمەد حەوێزی 128
ئیسماعیل شاویس نووسەر و نیشتمانپەروەر. نووسینی
تاهیر سالّح سەعید 133
اسماعیل حقي شاوةیس جریدة العراق – ٥/ ٧/ ١٩٧٦ 140
في الذکری الرابعة لوفاة... الادیب اسماعیل حقي شاویس
بقلم – ئیبراهیم باجلان 143
گفتوگۆیەک لەگەڵ سەرەکی فەخری تیپی پێشڕەوی شانۆی
کوردی مامۆستا ئیسماعیل حەقی شاوەیس
ڕۆژنامەی بیری نوێ 147